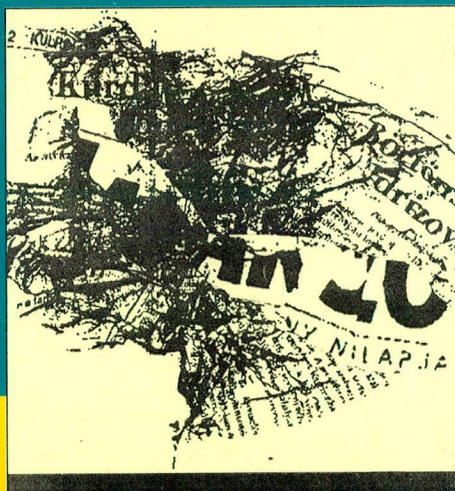

híd

irodalom **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2005
3. szám
március

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934

LXIX. évfolyam

2005. 3. szám

M á r c i u s

Főszerkesztő:

Gerold László

(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia

(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János

Böndör Pál

Harkai Vass Éva

Jung Károly

Ózer Ágnes

Toldi Éva

Utasi Csaba

Vickó Árpád

Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Fedőlap:

ifj. Sebestyén Imre

Tartalom

VASAGYI Mária: Időzés (regényrészlet)	3
CSORBA Béla: Versek	
Inkompatibilis szonett ■ Isten karma ■ Labancz ■ Kurucz ■	
Göric ■ Preference	7
PETRI György: Csak egy személy (vers)	
Samo jedno lice (Melinda Marinović fordítása)	10
Aleksandar GATALICA: Euripidész halála (részletek a regényből,	
BOGNÁR Antal fordítása)	11
Mladen VESKOVIĆ: Az európai kultúra újraértelmezése (tanulmány,	
FARAGÓ Kornélia fordítása)	20
*	
HARKAI VASS Éva: Újrairások. Orbán Ottó palimpszesztjéről	
(tanulmány)	24
JUNG Károly: Könnyező és verejtékező ikonok napjainkban	
(tanulmány)	29

*

KRITIKA

KÖNYV

BÁNYAI János: A halál mintázata (Borbély Szilárd: <i>Halotti Pompa</i>)	
■ ■ Kérdés a kérdés(es)ről (Eörsi István: <i>Kérdések,</i>	
<i>barátaimnak</i>)	68
TOLDI Éva: A túlélés elemi módozatainak poétikája	
(Tar Sándor: <i>Az alku</i>)	77
BALOGH Tamás: Dokumentumok és versek a Kosztolányi család	
közeléből (Bogdán József: <i>A Kosztolányi család közelében</i>)	83
LOSONCZ Alpár: A kisebbségi lét paradox természetéről	
(Veress Károly: <i>Egy létparadoxon színe és visszája</i>)	91
CSEH Márta: Bevezetés a kétnyelvűség-tudományba	
(Göncz Lajos: <i>A vajdasági magyarság kétnyelvűsége</i>)	99

SZÍNHÁZ

- NÁNAY István: Fabula (Pilinszky-montázs a Bárka Színházban) 105
GEROLD László: Érteni és/vagy nézni?
(Verebes Ernő: *Teremtőhadjárat*) 110

TÁRLAT

- NÁRAY Éva: Ördögszövő
(*Farkas Béla és Baranyi Károly*) 113

FILM

- KLEMM József: A Sorstalanság filmen
(Koltai Lajos-Kertész Imre: *Sorstalanság*) 117

JEGYZET

- JUNG Károly: További adatok Bálint Sándor bibliográfiájához 121

KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása 124

CIP - A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László. - 1. évf., 1. sz. (1934) - 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)- . - Újvidék : Forum Könyvkiadó Közvéllalat, 1934-1940 ; 1945-. - 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD - irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. - 2005. március. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu - Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. - Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. - Előfizethető a 160-15290-87-es zsírószámlára (Delta Banka AD Beograd. Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. - Előfizetési díj 2005-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR - Készült az Ideál Nyomdában Újvidéken.

- YU ISSN 0350-9079

I d ő z é s

- *Eho, tu puerulus! (Hé, te gyermekcse!)*
- *Quis me jubilat? (Ki kiált nékem?)*
- *Majores tui! (A te őseid!)*

CODEX STEMMAE

Liber Morae. Anno Domini 1099-1300

... és lebbenek fölébe, én, a Myrtille-ek csenevész sarja, és a cirruszok pelyhein átfigyelve látom, e felmagasztosított világ minémű, hogy ennél szebb föld fölél csakugyan sohase vitt még szálltom, konstátálom, én, Mór és Sára bűnös szerelemből fakadt fattya, s a gondolat a lengedezést megbolygatja és leérek és a Loire túlfelén Fülöp üldögél, a drága déd, előtte lágy fűvön terítő, katángkék, kenyér és naspolya rajta és szőlőt szemezget Jusztin nagyapa és megszeged a kenyeret, felnevelőcském, Fruzsina, és vízben sikadozik lábam és hajamat örvény cibálja és átérek hozzátok és körkörülmormojál Arrét nemszakadó zaja...

Sziklatornyok sűrű sorfalai közt jártak, mígnem a hajnali fuvalom a Puttonyos ('Hotteur, nevét 1100-ban kapta) hegy Holdudvarnak (az óslakosok nyelvén Halosnak, majd Aréole-nak) nevezett tisztásán érte őket. A völgyben makacsul tartotta magát az éj. Rekedt hangon végre pihenőt parancsolt Félix ükapa, ám kísérete - Ambrózius római szerzetes, három dal-mata tengerész, két olasz muzsikusz és szicíliai halászok és még néhányan az Askalonnál a győzelem és a szent bosszú mámorának közepette békelábra állított és harmadnap hazaindított seregből - a madárzajban a parancsot nem hallotta, ezért jó ideig még lóhátról bámulta a Puttonyos rózsá-ló sziklaormát és a Holdudvar körül koromló erdőt és a virágos mandula-

fákkal a Bársonysipka (Toque, Fiorentine-i János lantmester fejfedőjéről) nevű dombot és a ködből vezető valahány ösvényt, miközben a Koldus (Mendiant, 1112-től) szikla mögött sistergve tekerdő Loire vérvörös fodrai felcsillantak.

Ide a követ, a lábamhoz, parancsolta a cihelődő szolgálknak Félix ükapa. A háromölnyi hosszú és félölnyi vastag jeruzsálemi kőoszlop tízbetűs, ismeretlen nyelvű feliratának jelentését senki se fejtette meg, mert Félix ükapa ódzkodott bárkinek is megmutatni, mint éhező falun átgyalogló vándor a kenyérért, úgy dugdosta, legfőképpen az antiochiai bölcsek elől rejtegette, akik azt tanították: jól nézzük meg, kinek a hiányzó ruháját öltjük fel, kinek ételét esszük meg, kinek holmiját vesszük el. Ugyancsak elkerülte a doryleumi látnok, a vak remete kunyhóját, aki a szentháború minden fontosabb eseményét megjósolta és a további hadviseléstől a Szentföldön óva intett, mert jövőben pásztázó világtalan szeme még hét keleti vértengert látott, midőn már sötét vala, obscura jam luce, még nagyobb sötétség leend, állította. Félix ükapa igyekezett kitérni a lyoni bencések elől is – mindent tudtak, mert mindent láttak, szúrós szemmel a lélek legmélyén kutattak –, jöllehet e szent életű férfiak a legfurcsább hadizsákmány látványához is hozzászórtak, prédikációjukban erre mindahányszor utaltak, de a hadisarc miatt a királyokat is megrótták, mint akik a háború teljes célját fel nem érhatték, ahol csak tehették a legkeresztényebb hadfiakra is rápirítottak, ha e kiválóságok nem gyakorolták a magamegvonást. Majd ha ismét erre járunk, mondta volt Félix ükapa a tanácsadóknak, akik a kő hordozta titok felfedésének egyetlen módját, a bölcsek, a látnok és a bencések tudásának igénybevételét, ennek helyét és idejét a fülébe súgták, jöllehet a fenti tudósok szavát a kor legszigorúbb követelményei szerint is megbízhatónak vélte, hanem úgy döntött, a gránitot birka-bőrbe csavarva emberi erővel országról országra vontatja, tette ezt nemcsak az ismeretlen írásnak miatta – ki tudja, mit rejt értelme, gondolta –, hanem mert még a Szentföldön megbánta, hogy Lőrincsel, a mindjárt a hazaút kezdetén furunkulózisba esett és folytonos ápolásra szorult egyhasi öccsel a követ egy sírkert bejáratának tartópilléréből kivágta – akkor az írást észre se véve, annyira elbűvölte a kőhenger sose látott fénye – és hadizsákmányként kezelte. A töredelem az úton többször is hatalmába ejtette, s az oszlopot olyankor csaknem folyóba gördíttette még az idegenben, vagy erdőmélyen felejtette, de nem, mégse vált meg tőle, annyira vonzotta a mesterien csiszolt kő szépsége. Az ínszakajtó cipelés miatt a szolgálk az úton eltűntek, Félix ükapa elől erdőbe, pincébe, szakadékba, vízfénekre bújtak sorban, csupán a leghűségesebbek maradtak mellette, ők meg – a kő okozta haragot és kint enyhítendő – a háta mögött Kőrejtőnek csúfolták, és gyalázatos történeteket ötlöttek róla, de ezt a Holdudvaron, úgy

túnt, mind elfelejtették, mikoron a parancsnak megörülve puszta körömmel szaggatták, tépték a rongyos irhát a réten, majd a csupasz követ a Holdudvar keleti peremére görgették, és uruk utasítására az írást ott földnek fordították.

De akkorra már a többiek, a nézők is, az érkezés örömeinek hevületében magukat a fűbe vetették, a hirtelen harmatban megfűződtek, s a kilátástalanul hosszú és veszélyes út pora, mi egészen belepte őket, sárrá majszolódott és szemükbe csorgott és kastossá vált, ám ragyogott előttük minden, és sokáig ujjongtak a réten hemperegve, bordájukat ismeretlen öröm feszítette. E kivételes voluptas, melyet a híres földabrosz, az Időzés (az óslakosok nyelvén Mora, majd Arrét) látványa és jelenségeinek érzékelése váltott ki, addig bódította őket, mígnem szemükbe sajdított a napfény váratlan ereje. Akkor lecsihadtak, szolgák és kísérok körül táboroltak végre.

Antiochiánál a vitézeken, akikben tartósan fészkelte a sátán, elhatalmasodott a győzelmi téboly, és sokáig nem csillapult, hanem addig sohase tapasztalt animozitásba csapott át, s a pusztítás és fosztogatás újabb viadalar pezdítette a feltüzelt vért. Ki rendelé néktek, hogy így dühöngjeteK? Kiderül, hogy nem Krisztus! - kiáltotta valaki Jeruzsálem alatt. És egy pillanatig a városnak fölötté látni vélték az emberalakot, éppen csak hogy megvillant, de a Messiást azonnal felismerték, és földre borultak előtte, és áldását kérték. A falaknál ezután hamarosan felütötték a tábor. Kora este volt, a Nap lemerült, de az ég sokáig pírlott, mígnem feljött a hatalmas Hold, sárgán, tömötten és kényelmesen, mint estebéd után az úrasszony lép ki kastélyából kerti sétára. A kabócák elnémultak, a moszlimok imádkozása tisztán hallatszott a városból, de a katonák idekinn még a müezzin aksámra hívásán mulattak, a jótorkúak Allahot dicsérték csaknem pontosan az imént hallott módon, ám illetlen szavakat fűztek hozzá, mígnem a bencések leintették őket. Elcsöndesedett a tábor. Akkor ért oda a vihar. A lábát rozmaringfürdőben pihentető lotaringiai herceg sátrát megrengette, emelgette, s mint játszó gyermek macska fölött a színes rongyot, a mennyezetet úgy rázta és lebegtette, sohase látott állati lényekkel dobálózott, volt aki házat, tevét, embereket látott forogni az órjás homokörvényekben, fülfájdító zúgás, sivítás, huhogás hallatszott mindenünnen. Félix ükapa és sármányhangú Lőrinc öccse a vihar végéig a földön hasalt odabenn - gúnyolták is őket, miután híre kelt, hogy a befúvó szél pórere csupaszította testüket -, és oly erősen kapaszkodott a sátor aljába, hogy helyén maradt a hercegi lakhely, míg amott a többit a forgatag elsodorta, a katonák százait homok borította, emitt viszont a benn levőknek nem esett baja, csupán szemük és torkuk forró szemcsékkal lett teli, és a sivatag homokjától kinn is, benn is megfakult minden, fehérlett tőle az emberek haja.

Tíz nappal azután, hogy a várost elfoglalták, lotaringiai Gottfried királyi kézjele igazolta: 1099. július huszonnegyedikétől, de valójában attól a naptól, hogy lábuk majdan a területét éri, a Myrtille-ek birtoka az Aron és a Loire egyesülésével és a Morvan hegy sík mezőkbe olvadó begyes kifutványjaival ölelt Arrét, régebben Mora nevű földség huszonnégy füstöt számláló nyolc faluval, százötvenhat lélekkel, minden jószágokkal és vagyonokkal együtt. Jobb földet is adhattál volna nekik, nem terem ott más, mint mandula, azzal meg nem lehet jóllakni, amygnola paulus cibi est, hajolt a király füléhez a lyoni abbé. Provance-i dalnoknak mecenoturául még sok is, felelte hangosan a koronás fő, és hozzátette, hogy hoppmester, muzikus mind egyforma barom, a jó alattvalónak meg tudnia kell: amekkora domínium, akkora hatalom. A lantosok ezt meghallották, a Myrtille-eknek továbbadták. És ők ketten még aznap elhírelték, beleszakadt a forgólantjuk, vacsora fölött gyúlt lélekkel oly haragosan a király szemébe énekelték, hogy valaha egy hadúr a pogányok elől... Való igaz, a gyomorhajban szenvedő Gottfriedet a sok vér látványától kiújult kór az ostrom sűréjéből az erdőbe űzte, idegen lepelbe borítkozott olyankor, és sisakjára a Myrtille-ek díszét tűzte, s jóllehet a szökés gondolata mindahányszor megkísértette, seregéhez visszatért, s a hadriadás közepette küzdtérről távozását senki észre nem vehette. Erano dus leoni alla foresta - vette át a Myrtille-ektől az arrasi, a Púpos őse -, két oroszlán vala az erdőben, ki a királyt megfutni látá, lerála ringolá, s e titkot nékem elárulá, adja tovább, aki hallja, lerála ringolá!

És magára ismert Bouillon híres sarja! És a dalnoki igazszólást megmosolyogta. Mi több, a főrend ellenérvét, mi a családunk alacsony rendbeliségét célozta, meg se is hallotta, hanem címerünkbe az Aron, a Loire és a Bourbonból lefutó Allier párhuzamosan hullámzó vonala fölé a két oroszlánt rajzoltatta, formájukat az Antiochiában zsákmányolt üvegpothár oldalán lépegető vadállatokról másoltatta. És a címert a többivel szemlére tette, és a sok újsütetű homo possessionatus egyre forgatta, mustrálta, nézte, és a harmadik folyó rajzában már az adomány megtoldásának jelét is látni vélte. Csakhogy a napfény hevétől az egyik oroszlán alakja szétfolyt, nem maradt más belőle, csupán a pajzs peremén egy mohaszín folt.

Inkompatibilis szonett

„Ah, már megint nem tudjuk, hogy kinek
szabadna nekünk éppen itt most hinni??
Senkinek-é vagy pont mindenkinek,
hogy jóhírt lehessen Brüsszelbe vinni”

- nyilatkozik az új Polónius
kételyei mentén a televízió-
iónak, s mint a harci nóniusz,
a jelre figyel mi győzelemre visz-

i ügyét. - Itt nem volt „megöntözés”,
ez nem „velszi” tartomány. Hogy képedet
tegnapelőtt bevették megint? No és?

Élsz? Nahát! - Én meg közben azt hiszem,
hogy EU-meggyőzőbb legyek, késemet
legközelebb majd a hátamban viszem.

(2005)

Isten karma

két klasszikus motívumra

a kávéház teraszán teát kavarna
szépet jót igazat akarva
az értelem iszonyú karma
karmádnyi sorsod
sorsodnyi karma:
a bal (vagy a jobbik?) kamra
a kávéház teraszán tehát kavarva
lassan mint tetyű a varba
módszeresen dönt a porladó avarba
bús donna barna
ülepét vakarva
– és te marha
nem jössz majd zavarba
(2005)

Labancz

A Burgban költ császári limerick:
„Fogadat egyszer még kiverik,
mert taval Tökölnél
bennünket tököltél,
nagyságos Thököly Emeric!”
(2001)

Kurucz

Mint egykoron kezeit a hírös Poncius,
magát szappanyozza a nánai punczius –
föllýül: katalikus
allúl: Kata likas;
majd meggyovontassa a pápai nunciús.
(2001)

Görick

Ez ott egy dán király, Görick,
éppen várkapuit törik,
 ülepibe fél frank,
 üti érte két frank,
attú tartok, agyonverick.
(2003)

Preferance

(Az oroszországi választásokra)

Sertéjét hiába beretválja Raszputyin,
a szőr kinő. Ám lehet belőle rossz Putyin:
 bár kölniz és poroz,
 holnap majd megbotoz,
(Búshul Bush, ki betlit már bukott meg tökputyin.)
(2003)

Csak egy személy

Ha lehetnék Neked
csak egy személy.
Végérvényes, bár esetleges,
mint rozsdás, görbe szeg
a meleg porban.
Mint árnyékfedte lépcső tetején
egyetlen villogó él.

Csak egy személy
szándéktalan fürdése az időben.

Ha lehetnék Neked
megállás eltűnőben.
Kietlen birtokod:
egyetlen pillanatra!
Ha lehetnék Neked
míg az árnyék ahhoz a fokhoz ér
és elporlad a szeg,

csak egy személy.

Samo jedno lice

Kad bih mogao Tebi biti
samo jedno lice.
Nužno, iako slučajno,
kao rđav, iskrivljen ekser
u toploj prašini.
Kao na vrhu zlatno osenčenih
stepenica
jedina obasjana ivica.

Samo jednog lica
nenamerno kupanje u vremenu.

Kad bih mogao tebi biti
odmor u nestajanju.
Tvoja oskudna svojina:
na jedan jedini trenutak!
Kad bih mogao Tebi biti
dok senka stigne do tog stepenika
i dok se ekser ne raspadne u prah,
samo jedno lice.

Melinda Marinović fordítása

Euripidész halála

Részletek a regényből

Santa Maria della Salute. Santa mamma, milyen szép is voltál, amikor az életet akartad, magadnak is akartad, nem pedig, mint most, csupán féltestvérem agyagszobrocskájának! Milyen vidámnak láttalak, amikor Robert Menazziniért elhagytad apámat, Veres Tibort. „Elég volt a K. u. K. Monarchiából!” – csattantál fel, a kezedet is összecsapva, mintha engemet magaddal együtt egyetlen varázsütésre máris délre röpítenél, olajfák és kőházak közé, egy szicíliai falucskába, melynek főterén a dombhajlatban román stílusú templom áll. Meredek utcák, amelyek éles szögben kanyarodnak lefelé, a kapucinusok kolostora a hegytetőn, körmenetek felett lebegő fehér Madonnák, akiknek fejét dicsfény gyanánt fémkarika övezi, bella vista a tűzhányó széléből, odalenn a völgyet gondozott kertek szabadalják, kígyó módjára tekergőző gyalogutak, és sötétkék tengerszemek tükre fénylik fel. Semmiért nem fáj a szívem, amit északon hagyunk: sem Budapest kikövezett sugárútjaiért, sem a régi Thália filmszínházért a Nagymező utcában, amelynek termében kristálycsillárok égtek, a bejáratánál pedig festett plakátokon a színészek szájt szájra tapasztva csókolóztak; nem sírtam vissza a két elkoszolódott, toronyban végződő házat egy-egy neogótikus épületszárnyával, sem pedig a nagy belmagasságú lakásokat, melyekbe hosszú körfolyosóról nyílt a bejárat; nem sajnáltam a szomszédokat, akiket egytől egyig sátánistáknak képzeltem: valahol felettünk az emeleten nyilván azt lesik, mikor jön el a Földre a sátán ivadéka... Először talán csak a fürdőszobánk idéződött fel emlékezetemben, kerek ablakával, fekete-fehér mezős márványcsempéivel, gondolom, az ósdi vízmelegítő is, melynek lelógó láncán a kerámiafogantyút könnyedén meg kellett húzni,

és folyt a víz. De hát anyám itt volt velem, és hamarosan arról a fürdőszobáról is elfeledkeztem. Milyen feltűnő jelenség voltál, mama, és hogy kivirtultál délen, amikor az egyik író egy másikra cserélted! Kapribogyó, vörösbors üvegkancsóban, melynek oldalán kidomborodnak a betűk: „mezzo litro”, püré zöld olajbogyóból, piatti caldi és rajta spagetti megöntözve a felszabdalt paradicsom levével. Roberto, ó, Roberto, milyen jól festettél fehér öltözékben az akvamarin kékjével a háttérben, amelyet a házad teraszáról néztünk, és milyen cinkosan rejtegettük előled – anyám, én és méhében a magzat –, hogy számunkra te csak játékszer vagy, múló látomás, vision figurative, csak egy író, akit érdemesebbre cserélünk, mihielyt az én bűbájos anyám tapsikol egyet, és elkiáltja magát: „Elegem volt a Római Birodalomból!” Tibort sem szerettük. Sohasem volt az apám. Nekem csak anyám volt, anyám, akin legjobban a vörös Donna Karan mutatott, aki tündökölt a kék Nina Ricciben, ellenállhatatlan volt fehér Koko Chanelben, és aki a legszebb feketében... Hát Tibor? Tibor az életet körülkerítette, megjelölte, s végül megbízhatóan felmérte – mások lépteivel. Az ő ambíciói a mások birtoka közti senki földjére terjedtek ki. Tibor lelkesedett Kun Béláért (mi több, Bartókkal és Kodállal tagja volt a Tanácsköztársaság zenei direktóriumának); Tibor azonosult Landler Jenő vörös főparancsnok nézeteivel (jelentkezett a seregébe, de bevérzett szeme miatt a sorozáson kihullott a rostán); Tibor támogatta az antantot és a fellázadó ludovikásokat 1919-ben; azután meg Horthy Miklós tengernagy bevonulását Budapestre, osztozott abban, hogy a Szent István-i Magyarország eszméje felel meg a legjobban minden magyarnak (a forradalmárokat bekötött szemmel terelték a tiszai védvonallról), 1919. november 16-án pedig, mint afféle kíváncsiskodó, hallgatta meg a tengernagy beszédét a királyi palota előtt. („Tetemre hívom itt a Duna partján a magyar fővárost – harsozta Horthy -: ez a város megtagadta ezeréves múltját, ez a város sárba tiporta koronáját, nemzeti színeit és vörös rongyokba öltözött.”) Tibor után egy szonett maradt fenn (szabályos metrumokkal), egy kiforratlan filozófiai nézeteknek formát adó regény, megmaradt a zsebórája, egy Unsere Liebeslinge szájharmonika, az arcképe (kerek okuláréval az orrán) meg egy gallérra köthető csokornyakkendő, amelyet sosem viselt. Tibor bőre fakó volt, és nem fért el ereiben a vér, mert az orra vére nap nap után eleredt. Gyűlölettel töltött el, ahogy hátrahajtotta fejét, gyűlölt az orrába tömködött véres zsebkendőket. Olyannak képzeltem el, mint egy lószemű szilvát, amelynek héja sápadt és sima, de vérvörös redőkben tapad húsa a magra. És nyoma veszett. Egy közönséges keddi napon hült helye volt. Nem vitték el, nem is fogták le. Hol lehet Tibor, kérdeztem (esetleg apának vagy tatának szólítottam), miközben anyám találomra hajigálta rendetlenül a holminkat két nagy, sarkain fémvasalású bőröndbe. Választ nem

kaptam, csak a ruhadarabok szálltak át a szobán, mint valamiféle selyem- és pamutlepkék. Még aznap délnek vettük az irányt, miközben Mitteleuropa vihorászott körülöttünk. A patinás pályaudvar harmadik peronjáról indultunk (anya fehér kesztyűsen, rövid, öves szoknyában és lapos sarkú piros cipőben, én matrózruhásan a mozdony párafelhőjétől körülölelve). Egyenesen a fülkébe lehetett lépni a peronról, utasok, akiknek a gőzfelhőben csak fehér keze látszott, távolodóban búcsút intettek valakiknek, akik kikísérték őket. És boldogok voltak, akik integettek és mindent odahagytak, mint ahogy azok is, akik visszaintettek, és örökre elfeledték őket. Minden ablakban egy kéz fehérlett. Úgy sejtettem, hogy csak a mama és én nem tudtunk kinek integetni. – Miért nincs velünk a fülkében Tibor? – kérdeztem anyámat, miközben valamiféle cingár fiatalember segédkezett az elhelyezkedésünkben; de választ nem kaptam, mert aznap reggel mindent magunk mögött hagytunk: a göthös közép-európai írókat, akikkel Tibor barátkozott, meséiket a cimetszín boltocskákról, titokzatos színházakról, vaskalapos apákról és behemót biztosítóintézetekről, amelyek oktanul gyanúba fogják őket. Odahagytuk Budapestet hídjaival és patinás turulmadarával, nem volt többé jom-kippur és purím, nem volt macesz és édes-savanyú mazsolás saláta zsidó módra, nem sárgarépa és avokádó, és persze elsüllyedt a Liszt Ferenc Konzervatórium is, ahol Dohnányi Ernő meghallgatta Tibort, és a legkiválóbb nem hivatásos zongoristák közé sorolta. Igyekeztünk elfeledni Tibor zongorista barátait is, Kílényi Edvárdot és Andó Gézát (a mintagyereket, akivel folyton példálóztaq előttem), vagyis az összes évjáratot a húszas és a harmincas évekből, amikor Budapest elszántan tört a kulturális fellegvár és észak Babilonja rangjának kivívására... Kőd ülte meg Közép-Európát, amely hamarosan elmerül a varsói és a drohobyczi meg a varsói gettó örvényében, miközben vonatunk átzakatolt a magyar tájon. A láthatáron a nagy háború viharfelhői gyülekeztek. 1939-et írtunk – és Tibor egy zsidó orvos volt. Kórháza személyzetével az utolsó kijutó kétmotoros menekítette Budapestről Casablancába. Zsidó sebészek és nővérek ott különös klinikát működtettek, úgy hallottam később, hogy sok ismert és ismeretlen, egyenes vagy kétes jellemű személynek kölcsönöztek új ábrázatot... Kizárólag aranyat fogadtak el fizetségül, és intézetük híre fű alatt gyorsan terjedt, Tibor mégis szenvedett Marokkóban. Levelet küldözgetett, melyekben visszasírta a királyváros Budát (a polgári Pestet egyszer sem említette), és aggodalmaskodott félig zsidó mivoltom miatt. Mondandóját mindig jól megrágva, körülményeskedve fogalmazott magyarul, úgyhogy anyám meg én sohasem tudtuk kihámozni, valójában mi a közlendője. 1940 októberében például így szentenciázott: „A nézőpont, sőt maga az alapállás is változhat, de az érvelés érzelmi töltése változatlan marad.” Egy hónap elteltével vagy kicsit

később, 1940 novemberében látszatra sokkal határozottabb ítélettel: „Nem jó, ha az írók védtelen áldozatnak tekintik magukat. Nem jó, ha az írók csak bábuk mások játszmáiban. Sok mindenért szót lehet emelni, egyik vagy másik nemzetért, osztályért is, de sokkalta logikusabb és meggyőzőbb, ha az író az irodalomért emel szót.” De nem, nem is így történt, levelet sem írt. 1914-et írtunk, és Tibor hadiorvosként szolgált. A kolubari ütközet után sietve Szerbiába vezényelték (sebészeti készletet vitt magával meg bokáig érő fehér köpenyt). Majd meg 1956 következett, és Tibor, a rákosista egy pincében lapult az Üllői úton, riadozva fülelt a szabadságharcosoknak a járda felől ideszüremplő hangjaira, s az ablakon át látta, ahogy sáros bakancsban, sietős léptekkel elhaladtak. Nem, mindezeket a sorsképeket nem akartuk megosztani vele, ezért aztán előbb mellőztük, majd elszakadtunk tőle – mint ahogy egyébként ő is mitőlünk. Talán épp abban a bokáit verdeső fehér köpenyben szökött Marokkóba, amelybe öltözve Szerbia hegyei közt a tábori kórházban lábakat amputált, amelyben a pesti oldalon, a Parlament gótikus boltívei alá húzódott; s amelyben a Margitszigettel szemben, a szanatóriumban a gyógyvizet itta. Ki tudná megmondani? Látom, csónakja hasítja a vizet, egyedül áll a tatján, kihúzva magát, orrára zsebkendőt tapasztva néz a messzeségbe; néhanapján megbízható pártmunkási minőségében jelentkezik; a Gellért Szálló díszes ovális medencéjében áztatja testét, hájas derekán egy árva fehér törülközőt körültekerve tárgyal valamiről három jövevényvel, akik sötétkék csíkos öltönyben, gomblyukukban vörös szegfűvel érkeztek; látom őt továbbá Amerikában, a bírósági tárgyaláson – „exhibit one” – példát statuálva bizonyítják, hogy Veres Tibor tagja volt az erőszakszervezetnek, amelynek egyenruhásai magyar zsidókat szögesdróttal kötöztek össze, minden másodikkal végeztek, szentül vállalt meggyőződéssel küldetésük helyességében lődözték őket a jeges Dunába, u Dunav, in die Donau. Egész 1942 folyamán. Egész 1943 folyamán... Tudom végezetül azt is, hogy sohasem sikerült megírnia a vágyott remekművet, és világos előttem, hogy ezért lépett a helyébe Roberto. Tibor. Apát mondtam volna? Illetve talán ez szaladt ki a számon: tata? Mégis, azt hiszem, csupán Tibor volt nekem.

Már akkor beleszeretett a Robertótól nyert magzatba, amikor még a hasában hordta, és milyen jól állt neki a kidomborodó pihés pocak! (Vajon én is olyan szépet formáztam benne?) Mint egy sárgadinnye, közepén a köldök púpocskájával, vagy mint egy tökhéj, melynek narancssárga belsejéből, amikor hintó lesz belőle, kilép a kisherceg. Pocakja valóban lenyűgöző módon növekedett: először az alhas vastagodott meg, ami még jobban

kiemelte hibátlan csípőjét, csábító combjait és dereka karcsúságát, azután a kicsinyke Melchi-Menyuska, valahol a magzatvíz langymelegében, otthonos öblében szájába vette hüvelykujját, és az én elegáns anyukámnak elkezdett kivirágozni a köldöke, csücsörítő huncut barlangszáj. Ugyanakkor minden más porcikája – a melle, a válla, az arca –, éppen mindene változatlan maradt a viselőssége alatt, úgyhogy Robertóval még sokáig eljárt táncolni magas sarkú ezüstcipellőben. Libbent, ragyogott észak kokettje, aki olaszul is magyar akcentussal beszélt, vele forgott delíriumban a magzat, s talán a magával ragadó pörgés, a boldog kacagás miatt, amelyre valahonnan odabentről úgy fülelt, mint valami kicsi delfin, más gyermekekénél is jobban megszerette anyját. Ő is jobban a szívéhez nőtt nálamnál, tudtam én, hogy, mint a Nagy Vétkesnek, minden oka megvolt rá. Nem faggattam, nem, nem féltékenykedtem, nem szorongtam – minden eldőlt már odabenn, a pocakban, a gyönyörűséges, gömbölyded, napsütötte terhospocakban, anyáméban, aki a mennybolt volt Menyusnak, angyali dicsfény féltestvérkém csillagos homloka fölött. Szegény Roberto, mindenféle magával vitte az én büszke, szép anyámat, vadidegen parasztokat ölelt keblére, akik a hordócskákban tárolt olívaolajat kínálták kóstolásra, és itt, a kövek szabdalta déli tájon elégedetten tette kezét anyám hasikójára, azt hajtogatva: „Mio figlio, mio caro figlio...” Tudott-e egyáltalán Tiborról, Tiborról, aki a Ferihegyi repülőtérrel fuvarozza az utasokat a városba kombijával, és kollégái társaságában munka után fel-felhajt egy Amstelt? Megfordult-e a fejében, hogy ő is ugyanígy tette rá a tenyerét anyánk hasára, amikor odabenn még csak ember-ebihal voltam, ha nem is tellett tőle annál több, mint hogy általa fogantam? Aligha. Roberto állt a mező közepén széttárt karokkal, feje körül az áttetsző azúrban apró fehér felhőgomolyok göndörödtek, mintha kavicsokkal lenne beszórva az égbolt, miközben felragyogtak rajta az első csillagok, állt ott, és nem fogta fel, hogy anyám senkié, senkihez sem tartozott soha. De Velencébe harmadjára is eljöttem. 1993-at írtunk, és a városba a földnyelven keresztül, a mestrei vonattal utaztam be. A vasútállomásnál felszálltam a 82-es vízibuszra. Úgy terveztem, elmegyek a D'Oro vagy a Resonico-palotáig, esetleg az Akadémiáig; de semmiképp a Lidóig. Mint kései vasúti járaton kialvatlanul érkező utas, úgy szálltam vízre; fáradtan léptem a fedélzetre, még ott zsongtak fejemben az éji lidércek és kísértetek, olyasféléképpen roskadtam be a széles törzsű vaporetto terjedelmes utasterébe, mint a kereskedő, aki épp Velence küszöbéhez ért, s Murano szigete takarásában már boldogan felsóhajt, mert elkerülte az Otrantói-szoros viharait, a török vámhatóság járőreit és a kalózhajókat. Valahol a zsebem alján néhány szem feketeborsot tapintottam ki, az étkezőkocsi asztaláról kerültek oda. Azt mondtam-e, hogy 1993-at írtunk, vagy talán az én kis féltestvérem, Menyuska már az anyja hasában

el volt rendelve a korai halálra? Nem, azért keltem keresésemre, én Euripidészem, a XXI. század első évében, azon a napon, amikor két öngyilkos merénylő lángba borította New Yorkot, az én kihúzott derekú városomat, amelyben napjaikat töltötték, és ahol még egyszer meghaltak Alekszandar Ziloti, Misa Levicki, Vladimir Horovic, Maurice Rosenthal, Leopold Godowsky egész rendjével együtt a régi jó zongoristáknak; New Yorkot, amelyet titokban szerettem, az állatkerttől a Central parkig minden hiteleskét és a szecessziós korlátokat, az Ellis szigettől a Carnegie Hallig, New Yorkot, ahol anyám egy ízben meg akarta keresni Veres Tibort (apa? padre? père?), akinek nyilvánvalóan csak ostobán a nyakába varrták, hogy része lett volna Horthy különítményeseinek galádságaiban. Azon a napon két repülőgép (egy két és egy négy hajtóművű) vágódott a világ legrégebbi metropolisának két felhőkarcolójába, és többé már semmi sem volt olyan, mint azelőtt, sem az állatok között az állatkertben, sem a Malbery utcai New York-iak közt, Kis-Itáliában, sem a kínai negyedben vagy Greenwich Village-ben, de én a világ másik felén voltam éppen, a penészedő Európában, egy tragédiaíró után kutatva, aki nem is volt különösképpen sikeres. A vízibusznak a Piazzala Roma-Lido vonalon közlekedő 82-es járatára (a végállomásra semmiképp sem akartam elmenni vele) egész seereg turistával együtt szálltam fel. Tudták-e vajon, hogy a velencei galambok összeesküvést szőnek, és valójában befolyásos központjuk pénzeli azokat a vénembereket és öregasszonyokat, akik kukoricát árulnak a Szent Márk-templom előtt? Sejdítették-e, hogy meghalt a kisöcsém? Velencei-pocsolya - rajta olyasforma alkotmány, amilyenek odafenn, a szélfúttá túlpárti és a magyar pusztákon hasítják a sekély vizeket; ő, a kis Melchi-Menyuska jól viselkedik, nem pityereg, noha az eső egyfolytában motoz kócos hajacsakájában; én a taton állva hosszú csákyával irányítom a hajót gondolás módjára, vagy mint afféle Kháron. Én Gilgames vagyok, ő Enkidu; Orpheusz vagyok, és ő Euridiké: Agamemnón király vagyok, és ő csupa lágyság, mint Iphigénia. Vad vihar zúdult a mélyebben fekvő városnegyedekre elárasztva őket, és mi ketten alkonyatkor csónakban ülve evezünk be a kivilágítatlan épületekbe. A Jelzalogbank (kölcsönügyosztálya alapítva 1882-ben; biztosítási ügyosztály, az évszám olvashatatlan) két szárnyával, szecessziós kupoláival úgy magasodik ki, mint valami kátrányfekete obeliszk, a két elárasztott utca felett; a homlokzati ablakok maszatosak; az óra húsz perccel hat előtt megállt; boltozata különös vörös színben játszik. Vértelen kezecskéjével Menyuska lökte be az ajtót, és mi, a két csónakos, beljebb merészkedtünk. A lélekvesztő hivatlan vendégként siklott be a víz hátán. Tökéletes csendben. Aranyozott szoboralak csípőre tett kézzel a lépcsősor alján, derékig a zavaros vízben, a feljárón sárgás patlak ömlik le; és mindez - az épület, a falifülkékben álló szobrok, az átri-

um, a lámpatartó, amelyet kíméletlenül paskol az eső, vagy az az óra, amely beledermedt a húsz perccel hat előtti pillanatba –, mind, az egész mintha nem is lenne, mintha sásból, nádból, vízililiomból állna. Egyébként 1888-at írunk, és anyánk még meg sem született. A Jelzálogbank építetői, Nikola Nestorović és Andra Nikolić még egyetemisták, a Velencei-pocsolyából pedig paloták nőnek ki, kísértetiesen, mintha szemünk láttára falazódnának fel, alkalmi építmények gyanánt, amelyek anyagát majd utólag váltják ki szilárdabbal. Hotel Bristol (csónakunkkal elsiklunk a régi recepció előtt; a lótoszlevelek és a hatalmas, fehér mocsári virágok alatt szemünkbe ötlük a megkésve hazatérő vendégeket szolgáló bakelitscsengő); a pályaudvar vágányain vízi szerelvények vesztegelnek. (Járművünk indulási helye: első vágány, balra; pontos időben indulunk el, Menyus meg én, és megyünk, irányt véve délnek. Valahonnan tudjuk, hogy nincsen anyánk.) Két árva hajózik a Velencei-pocsolya vizén, mint két elátkozott (bolyhos keszkenők tekeregnek körülöttünk mindenfelé, vagy nem is, fehér pólyába vagyunk becsavarva, olyanok vagyunk mi ketten, mint két lebegő lepedő Egon von Nemet képzeletében). Hanem ezen az őszön, Euripidészem, egy csillag elenyészett az északi égboltról. Nem volt valami nevezetes égitest, nem tartozott egyetlen ismert csillagzatba sem. Csak annyit tudni róla, hogy az asztronómiai jelzése: G117H. Valamint a kvadránsa ismert, az a pont, ahol tegnapig még pislákolni látták. Mindazonáltal mára elveszett; és a világ összes obszervatóriuma őt kereste: a kis csillagot, amelyet név helyett betűk és számok sora jelölt. A La Repubblica címlapján ez állt: „Eltűnt a G117H csillag.” És a vízibusz egy utasa megjegyezte: „Dovrebbe appartenere al piccolo principe.” Igen, lehet, hogy az én kisöcsém csillaga volt, az én sápadt kishercegemé, az én hullócsillagom ő, a játékbaba, akinek a haja szőke, szeme kék, óriási.

Euripidészem, téged nem olyan fából faragtak, mint apámat, Tibort, sem pedig mint Robertót, a két író, akik az én büszke anyámnak arra voltak jók, hogy Menyust és engem világra hozzon. Tibor hajmeresztően aggályoskodott. Saját bevallása szerint folyvást egyazon könyvön dolgozott, melyből remekművet akart alkotni. Nem gyürkőzött meg a feladattal, ellenben falta James Joyce Ulyssesét, majd pedig a maga gyatra angoltudásával az Ifjúkori önarcépet és a Dublini embereket is azonmód elolvasta, mihelyt feloldották róluk a tiltást. Megfordult a fejében – a véletlen trieszti találkozás gerjesztette fel benne az ábrándot, amikor a tömegben egylépésnyire volt Joyce-tól –, hogy maga is képes lenne a tudatfolyamra építve

olyan regényt megírni, amelyben valójában eszmék hömpölyögnek. Hőse – így képzelte el apám (azt mondtam volna: a papa?) – az elgondolás szerint lapról lapra rosszabb színben tűnik fel, miközben mind magasztosabb ideák vezérlik. Végezetül a jegyzetek alapján a főszereplőre kötél általi halálbüntetés várt. A történelemnek egy szokványos balekja volt az illető, egy balvégzetű karmester, akit becsvágya arra készített, hogy eltörölje fasiszta múltja sötét foltjait. „Herr Gáboryt többször is láttam azokban az években, amikor ikaroszi felemelkedése és hát bukása is már a múlté volt, és bevallom, hogy ennek a különös úrnak a szavai, amit akkor hallottam, zavarba hoztak – írta apám, Tibor. – Rájöttem arra, hogy a zürichi műtétje után miért utasította vissza olyan keményfejűen egyes operák színrevitelét. Ott, valahol a messzi távolban, az éterszerű álmokon túli világban – zavaros fogalmakkal és egy öreg siránkozó hangján szólva – nem látta azok ideális arányait és sugárzó arcukat, s ezért végül is okkal támadt kétely benne e világi megalapozottságukban. Von Gábory náci múltja 1949-ben aligha volt elfelejtve. De ebben az évben tért vissza a maestro a műtétről, és Bécs tárt karokkal fogadta, mintha von Gábory sohasem lett volna Goebbels kedvence, s mintha egyáltalán nem lépett volna azokra a dobogókra, amelyekről csak néhány nappal korábban úgy menekültek a zsidó karmesterek, mint a patkányok a fertőzött hajóról. Gáborynak, aki eleve arra született, hogy uralkodjon az embereken, ugyanúgy, mint a partitúrák képlékeny hangjegyein, néhány év alatt sikerült eltüntetnie maga mögött minden nyomot, és, úgy látszik, örökre lezárnia előéletének dossziéit. 1949 tavaszán megalapozza az első Beethoven-ciklusát, és felkészül a végzetes salzburgi útra.” De hát, szalamiszi, életben maradni nem éppen könnyű, és meghalni sem – sem a valóságban, sem a regényekben. Veres Tibor megszenvedett irományával. Az én gyönyörű szép anyámat először lektorként vonta be, majd tanácsadóként, végül regényalakot formált belőle. Bátran libegett be a regénybe karcsú lábán, amelyen oly elegánsan mutatott a magas sarkú vörös cipellő vagy a kék szandál. Úgy járkált romjai közt, mint valami nimfa. Helyrehozta a romokban álló kephalóniai színházépületeket, a budapesti sugárutakat, amelyek oly szélesek, mint a Duna a Parlamentnél, a müncheni villamosokat és villamosvonalakat meg a fáradt villamosvezetőket éjszakai műszak után, a kénes gyógyvizeket Magyarország-szerte; hajókázott Lauraként, eltűnt, mint Jelena, a nő, aki nincsen; minden dolgoknak mértéket szabott, és mint valami torz, kitalált istenség, elválasztotta a világosságot a sötétségtől, a helyest a helytelentől. A legjobb szándékkal szénitette az NSDAP-mozgalom történetét (némi elfogultsággal a Strasser fivérek iránt), felcserélt megokoltságot és esetlegességet Tibor szerencsétlen főhőse történetében, akinek, mint afféle regénybeli kócbabának, egyenesen az akasztófa alá vezetett az útja. Saját ke-

zúleg tette a nyakába a hurkot, s szedte össze a kíváncsiskodókat, akik a börtön körletében végig akarták nézni a kivégzést, és éppen, amikor meg-rántani készült az emelőkart, amely Gábory elítélt lába alatt megnyitotta volna a csapóajtót, hogy a megfeszülő kötél elroppantsa csigolyáját - elha-tározta, hogy kilép a regényből, és megkegyelmez a halálra ítélt karmes-ternek. Tibor regényrománca pedig, a magyar irodalomnak ez az elvetélt remekműve, őnékülé fájdalmasan félresiklott, összekeveredtek benne az epizódok és a fő folyamok, kipotyogtak belőle a hősök és hősnők nevei, vé-gül pedig úgy összeroskadt, mintha Joyce-hoz nem lett volna soha semmi köze. Valójában Tibor 1953-ban kinyitotta a zöld szekrény ovális ajtaját, melynek belső oldalán tükör volt, összekapta néhány holmiját, egy porlep-te birsalmát is belehajított a szekrény tetejéről, és lelépett; nem gondolt már Kodállal, Bartókkal, Kun Bélával, Horthy ellentengernaggyal vagy a Liszt Ferenc Zeneakadémia rektorával, Dohnányi Ernővel és Andó Gézá-val, a kis zongoristával. Úgy tűnhetett, csak rövid időre, egy-két napra ment el, mint máskor Amszterdamba, hogy egy átszellemült zenekart hall-gasson meg, a Konzertgebaut, kedvenc mesterével, Mengelberggel - ámde a látszat csalt. Ott maradt az asztalon a tartalék szemüvege, egy zöld cso-kornyakkendő, rajta a velencei oroszlánok rajzolatával, meg egy szájhar-monika. A Korona Szálloda vízjelével ellátott fehér levélpapíron, amelyre talán búcsúlevelét készült megírni, csak egy vércsepp hagyott nyomot, ahogy eleredt az orra vére, rossz előjel gyanánt, mint az utolsó hiteles üze-net teste belsejéből. Mindezt azonban csak futólag láthattam, mert még azon a kedden röpdösni kezdtek a tárgyak a fém sarokkvassal ellátott bő-röndökbe: anyám merevített melltartói (mintha fehér mellei is benne len-nének), a harisnyák és harisnyakötők (anyám combjainak emlékével), az alsónemű az ő illatával, az én kis zsakettjeim és matrózuhaím (a révkapi-tányság címerével). Röpdöstek a tárgyak át a szobán, mint a madarak, ha nyugat felé szállnak, rossz hírek hozójaként.

Az európai kultúra újraértelmezése

Faragó Kornélia fordítása

A szerb novella- és regényírók egy része, a múlt század kilencvenes éveiben, európaiságát, urbánus szemléletét, a nyugati kultúrához való viszonyát leginkább bizonyos alapfogalmakhoz (rock and roll, bűnözés, pénz, technológia) fűződő közhelyek felszínes parafrázálásával nyilvánította ki. Aleksandar Gatalica egy mondhatni klasszikusabb és egy sokkal igényesebb utat választott: az európai történelem és az európai művészeti hagyomány újraértelmezésének útját. Voltaképpen a nyugati civilizáció belülről való megértésének lehetőségét. Nem véletlenszerű tehát, hogy negyedik regényének címe: *Euripidész halála*.

Gatalica valószínűleg legkiforrottabb regénye, témájában írásművészetének konzekvens szemléleti folytonosságát jelzi. A „cselekmény” helyszíne Velence, a karneválok idején. Az elbeszélő tehát egy karneváli hangulatban idézi fel 1911-ből, 1938-ból és 1993-ból való velencei élményeit, de közben érzékelteti, hogy a 2001. szeptember 11-i tragédiáról is tud. Cselekményről csak feltételesen beszélhetünk, mert a regény kilép az időrendi és ok-okozati elbeszélési hagyományból, egy asszociatív és motivikus működésrendet alakítva ki, amelyben a korábbi események követik a későbbieket és fordítva. Az elbeszélő voltaképpen három narratív szálát fog egybe. Az első édesanyja élettörténetét és féltestvérének, Menyusnak a halálát beszéli el, a második a morálról, az etikáról, az esztétikáról és a XX. századi európai történelemről szól, Euripidészt szólítva meg, aki folytonosan eltűnik a karneváli forgatagban, vagy éppen Mussolini feketeingeseinek közelében találunk rá. Az összefonódás ilyen játéka minduntalan megkérdőjelezi az elbeszélő kijelentéseinek logikáját, sohasem olyan mértékben azonban, hogy ez kihatna a szöveg integritására. Gyöngíti viszont a patetikus modalitás túláradásának lehetőségét. A pátoz veszélye különösen a

gyermekhalál elbeszélésének mozzanataiban fenyeget. A játékoság említett formáit majd a XX. század sötét hangsúlyai szorítják háttérbe.

Az Euripidészhez szóló beszéd a morált az élettudat és halálfélelem feszültségeként definiálja, olyan feszültségként, amely Marinetti, Apollinaire, Pound és Heidegger, de (a két heidelbergi doktorátussal is rendelkező) Goebbels és (a szintén neves értelmiséginek számító) Speer és Mengele gondolkodását is a napi politika területére vezette. Az európai történelem fényében mindezek a lényeges és lényegtelen elválasztásáról szóló kanti gondolat végletesen következetes letéteményeseinek tűnnek. A regény elbeszélője szerint innen már csak egy lépés hiányzott a „lényegtelen” elválasztását szolgáló légerekig. E paradox és tragikus eszme tudatában zárja le, hogy csak az Euripidészhez hasonló céltalan és illúziótlan ember, aki nem hitegeti magát semmivel, lehet igazán tisztességes. Így, ebben az értelemben azonosulhat az elbeszélő Euripidésszel, és válhat a „színpadi filozófus” huszadik századi inkarnációjává. Az Euripidész halálára és eltűnésére, tehát a klasszikus európai szellemiség megszemélyesítőjének eltűnésére vonatkozó jelzések azonban nem vetnek túlságosan sok fényt a jelenkori Európa szellemi horizontjára.

Miért éppen Euripidész? Az erre a kérdésre adott válasz felfedi előtűnik Aleksandar Gatalica gondolkodásának szemléleti meghatározóit, s nemcsak e regényt, hanem egész írásművészetét, irodalmi tevékenységét illetően is. Ugyanis a görög drámaíró élete és tragikus költészete mély összefüggésben áll Gatalica legújabb regényével. Egy különös egymásra tekintő, egymást tükröző viszonyban vannak ugyanis, egy teremtő erejű összekapcsolódást mutatnak. Euripidész megjelenítése és nevének címmotívumként való kiemelése egyáltalán nem véletlen. Az Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész alkotta nagy ókori hármashból ez utóbbi áll ugyanis legközelebb a modern olvasóhoz. Az ő idejében a mitikus és harcias hősiesség átadta a helyét a passzív polgári hősiességnek. Euripidész a klasszikus athéni demokrácia – a mi számunkra nagyon is érthető – hanyatlásának idején élt és alkotott. Az illúzióktól való teljes megfosztódás időszakában. Euripidész jól ismerte a szofista és az orfikus gondolatokat és műveket, a korábbi görög irodalmat. Ez Homéroszra, Szolónra, Aiszkhüloszra, Szophoklészre, Alkaioszra, Pindaroszra és Theogniszra való utalásaiból is kitűnik. Elsőként jeleníti meg drámáiban a kultúra nagy kérdéseit, beszél az etikai alapelvekről, a vallási értékekről, az

БИБЛИОТЕКА АББАТОР

Aleksandar Gatalica

EURIPIDOVA SMRT

istenségek lényegéről. Olyan mértékű az alluzív szerkezetek száma, hogy feltérképezésük nyomán megírhatnánk a korabeli athéni kultúra teljes történetét.

De minden - némi leegyszerűsítéssel szólva - „racionalitása” ellenére is, mint Arisztotelész mondja, az euripidészi tragikus költészet megrendít, és magával sodor. És ebben van az ókori drámaíró és Aleksandar Gatalica poétikájának érintkezési pontja. Gatalica etikai elbeszélését erős érzelmi szálak hálózzák be, hogy a racionális ne múlhassa felül az esztétikai törekvést. Ezzel kapcsolatban arra is emlékeztetnünk kell, hogy Euripidész nem foglalkozott politikával, de drámaiban arra ösztönözte az athéniakat, hogy végiggondolják koruk átfogó kérdéseit. Magányos kritikusnak számított és még magányosabb moralistának, drámái filozofikus karakterűek. Aleksandar Gatalica írásművészetének alapintenciói is ilyen értelemben válnak jelentéssé. A mi körülményeink között rohamosan csökken az irodalom társadalmi szerepe, és a valóság sokkal nagyobb mértékben hat a szövegre, mint a szöveg a valóságra. Gatalica erősen esztétizáló regénye válasz a kontextus nyersségére, giccsesen derűs hangulatiságára, felszíneségére és cinizmusára. Ez a „valóság” ugyanis hangosan hirdeti minden etika és minden morál feleslegességét, a szépre való törekvésről nem is beszélve. Gatalica művét a többi között ez a kifinomult, diszkrét és indirekt társadalmi elkötelezettség fűzi a modernitás és az expresszionizmus (Crnjanski, Krleža, Joyce és Mann) művészetéhez.

A modernitás én-poétikájához hasonlóan Gatalica is valamiféle „újromantikus” alanyt teremt, és patetikusan erőteljes beszédmódot. Kísérletezik a formával, szimbolizálja az új civilizációs (2001. szeptember 11.) és technológiai tényeket és jelenségeket, tematizálja a stílus dinamikáját és célzatosan „ideges” vonásait, de a nyelvi kifejezés dekorativitását is. Ezenkívül három idősíkban és több tematikai szinten mozgatja az osztott alanyt, és a kontrasztos (múlt és jelen, antik társadalmi rend és fasizmus, reneszánsz és inkvizíció) szerkesztésben teljesedik ki. Rendkívüli szerepe van a látszat és valóság kettősségének - a regény ugyanis a velencei karnevál idején játszódik, amikor az identitást ténylegesen és metaforikusan is álarc fedi, de nagy jelentőséggel bírnak az álom, a látomás és a hallucináció szöveghelyei, a testiség, a férfi-nő (az anya alakjának meglehetősen erőteljes erotizálása) viszony mozzanatai, és nagymértékben gazdagítják Aleksandar Gatalica sokrétegű regényének jelentésvilágát. Tematikai felépítésével és elbeszélési módjával Gatalica a maga komplexitásában és mélységében ragadja meg azt az európai kulturális térséget, amelyhez a világtörténelem legfényesebb és legsötétebb mozzanatai fűződnek. Alkotói érettségét is bizonyítva, az *Euripidész halálában* a személyes (az elbeszélői érzelmvilág) és az általános (etika, esztétika, kultúra és történelem), a mimetikus és látomásos összefonódásával, bölcséleti vetületeiben egy teljesen újszerű narratív világot hozott létre.

Aleksandar Gatalica (Belgrád), 1964

- 1989: A Belgrádi Egyetem Filológiai Karának egyetemes irodalomtörténeti (és irodalomelméleti) tanszékén szerzett oklevelet.
- 1993: *Linije života* (Rad, Beograd) címmel megjelent első regénye, amelyért Milos Crnjanski-díjjal tüntették ki.
- 1993: *Tri grčke tragedije* (Fineks, Beograd) drámafordítások
- 1994: *Umetnička lirika stare Grčke* (Evropski pokret u Srbiji, Beograd) fordítások ógörögből
- 1994: *Govorite li klasični?* (Clio, Beograd), zenetörténeti esszék
- 1995: *Naličje* (BIGZ, Beograd), regény
- 1996: *Mimikrije* (Stubovi kulture, Beograd), novellaciklus
- 1998: *Crno i belo, kratke istorije desetorice slavnih pijanista XX veka* (Clio, Beograd), zenei esszék
- Dvojica jambičara* (Evropski pokret u Srbiji), fordítások ógörögből
- 1999: *Vek, sto jedna povest jednog veka* (Stubovi kulture, Beograd), elbeszélés-ciklus
- Artur Rubinstajn protiv Vladimira Horovica i obrnuto* (Kulturni centar Beograda), zenei esszék
- 2000: *Čioda sa dve glave*, dráma
- Ivo Andrić-díj (*Vek, sto jedna povest jednog veka*)
- 2001: *Kraj* (Glas srpski, Banja Luka), regény
- 2002: *Zlatno doba pijanizma* (Glas srpski, Banja Luka), zenei esszék
- 2002: *Euripidova smrt* (Filip Višnjić, Beograd), regény
- 2003: *Helenska lirika* (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd), fordítások
- 2003: *Najlepše priče Aleksandra Gatalice* (Prosveta, Beograd), elbeszélések
- 2004: *Beograd za strance* (Filip Višnjić, Beograd), elbeszélések
- 2004: *Kvadratura nota - ogledi o muzici: kritike*; Narodna biblioteka „Stefan Prvovenčani”, Kraljevo

Újraírások

Orbán Ottó palimpszesztjéről

SZUBJEKTÍV BEVEZETŐ

Véletlenül ismerem a körülményeket.

A balatoni nyarak minden más helyszínhez viszonyított előnye, hogy reggelente, strandra menet az újságárusnál meg lehet venni a friss folyóiratszámokat. Nem épp bármit, nem Írók Boltja ez, csak ami van, de mindig akad valami, a helység nagyságától függően. Aznap reggel például Kortárs.

A Balaton: hosszú begyaloglások a tűző nap alatt, mire a víz annyira mélyül, hogy úszni lehet. Ami viszont jó, sőt kellemes: talpunk alatt mindvégig hullámok fodrozta bársony fövény.

1997-et írunk, otthon ötödik éve káosz és felfordulás, a horvát tengerpart, amit szerettünk, s ahová szívesen mentünk, elérhetetlenül távolivá vált másik világ, itt rendezettnek tűnő élet. Sekély és nem sós a Balaton, a (valószínűleg odahordott) köveken kicsapódó só helyett nyálkás hínárok, de csend, nyugalom és pihenés. Senki nem kiabál, nincs káromkodás és köpködés. Jóval a rendszerváltás után vagyunk, az MSZP addig kizárólag a kiváltságosok számára fenntartott földvári strandja most mindenki számára hozzáférhető. A bejáratnál belépőjegyet kell venni, de a környék rendezett, nyírják és öntözik a fűvet, a nagy kiterjedésű, harsogó zöld területen piros és fehér napozóágyak és székek, keleti kényelem, aki időben érkezik, nyugodtan kisajátíthat magának akár többet is. Egyéb strandbútort is: földbe szúrható fogast a ruháknak és földbe szúrható hamutartót. Az utóbbi olyan fél méter magas lehet, a fémpálca végén a csésze épp abban a ma-

gasságban van, mint a kezem. Régi MSZP-s (vagy MSZMP-s?) nyarak sejtnek fel, s a felismerés, hogy „azok” tudtak nyaralni. Óriási homokozó, tágas, amorf alakú gyermekmedence, hinták, mászóókák, csúszda és mókuserék, hogy az utánpótlás se unatkozzon. A gyerekekkel semmi gond, a kisebb a sekély gyermekmedencében lubickol, a nagyobbat sem kell féltetni a tó lassan mélyülő vizétől, nagy távolságból is szemmel tudjuk tartani, a tágas füves terület nem rejt semmilyen veszélyt, tömeg nincs, minden átlátható. És minden adva van, hogy elengedjük magunkat, hogy kipihenjük a Balkánt.

Felütöm a Kortárs augusztusi számát, benne versek, emlékezések, búcsúszövegek. Fodor Andrástól búcsúznak író- és szerkesztőtársai, aki ennek a nyárnak egy kora délutánján, nem sokkal a testvérénél elfogyasztott ebéd után, tűző napon (aznap különösen fülledt, forró volt a délután) begyalogolt a Balatonba úszni, s többé nem jött ki onnan élve. A rosszul végződő történet helye és ideje azóta életrajzi adattá vált, most, utólag, a folyóiratszám nélkül is pontosítható: Fonyód, 1997. június 27-e.

NÉHÁNY OBJEKTÍV TÉNY

Orbán Ottó prózaversben örökítette meg szerkesztőtársa halálát. A *Fürdés* című szöveg ajánlása *Fodor András halálára*, s az 1999-es „új versek”-et tartalmazó, *Lakik a házunkban egy költő* című, ugyanabban az évben kiadott kötet versei között olvasható. Annak a kötetnek a versei között, amelyben Orbán több író- és költőtársának emlékét idézi („Holtak szellemével társalog”), élőket és holtakat szólít meg: Kassákot, Weöres Sándort, Arany Jánost, Vas Istvánt, Szántó Piroskát, Pilinszkyt, s Csukás Istvánnak, Kányádi Sándornak, Csoóri Sándornak, Gergely Ágnesnek, Kis Pintér Imrének, Varró Dánielnek stb. ajánl verset.

A *Fürdés* címe Kosztolányi azonos című szövegére utal, egészen hangsúlyos módon, hiszen a novella a Kosztolányi-próza antológiadarabja, középiskolai tananyag (érettségi tétel?), irodalmi tradícióink egyik kulcsszövege. Míg a cím Kosztolányi-novellára utal, s ily módon az irodalmi hagyomány (fiktív világának) irányába indít átlókat, az ajánlás szövege Fodor András halálának referenciavonatkozásait vonja a szövegbe. Egészen pontosan: Orbán Ottó prózaverse ez utóbbiról szól, oly módon, hogy szövegén átdereng Kosztolányié.

FÜRDÉS

Fodor András halálára

Fél háromkor indult le a partra.

Ebben az évben még nem fürdött meg a tóban; azt gondolta, lesétál a vízhez, úszik egyet.

Tavasszal végre minden jóra fordult. A műtét jól sikerült, a fulladás megszűnt, miután a malomkövet leemelték szegycsontjáról az orvosok, olykor még aludni is tudott, napközben pedig számlálatlan levelet írt, már-már szállt a tolla a papíron. Kedves Ez és Ez, írta szokása szerint a bal felső sarokba, csakhogy ő ezt nem csak formaságból írta így, gondolni is így gondolta, a legkomolyabban, amiért is gyakran megmosolyogták, de ebben, az egyben, a barátságai ápolásában a különben szelíd természet megszállott módjára makacs volt.

A halált Suhajdának hívják, úszómester. Fehér rövidnadrág, atlétatrikó. Trükkjei közt rosszul sikerült fejesugrás, vízbe esés, hajigálódzás a sekélyben. De most elégnék látszik a tűző nap meg a tó viszonylag alacsony hőmérséklete.

A halottat a partra fektetik. A hajából csöpög a víz, mintha a haja sírna.

Suhajda is ott áll, nézi, most legalább látják, mi mennyit ér!

Égő szemek és némaság. A mentőorvos késve jönne, ha szállva is. Csak a szél futkos sikítózva a parton: „Bandi! Bandi!”

Valaki futva megviszi a hírt a házhoz.

Még három se volt.

PALIMPSZESZT: SZÖVEG ÉS VÍZJEL

Az analógia első impulzusát a cím adja, majd a szöveg első és utolsó mondata utal a Kosztolányi-novella két, szintén markáns szöveghelyére. Kosztolányi novellájának kezdőmondata: „Fehéren sütött a nap.” Nála a novella harmadik bekezdésében hangzik el a történet temporális behatárolását tartalmazó, vészjósló mondat: „Fél háromra járt.” Orbán prózaverésének szereplője „Fél háromkor indult le a partra.” A második és harmadik bekezdés e nevezetlenül is (de az ajánlásból) ismerős szereplő jelen- és közelmúltbeli körülményeit taglalja – többek között azt, hogy úszni készül, egy jól sikerült műtét után van, s napközben „számlálatlan” levelet ír.

Orbán prózaversének legtöbb impulzust rejtő szövegrésze a negyedik bekezdés - annak is első mondata: „A halált Suhajdának hívják, úszómes-ter.” Ha a szöveg címe felvetette az azonos című Kosztolányi-novellával való intertextuális kapcsolat lehetőségét, kezdő- és zárómondata pedig még inkább valószínűsítette e felvetés helyességét, itt, a negyedik bekezdés első mondatában minden kétséget kizáróan bizonyossá válik, hogy Orbán prózaversében Kosztolányi novelláját írja felül, s e felülírás, hogy felismerhetővé tegye magát, a preszöveg markáns szöveghelyeire íródik rá.

Az újraírásnak, palimpszesztnek azonban mindig tartalmaznia kell valamilyen „többletet”, hogy a preszöveghez képest, amelyre alapozódott, amelyből mint hagyományból merített, „érdekessé” tegye magát. Egy-egy, az irodalmi tradíciókból kiemelt szöveg iteratív, lapos vagy semmitmondó újraírása nem sok örömet okozna az olvasónak. Annál kevésbé, ha a tradícióismeretünkben kiemelt szöveg - mint ebben az esetben is, hiszen irodalmi hagyományunk kitüntetett, antologikus művéről van szó - *védi* magát. Hagyományismeretünkben elfoglalt pozíciója révén áll ellent minden elmozdításnak, újraírási kísérletnek. Más szóval: a tradícióismeretünkben élő szöveg ismerős volta révén ellenáll minden vele kapcsolatba hozható szövegidegenségnek. (Ez fordítva is működhet: oly módon, hogy egy újonnan olvasott, idegen szöveg idegensége hirtelen felenged, felengedhet a tradícióismeretünkben nyugvó, „ismerős” szövegre való vonatkoztatása által.)

A tradíció létét az emlékezetben tartás, tehát valamilyen módon, értelemben az őrzés, a megőrzés gesztusa revelálja, s e gesztusban a feledéstől, a szöveg tradícióból való kihullásától vagy bármily sérülésétől való *féltés* is benne foglaltatik: ne sérüljön, ne érje kár, ne essék rajta karcolás. Mivel pedig az újraírás, egy szöveg felülírása is egyfajta szövegsértés, e „sértésnek”, karcolásnak igazolnia kell indokoltságát. Ezt pedig az újonnan létrejött szöveg, a palimpszeszt esztétikai többletével teheti meg.

Mindkét szöveg narratíváját azonos összetevők alkotják: fürdőhely, nyár, halállal végződő fürdés. Ha Orbán Ottó palimpszesztje csak ezt, csak ennyit kínálna, nem sok hatásimpulzust tudna kiváltani. Orbán azonban csavar egyet a preszövegen: jelentésátvitel és -összevonás útján a Kosztolányi-novella apaszereplőjének nevét magára a halálra vonatkoztatja. Megnevezi, antropomorfizálja a halált, midőn a novellabeli fiú, Jancsi halálát okozó apa nevével ruhazza fel. Majd el is távolítja az apától („úszómes-ter”). E foglalkozás-megnevezés, akár a Kosztolányi-novella (és a benne megjelenített történet végkifejletének) ismeretében, akár az úszómesteri teendőkkal felruházott „személy” ismeretében, egészen ironikusan hat, miként az utóbbi halált okozó trükkjei is (rosszul sikerült fejesugrás, vízbe esés, hajjálódzás a sekélyben).

A távolítás eredményeképp a Suhajdának nevezett halálnak nem kell a Kosztolányi-novella apafigurájával azonos öltözetet (meggyzín fürdőnad-

rágot) viselnie. Ha úszómester, akkor fehér rövidnadrág és atlétatrikó. Orbán előbb belemeríti prózaversének szövegét a tradícióismeretünkben élő preszövegbe, majd miután e belemerítés során szorosra fogta a két történet közötti analógiás kapcsolatot, ki is emeli belőle. A távolítás, a preszövegtől való eloldódás következtében – s a történet referenciális vonatkozása révén – a halálba vezető, halált okozó „trükk” is új változatban jelenik meg (a tűző nap és a tó hideg vize közötti, életveszélyes vérkeringési zavart okozó hőmérséklet-különbség). A kijelentés, miszerint most ez is elégnak látszik, újabb ironikus hatás forrása.

Kosztolányi novellájában nem mondatik ki, hogy a fiú vízbe fúlását az apa okozta volna szándékosan. Bár a történet lélektani képletét bonyolítja a szülő és a gyermek közötti konfliktus (az apa elégedetlen, hogy Jancsinak pótvizsgáznia kell), s e konfliktust az apa mogorva szótlanágának, empátiahiányának s a fiú büntudatának több apró impulzusa mindvégig fenntartja, a novella csattanója, poénja megmarad az érzelmek útját is elzáró vád s a véletlen talányos egybejátszásában. Orbán palimpszesztjében a novellabeli apa nevével felruházott halál, minthogy nem szülő, hanem egyértelműen ellenség (az élet ellenségének) szerepében mutatkozik meg, leplezetlenül démoni vonásokat kap. E démoni vonások révén módosul a Kosztolányi-novellából ismerős, halált okozó véletlen szándékosan halált okozó trükké, amire nincs mentő körülmény – hogy végül az azonos végkimenetelre utaló azonos utolsó mondatban mindkét szöveg újra egymásra másolódjon: „Még három se volt.” Orbán Ottó palimpszesztjének utolsó, a Kosztolányi-novella zárlatával azonos mondata a szöveg végső hatásimpulzusaként ebben az egymásmásolódásban kap nemcsak esztétikai, hanem egzisztenciális többletet is.

UTÓLAGOS DILEMMÁK

Helyes-e prózaversnek nevezni Orbán palimpszesztjét? E műfajmegnevezés irányába nyilvánvalóan maga a költő „téríti el” olvasóját, midőn kötetének műfaját „új versek”-ként jelölte meg. S ha „versek”, akkor a *Füredés* végigírt sorok formájában megalkotott prózavers. Ám a szöveg nemcsak ettől „próza”, hanem amiatt is, mert történetet mond el. Ha pedig történetet, epikumot tartalmaz, beszélhetünk-e továbbra is versről? Orbán Ottó szövegét szerzője előzetes műfaji besorolása ellenére helyesebb olyasfajta rövidtörténetnek tartanunk, amilyeneket maga Kosztolányi is írt. Ugyanakkor bizonyos értelemben másmilyen is ez a szöveg, mint Kosztolányi rövidtörténetei. Épp palimpszeszt-jellege révén másmilyen, hiszen a Fodor András halálára írt szöveg töredékességét, kihagyásait, „üres helyeit” a rajta átderengő Kosztolányi-novella szövege (szövegismeretünk) tölti ki. Vagy általánosabb értelemben: a palimpszeszt-hez hozzáolvasódik a felülírt szöveg.

Könnyező és verejtékező ikonok napjainkban

Csodás események mai balkáni ortodox templomokban

„Korunk tudatát olyan éles politikai, társadalmi, filozófiai és vallási ellentét osztja meg, amilyenre korábban sohasem volt példa. Ahol ilyen hallatlan ellentétek feszülnek, százszázalékos biztonsággal várható, hogy szólásra jelentkezik a megváltás szükséglete.”

„Miként korunkat megosztottság, zűrzavar és tanácstalanság jellemzi, akként kifejeződik ez a körülmény az egyes ember pszichéjében is, mégpedig spontán módon létrejövő fantázia-képekben, álmokban és aktív képzelődésekben.”

C. G. Jung

2003 szeptemberétől 2004 júniusáig sajátos és szokatlan, csodás vallási eseményekről adtak hírt szerbiai napilapok és képes magazinok.¹ Először a közép-szerbiai Kragujevac egyik modern lakótelepi templomában, aztán egy kosovói (kisvárosi) templomban, majd a legutóbbi híradások szerint a vukovári megyében (Horvátország) Pačetin ortodox templomában először az egyháziak vették észre, majd később a hívők is megtapasztalták (másutt fordított sorrendben), hogy az első helyen (Kragujevac) a keresztfára festett Jézus-kép mindkét szeméből könnyek folytak; a kosovói Lipljan újabb ortodox templomában a Jézust karjában tartó Istenszülő ikonja könnyezett; a vukovári megye Pačetin falvának Szent Miklós-templomában pedig egy oda átvitt Szent Miklós-ikon könnyezett. Egy későbbi híradás szerint a kragujevaci, keresztfára festett Jézus-kép néhány hónap múlva már nemcsak könnyezett, hanem (mivel a kép a megfeszített Megváltót ábrázolja) mellsebéből és kézsebéiből is verejtékezett. (A lapjelentések vérrel verejtékezést konkrétan nem fogalmazznak meg.)

Annak dacára, hogy a Mária-, Jézus- és Szt. Miklós-ikonhoz kapcsolódó könnyezés és (vérrel) verejtékezés elsőrendű egyházi, vallásnéptani, nemkülönbön társadalomlélektani jelentőségű kérdésnek tekinthető, nem jutottak el hozzám arra utaló hírek, hogy akár a Szerb Ortodox Egyház, akár a szerb vallásnéprajzi kutatás, akár pedig a recens szerb szociálpszichológia ez idáig hozzákezdett volna e jelenségek vizsgálatához. Tekintettel arra, hogy a vallást ma már Szerbiában sem deklarálják „a nép ópiumának”, szinte kínálkozna az alkalom, hogy a könnyező (és verejtékező) ikonok kérdését tudományos alapon vizsgálják, hisz köztudott (köztudott?), hogy a jelenség – szinte kizárólag Mária-kegyképekhez kapcsolódva – Kelet- és Kelet-Közép-Európában a 15. századtól datálható írásos adatok alapján, virágkorát a 18. században élte, de adatok vannak 19. és 20. századi könnyezésekről és vérrel verejtékezésekről is.² A magyar vallásnéptan számára a dolog annál is izgalmasabb lenne, mert a történelmi magyarországi könnyező (vagy vérrel verejtékező) Mária-kegyképek közül nem egy az ország ortodox felekezeteihez kötődik, legalábbis a kultusz kialakulásának kezdetén.³

Mivel a szerb sajtónak – az általam ismert közlésekből kiolvashatóan – halvány fogalma sincs róla, hogy a kegyképek és ikonok könnyezése és (vérrel) verejtékezése európai kultusztörténeti jelenség, melynek általában elég jól feltárt történelmi, vallásnéptani és lokális gyökerei vannak, s ma már elég sokat lehet tudni a magyar római keresztény és görög katolikus párhuzamos hagyományokról, nem meglepő, hogy a kérdést némi lekezeléssel, fölénytel a mai kuriózumok körébe sorolja. (Azt csak megemlítem, hogy a vajdasági – délszláv – szentkutak kérdéskörét, amely nem egy vonatkozásában érintkezik a Mária-könnyezéssel, egy – egyébként nem is rossz – népi építészeti monográfia⁴ tárgyalja, a szerbiai ortodoxia területéről viszont hasonló áttekintés nem is készült.) Az általam ismert hírlapi vagy hetilapi cikkek tehát nem a fenomén súlyának megfelelően mutatják be vagy tárgyalják az eseményeket. A közlemények általában ugyanazt a hírügynökségi jelentést veszik át (vagy rövidítik), kommentár nélkül. Így a könnyező ikonokról készült felvételek is ismétlődnek. A könnyezés és vérrel verejtékezés eseményeinek fajsúlybeli eltérésű megítélését jelzi, hogy a kosovói könnyező Istenszülő-képről szóló rövid hírügynökségi jelentést, színes fényképpel, a belgrádi Politika napilap első oldalon⁵ hozta, néhány másik jelentést vagy a kérdéssel kapcsolatos további híreket egy másik napilap, a belgrádi Danas, az olvasók által stupidáriumnak tekintett rendes, hétfői rovatában közli.⁶ (Ebben a rovatban a szerb sajtóból kimásolt egetverő hülyeségek, stupid nyilatkozatok, eszement elképzelések, balkáni baromságok szoktak szerepelni.) Megjegyzendő azonban, hogy valószínűleg csak egy részét olvashattam el a csodás jelenségekről szóló híradásoknak. Ezeknek java részét magam fedeztem fel

a lapokban, további cikkekre barátaim hívták fel figyelmemet, amikor megtudták, hogy ezzel foglalkozom. Egyes cikkek csak hosszú utánjárással kerültek elő. E kérdéskörrel foglalkozó komoly folyóiratközlés még nem került elő.

Arról sincs tudomásom, hogy az ortodox szerb egyházi sajtó írt-e valamit a kérdésről. A hírlapi cikkekből ítélve nem lehet gyors és elsietett állásfoglalásban bízni, hisz az a néhány egyházi méltóság, akit az általam ismert cikkek idéznek, általában semlegesen fogalmaznak a csodák kapcsán, főleg imára buzdítják az oda zarándokló hívőket. Úgy tűnik, mégis reménykedni lehet, előbb-utóbb, a Szerb Ortodox Egyház Szent Szinódusának véleményalkotásában; egy ilyen virtuális szöveg azonban nem valószínű, hogy az összehasonlító vallási néprajz kutatója számára túl sok fogószót fog majd felkínálni.

Megállapítható tehát, hogy csupán hírlapi szintű tudósításokkal, ritkábban kommentárokkal, esetenként (Kragujevac) a környéken történt korábbi csodás vallási események emlékezetből való felidézésével rendelkezünk. Nem lényegtelen azonban, hogy a hírlapírói kommentárok szinte minden esetben a mai vagy közelmúlti társadalmi valóság kontextusába helyezik a csodákat, s köztük összefüggéseket keresnek. Mint majd a későbbi elemzés során látható lesz, a kommentárok esetenként – a történelmi párhuzamok ismerete nélkül is – jól érzékelik a jelen pillanat, a társadalom állapota és a vallásnak tekinthető csodás események közti társadalomlélektani összefüggéseket. A kérdés (kegyképek és ikonok könnyezése és vérrel verejtékezése) magyar nyelvű irodalma (német forrás alapján) megemlíti, hogy több mint két évszázadnyi szünet után a csodás könnyezések éppen a 20. század (végén) szaporodtak el.⁷ Elképzelhető, hogy a balkáni ortodoxiában a 21. század legelején feljegyzett könnyezések és (vérrel) verejtékezések is ennek a jelenségsorozatnak keretébe tartoznak. Mielőtt az eddig megismert adatok elemzését megkísérelném, a lapjelentések alapján összefoglalom a három helyszín ide tartozó csodás eseményeinek krónikáját.

1. *Kragujevac: csodás könnyezés és verejtékezés*

A csodás eseménysorozat a közép-szerbiai iparváros, Kragujevac Aerodrom (Repülőtér) nevű modern külvárosának Szent Száváról elnevezett ortodox templomában történt Nyakavesztő Szent János (régii naptár szerinti) ünnepén, 2003. szeptember 8-11-én.⁸ A pópák és hívők vették észre, hogy Jézus Krisztus feszületre festett alakjának szeméből könnyek gördültek elő, s a korpusz lábánál gyűltek össze. Mivel (kezdetben) úgy vélték, hogy víz kerülhetett a képre, a nedvességet letörölték, a két vízszög azonban a törülés után is megismétlődött. Ezután fogalmazódott meg,

*A kragujevaci könnyező és verejtékező
Meváltó-kép*

először a hívők körében, hogy csoda történt. A templom előjárója, Života Marković esperes már a csodás könnyezés megjelenésének másnapján értesítette az eseményről felettesét, János (Jovan) šumadijai püspököt. János püspök, az egyházi felettes, erre elrendelte, hogy a Szentkereszt felmagasztalása ünnepéig (az ortodoxiában: szeptember 27.) minden este különleges istentiszteletet tartsanak, s az Urunk Jézus Akatisztoza című ünnepélyes hangvételelű dicsőítő egyházi verset olvassák a templomban. További tartózkodó magatartásra intette a hívőket azzal az üzenettel, „hogy ha Isten úgy akarja, a csoda meg fog ismétlődni”.

A püspök üzenetének az adott különleges hangsúlyt, hogy az egyházi és nép-

hagyomány szerint ha a könnyezés megismétlődik, a keresztet az (ortodox) egyház által „hivatalosan” csodatévő keresztte kell nyilvánítani.

A Szent Száva-templomban történt csodás könnyezés híre először sajtóhagyomány útján terjedt, majd hírül adta a helyi sajtó, utána pedig az elektronikus médiák „nemzeti szintre” emelték az esemény hírét. Innentől kezdve esténként egyre többen voltak a templomban. 2003. szeptember 20-a körül, tehát alig két héttel az első könnyezés után, a vecsernyét követően legalább fél órát kellett sorban állni, hogy a hívők csókkal illethessék a keresztfára festett Istenalakot. A templom zarándoklatnak nevezhető áradat célpontjává vált, a hívők és az érdeklődők egész nap látogatták. (Az adat a 2003. szeptember végi állapotot rögzíti.)⁹

Ezt követően nem kerültek elém sajtóhírek a kragujevaci csodás könnyezést követő zarándoklatokról, vagy a Krisztus-kép újabb könnyezéséről. Majd csak 2004 januárjában adta hírül a belgrádi Danas napilap „stupidarium” rovata¹⁰, hogy egy másik belgrádi napilap, az Internacional szerint a kragujevaci Szent Száva-templomban további csodás események szemtanúi voltak a hívők. A másfél hónap múlva sok kínlódással visszakeresett lapszám¹¹ azonban további fontos adatokat tartogat a népi vallásosság kutatója számára.

A cikk elmondja, hogy 2003. december 30-án, a vecsernyén jelen levő hívők szeme láttára a keresztfára festett Krisztus-alak (a cikk tévesen ikonnak nevezi) újra könnyezett: könnyeket láttak a Megváltó arcán legördül-

ni. A cikk azt is hangsúlyozza, hogy az előző esztendő (2003) szeptember 8-án először tapasztalt könnyezéshez képest ezúttal először figyelték meg, hogy „a folyadék a Krisztus-ikon melléből és kezéből fakadt, s miként a jelen voltak állítják, illata tömjénre emlékeztetett”.¹² A leírás esetlenségéből és bizonyos fokú ellentmondásosságából látszik, hogy a cikk írója járatlan a problematikában. A kérdés egybevető irodalma alapján a vallási néprajz kutatója úgy fogalmazna, hogy a festett Megváltó-alak arcának újbóli könnyezése mellett addig nem tapasztalt jelenségként Krisztus mellsebe és kézsebe is verejtékezett (vérrel verejtékezett?). A kragujevaci külvárosi Szent Száva ortodox templomban tehát a kérdés irodalmából jól ismert kultusz történeti jelenség: a csodás könnyezés és a (vérrel) verejtékezés is megállapítást nyert.

A cikkíró a kérdésről tájékozódni próbált a šumadijai püspökség papságának körében, ahol megerősítették, hogy megismétlődött „a tavaly (2003) szeptember 8-i eset, amikor az ikon három napig könnyezett”. Egyébként a püspökség egyházi elöljárói nem nyilatkoztak; azt lehetett hallani, hogy nem áll módjukban az ilyen csodákat magyarázni, „sem pedig a nép számára megvilágítani, hogy az mit jelent”. Azt viszont elmondták, hogy a 2003. szeptember 8-án tapasztalt csodás könnyezésről a püspökségben részletes jelentést állítottak össze a Szerb Ortodox Egyház Szent Szinódusa számára, melyben a csoda értelmezését kérték. A Szinódus 2004 elejéig nem adott hírt magáról, időközben viszont megtörtént a „második csoda”.

A püspökségben utaltak arra, hogy János püspök szemtanúja volt ilyen történéseknek, s szavait idézték: „Csak Isten tudja, hogy ez miért történt, s nem a mi tisztünk, közönséges embereké, hogy ezt magyarázzuk.” Arról a cikkben nem lehet megtudni semmit, hogy a püspök hol és mikor volt szemtanúja a kragujevacéhoz hasonló csodás eseményeknek.

Arról is tudósít a cikk, hogy az első könnyezés óta a kragujevaci templom az egész országból oda sereglő lakosság zarándokhelyévé vált, sőt az emberek arról beszélnek, hogy csodás gyógyulásokra és imameghallgatásokra is vannak példák. A megkérdezett papság erről nem beszél, de nem is vonja kétségbe, hogy ilyesmi megtörtént. 2004 júliusáig a szerb sajtóban nem bukkantam újabb adatokra a kragujevaci eset kapcsán. Ez persze nem zárhatja ki azt, hogy további cikkek erről nem jelentek meg.¹³

2. Lipljan: csodás könnyezés egy kosovói templomban

2004. április 13-án több szerbiai napilap is közölte a Beta Hírügynökség hírért¹⁴, melyet rövidsége miatt teljes egészében idézek: „A lipljani [Kosovo] Szent Florus és Lavrus vértanúknak szentelt [ortodox] templomban könnyekkel könnyezett a Krisztust tartó Istenszülő ikonja, közölte a

A lipljani könnyező Istenszülő-ikon és Randjel atya

raškai és prizreni [ortodox] püspökség. Miként a közleményben olvasható, Randjel Denić, a parókia esperese szombat délután azt vette észre, hogy az ikonosztázionon álló Istenszülő-ikon jobb szeme alatt húsz centiméteres nyomok láthatók. Abban a pillanatban, amikor az ikon előtt kimondtam a fohászt: Szent Istenszülő, ments meg bennünket! – észrevettem a nyomokat, melyek korábban nem voltak ott. Világosan kivehető a nyom, amely mintha könnyezéstől származna, s amely az Istenszülő jobb szeméből indul, s arcán végigcsordul, mondta Randjel atya. Megítélése szerint ez annak a jele, hogy a márciusi pogrom után az Istenanya megáldotta népét.¹⁵

A csodás esemény után két héttel az egyik képes magazin színes felvételek kíséretében számol be az eseményről.¹⁶ A cikkből kiolvashatóan a riporter a helyszínen járt, ennek dacára nem sok adatot közöl, ami vallásnéprajzi szempontból hasznosítható lenne. Főleg a kosovói szerbség aktuálpolitikájával foglalkozik az esemény kapcsán, néhány konkrétuma azonban kiegészíti a napilapokban olvasott kurta hírügynökségi jelentést.

Megtudjuk például, hogy a raškai és prizreni (ortodox) püspökség előbb már említett közleménye nyilván hosszabb és részletesebb lehetett. Rá hivatkozva közli ugyanis a cikk, hogy az ortodox egyház hagyományai szerint az ikonok csodás könnyezése igen gyakori esemény volt az egyház nagy megrázkódtatásai idején, s egyben vigaszt jelentett a hívő nép számára, valamint bűnbánatra és buzgó imádságra való felszólítást.¹⁷

Néhány adatbeli pontosítás is tehető: az Istenszülő-ikon az ortodoxia szerinti nagyszombaton, tehát húsvét előtt kezdett el könnyezni, legalábbis ekkor vette észre a már idézett Denić esperes, mégpedig vecsernye után, 18 óra után tíz perccel. Ez azonban nem a könnyezés kezdetének pontos időpontja; mint a pópa mondja: „Nem tudom pontosan, mikor kezdett el sírni az Istenszülő. Talán Hilandar [pusztulása]¹⁸ után, talán március 17-e [a templom parókiája elleni albán kézigránátos támadás] után.” Egy dolog azonban biztos: a csodás könnyezés nyomainak megállapítása utáni tíz nap során a templomba megállás nélkül hatalmas tömegben áramlottak a hívők, hazai és külföldi újságírók, vidéki egyháziak: pópák és kalugyerek, de a Kosovóban állomásozó KFOR-egységek katonái is, először a finnek. Sem a cikk, sem pedig a csodás esemény egyik főszereplője, az esperes, zárándoklatot nem említ, ám a leírás minden részlete erre vall, akárcsak az előbbieken tárgyalt kragujevaci könnyezés esetében.

A két vértanú szentnek, Florusnak és Lavrusnak szentelt templom 1938-ban épült, a könnyező Istenszülő-ikon is ebből az időből származik. E templom közvetlen közelében áll egyébként a Balkán egyik legrégebbi keresztény temploma, melyről feltételezik, hogy a Krisztus utáni 6. században épült, s amely a Szent Istenszülő nevét viseli. Az épület ólomtetejű, falain 14. és 16. századi freskók nyomai látszanak. Az adatok szerint az ősi templomot először a 9. században, aztán szinte minden második évszázadban felgyújtották, de minden tűzvész után újjáépítették. Az újabb ortodox templom két vértanú védőszentjének élete is bizonyos vonatkozásaiban a környékhez kötődik: a mai Lipljan helyén állt római Ulpiana városban (Hadrianus császár kora, a Krisztus utáni 2. század) pogány templomot építettek, s amikor elkészült, ormára keresztet állítottak. Az építésvezető ezért büntetésből kútba vettette őket, s a kutat rájuk temettette.¹⁹

Denić esperes párhuzamot lát egyrészt az ősi keresztény templom sorsa, másrészt az újabb kori ortodox templom könnyező Istenszülő-ikonjának jelentése, valamint a jelen eseményei között. Miként a pogányok számos alkalommal felgyújtották az ősi templomot, úgy gyújtogattak ez év (2004) márciusában a feldühödött albánok a városkában, melynek során harminc lakóház leégett. De az ősi keresztény templomot is mindig újjáépítették. A könnyező ikon, ahogy az esperes mondta: „az Istenszülő sírása számunkra, szerbek számára isteni jel: annak jele, hogy egyedül Isten és az Istenszülő nem hagyott el bennünket. Más mindenki magunkra hagyott bennünket: Szerbia, a KFOR és az UNMIK is”.²⁰

Bár a csodás könnyezésről szóló közleményt a területileg illetékes püspöki egyházhatóság adta ki, erre hivatkozik a hírügynökség és az idézett riporter is, Denić esperes elpanaszolta, hogy Artemije egyházmegyei püspök nem látogatta meg őket, inkább állandóan Nyugat-Európában tartózkodik. Meglátogatta viszont a templomot Atanasije egyházi méltóság, aki

nek rangjáról és az ortodox egyházi hierarchiában betöltött szerepéről és véleményéről azonban a cikk alapján nem tudunk meg semmit.

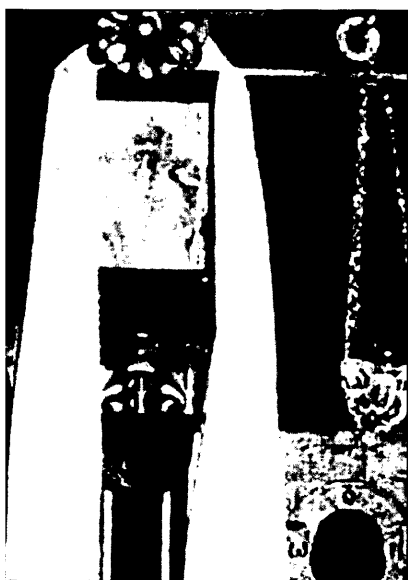
Az idézett képes magazin helyszíni tudósításának megjelenése óta eltelt több hónap során további adatok vagy újságcikkek nem kerültek elém a lipljani csodás könnyezésről, ami ezúttal sem jelentheti azt, hogy ilyen cikkek nem is lehettek.²¹

3. Pačetin: a könnyező Szent Miklós-ikon

A harmadik csodás könnyezésről ugyancsak hírügynökségi jelentésből szerezhetett tudomást az olvasó; jómagam az e dolgozatban említett „studipárium” rovat (Danas napilap, Belgrád) jóvoltából.²² Más cikk vagy cikkek az esetről nem állnak rendelkezésemre, annak ellenére, hogy előzmények biztosan lehettek, hisz a jelentés jóval egy hónappal az első könnyezés megjelenése után datálódik.²³ A jelentés más vonatkozásban is hiányos. Szövegét magyar fordításban az eredeti mondatok többszörösen bonyolult indoeurópai birtokos viszonyainak lebontásával adom.

„A Vukovár–Szerém megyében [Horvátország] lévő Pačetin falu Szent Miklósról elnevezett temploma tegnapelőtt [tehát: 2004. június 2-án] megtelt ortodox és katolikus hívőkkel. Ide hozták át ugyanis a Szent Miklós-ikont, amely május 13-a óta könnyezik: a könnyek a szent mindkét szeméből folynak, és az ikon alja felé csorognak. A templomban ott volt Lukijan püspök is [melyik püspökség?], aki azért jelent meg személyesen, hogy az eseményekről tájékozódjon, s kijelentette, hogy imádkozni kell, s majd az idő megmutatja, hogy miről is van szó. A pačetini parókus kijelentette: a könnyeket Isten ajándékának tartja, egyben ökumenikus üzenetnek is, mivel a templomba katolikus hívők is jönnek, s itt járt már négy katolikus lelkész. Amennyiben a könnyezés tovább folytatódik, sor kerül majd az ikon teológiai és tudományos vizsgálatára.”

A hírügynökségi jelentésből nem tudjuk meg, hogy az ikon korábban hol volt elhelyezve, s az első könnyezésre hol került sor. Azt sem, hogy miért viték át új helyére. Új mozzanatnak tűnik viszont (a Balkánon, legalábbis a határán) az oikumené felbukkanása. A cikk megjelenése óta eltelt idő alatt erről a csodás eseményről sem tudtam meg többet.²⁴

A pačetini könnyező ikon a Szt. Miklós-templomban

4. Csodás előzmények

Bár úgy tűnik – legalábbis a felhasznált hírlapi és hetilapi cikkek alapján –, hogy a csodás könnyezések és verejtékezés példa (előzmény) nélküli rendkívüli esetek, a kragujevaci csodás események kapcsán a templom építész tervezője (!) mégis elmondott néhány korábbi esetet, ami összefüggésbe hozható a mai csodás jelenségekkel.

Húsz évvel ezelőtt (tehát 1984 táján) az Istenszülő ikonjának képe jelent meg egy Kragujevac környéki falusi ház ablakán. (Nyilván üvegablakról van szó, ezt azonban az adatközlő nem említi.) Valamikor az ötvenes évek elején (1950), tehát mintegy fél évszázada, egy egész házsor ablakaiban (az adatközlő földrajzilag lokalizálja a házak helyszínét), rendszerint a nyugati oldalon, az Istenszülő alakja jelent meg, karján Krisztussal. A csodás jelenés társadalmi kontextusához tartozik, hogy az UDBA (az ÁVH akkori jugoszláv megfelelője) kirendelt emberei puskatussal kiverték az üvegablakokat a csodás jelenés színhelyén. A represszió sem maradt el: Natalinac falu ortodox esperesét börtönbe vetették, mivel az a csodát értelmezni próbálta a hívők előtt: szerinte az a keresztény tanítás helyes voltát példázza, hisz hasonló jelenségeket már Pál apostol is megjövendölt.²⁵

A lipljani és pačetini csodás könnyezés esetében hasonló előzményeket a sajtójelentések nem ismertettek. Ez persze nem azt jelenti, hogy ilyenek nem is lehettek, csupán arról van szó, hogy a szerb sajtó értetlenül áll a csodás események előtt, gyakorlatilag nem tud vele mit kezdeni. Egyébként ez nem is meglepő, hisz a mai szerbiai (és a korábbi jugoszláviai) társadalom a több évtizedes kommunista drill után alig hogy csak magához tért, s keresi az utat a normális vallási élet és a vallási jelenségek megértése felé. Hogy vallás- és kultusztörténeti ismeretei nincsenek, az tehát nem meglepő. (A hivatalos Szerb Ortodox Egyház kissé talán eltúlzott óvatossága is gerjesztheti egyébként az általános tanácstalanságot.)

5. A csodás könnyezések és verejtékezés népi értelmezése

Mint a tudomásomra jutott három csodás könnyezés és verejtékezés kapcsán már láthattuk, a hivatalos egyház gyakorlatilag nem foglalt állást: egyik eseményt (sorozatot) sem nyilvánította csodává, inkább a papság, a hívők és a zarándokok lecsillapítása, megnyugtatósa irányában nyilatkozott meg. A területileg illetékes egyházi hatóságok közül a Raškai és Prizreni Püspökség adott ki közleményt az esemény kapcsán. A hívők ennek ellenére várták a Szerb Ortodox Egyház Szent Szinódusának állásfoglalását. Az általam megismert cikkek és tudósítások tartalmazzák azonban a népi értelmezés adatait is. Ezeket mindenképpen érdemes megismerni, mivel a később előadott elemzés során komparatív adatokként szolgálhatnak a kultusztörténet ismert adatai mellett.

A hívők, akiknek zárandoklata egész nap tart (az adatok a 2003. szeptemberi és 2004. januári időszakra vonatkoznak) a Kragujevac melletti külváros Szent Száva-templomában, természetesen a maguk módján interpretálják a csodás esemény üzenetét. Egyben azonban mindannyian egyetértenek: Krisztus kiontott könnyei figyelmeztetést jelentenek, s jelzésértékűek egyben. A lap idéz néhány véleményt a csodás esemény kapcsán: egy megkérdezett járásbírósi tisztviselő szerint Krisztus könnyezése a velünk törtéző események miatt van, a nép nehéz élete miatt, mert nálunk az utcán elrabolják gyermekeinket, s politikusokat gyilkolnak meg. Egy kosovói szerb férfi, aki 1999-ben menekült el Pećről, úgy véli, hogy Krisztus azért ontotta könnyeit, mert hitünket alig gyakoroljuk, s mindannak, ami Kosovón történt, bűneink miatt kellett megtörténnie. Ha visszatálunk hitünkhöz - mondja -, Kosovóra is vissza fogunk térni. Így a kosovói szerb menekült. Egy házaspár, aki csecsemő gyermekével járult a feszület elé, hogy ott térdet hajtsen és imát mondjon, úgy véli, hogy a csodás könnyezés nem véletlenül esett meg ezen a helyen; a Szent Száva-templom ugyanis különleges: a papnevelő intézet mellett épült. A lap végül idézi a templom hitközségének egyik tagját, aki egyébként az egyik párt helyi szóvivője. Ő egyébként előbb azzal igyekezett kimagyarázkodni, hogy bizonyára „lecsapódott vízpáráról van szó”, végül aztán mégis kifakadt: „Nem csoda, hogy Krisztus éppen Kragujevacon ontotta könnyeit, ahol annyi sok nélkülöző és munkanélküli él.”²⁶

A lipljani könnyező Istenszülő-ikon lehetséges üzenetének kapcsán már idéztem a helyi esperest, aki szerint az Istenszülő sírása annak jele, hogy egyedül ő és Isten nem feledkezett meg róluk (értsd: az albán kilengések által veszélyeztetett szerbekről), amikor már minden illetékes magukra hagyta őket. Rajta kívül az egyik forrás még néhány értelmezést közöl. Ezek közül az egyik nem lényegtelen eszkatológikus motívumot is tartalmaz. Az egyik lipljani lakos szerint amikor az isteni jel megnyilvánult a templomban, egyes szerbek körében nyugtalanság lett úrrá. Néhányan úgy vélik, hogy a könnyezés a legutóbbi szerbüldözés miatt történt, s azt mondják, hogy ez a szerb nép végét jelenti. Mások szerint viszont jó jelnek számít az Istenszülő részéről. Ki tudhatja ezt? Egyelőre itt (értsd: Kosovón) vagyunk, s majd meglátjuk, hogy mi lesz később. A városka Belgrádban húsvétoló polgármester-helyettese lakonikusan annyit talált szükségesnek megjegyezni, hogy ez az első eset, hogy a lipljani templomban az ikon csodálatos könnyezésére sor került. A területileg illetékes ortodox püspökség, mint fentebb láthattuk, a csodás eseményről nyilatkozatot adott ki. Ennek teljes szövegét azonban nem találtam meg.²⁷

A pačetini könnyező Szent Miklós-ikon üzenetének értelmezése kapcsán kezdetben mindössze annyi volt tudható, amennyit a hírügynökségi közlemény elárult. Eszerint a helyi ortodox parókus a könnyezést Isten

ajándékának tartja, s egyben ökumenikus üzenetnek. Horvát lapok internetre tett tudósításai és beszámolóí alapján azonban néhány további adat is megtudható a pačetini csodás könnyezés kapcsán. A csodás könnyezésre Saša Marčeta helyi szerb lakos házában került sor először: (2004) május 13-án 18 óra 30 perckor, amikor az ortodox keresztény házigazda imádkozni ment az ikon elé. Ekkor vette észre a könnyeket Szent Miklós ikonján, s ugyanezt odahívott fivére is megtapasztalta. Ekkor értesítették a helyi parókust, s másnap átvitték az ikont a templomba. Ott a könnyezés folytatódott, miként a fentebb idézett hírügynökségi jelentés alapján már láthatuk. Lukijan eszéki és baranyai ortodox püspök, aki a helyszínen járt, hat hétig tartó dicsőítőima-mondást (akatisztozt) rendelt el.²⁸

Mint az előzőekben ismertetett két helyszínen (Kragujevac, Lipljan), Pačetinban is tömeges zarándoklat indult meg a helyi templomba, ahol a csodásan könnyező ikont kiállították. Mint az egyik lap internetes kiadása mondja: főleg betegek, rokkantak, mozgásképtelenek, vakok és siketek járulnak az ikon elé, akik gyógyulásban reménykednek, de egészségesek is jönnek nagy számban, akik magukért és családjukért ájtatoskodnak. Hogy az oikumené, e tájakon nem tapasztalt, megnyilvánulásáról van szó a szlavóniai falvacskában, azt az is bizonyítja, hogy az ortodox hívők mellett katolikus hívők és papság is részt vesz az istentiszteleteken, de nagy számban jönnek, főleg Észak-Boszniából, az iszlám hívei is, tehát bosnyákok, akik templomba lépés előtt levetik lábbelijüket.²⁹

A horvát lapok természetesen tudnak a kragujevaci könnyező és (vérrel) verejtékező Megváltó-kép csodás esetéről, valamint a lipljani csodás könnyezésről is. Ezek az események időben megelőzték a pačetini esetet, más csodát azonban nem emlegetnek, tehát – úgy tűnik – az elmúlt majd egy esztendő során (2003 szeptembere és 2004 júniusának vége) más csodás könnyezések és verejtékezések a Balkánon nem történtek, legalábbis a lapok nem jeleztek újabb eseteket. Ez engem is megnyugtat: újabb lapjelentések tehát nem kerültek el figyelmemet. Az áttekintett lapjelentések és internetes kiadások azonban jócskán tudnak egymásról: helyenként szó szerint megegyező szöveget adnak, s nem is mindig ugyanannak a csodás könnyezésnek kapcsán. Nyilván ugyanazokból a forrásokból dolgoztak. Ennek alapján úgy vélem, hogy nem sok értelme lenne további lapjelentések és tudósítások után kutatni, hisz újat nyilván azok sem mondanának egyik csoda kapcsán sem.

6. Egyéb értelmezések

A podgoricai (Montenegró) Dan napilap, amely ugyancsak beszámol a lipljani csodás könnyezésről, megkérdezett egy katolikus presbitert a kérdés kapcsán (don Branko Sbutega, többet nem tudunk meg róla)³⁰ azt firatva, hogy igazi könnyezésről vagy „délibábról” van-e szó.

Az atya elmondta, hogy csodás könnyezések már az őskereszténységben is ismertek voltak, s később is számos ilyen esetet jegyeztek fel. Minden világvallásban vannak csodás események. Ami a katolicizmust illeti, a látomás jelensége különösen a mediterráni világban: főleg Olasz- és Spanyolországban gyakori. Évente 128-150 ilyen esetről történik bejelentés a Vatikánban, de 10-15 évenként történik meg, hogyha valamelyiket elismeri az egyház. A csodás esetek legnagyobb részét a feljegyzések délibábként vagy magyarázat nélküli csodaként őrzik meg. A međugorjei látomást például napjainkig nem ismerte el az egyház annak ellenére, hogy mára már világhírűvé vált. Érdekes - nyilatkozta az atya -, a protestantizmusban az ilyen esetek igen ritkák. Kijelentette, hogy lelkészként nem hisz ezekben a csodákban. Sőt finoman megfogalmazta gyanúját, hogy a „csodás” eseményekkel vissza is lehet élni: abszurdumig fokozott manipulációk tárgya lehet egy-egy csodás jelenség. Elmondta: különösnek találja, hogy a lipljani Florus és Lavrus vértanúszentek templomában a karjában Krisztust tartó Istenszülő-ikon sírni kezdett, viszont ha a szerbek és az ortodox hívők helyzetét tekintjük, az valóban siratnivaló. Ámde voltak helyzetek, melyeknek kapcsán ugyancsak könnyeit onthatta volna, például amikor a katolikus albánok, és nem csak azok, voltak hasonló helyzetben. (Nem tudom, hogy az atya nyilatkozatát az ortodoxia hogyan fogadta, de az általa megfogalmazott dilemmákat további adatok támaszthatják alá.) Az előbbieken tárgyalt Pačetinben - mely egyébként a nyugati kereszténység, az ortodoxia és az iszlám találkozásának térségében helyezkedik el - a megkérdezettek már arról álmodoznak, hogy falujuk élete meg fog változni, s zarándokhelyé fognak válni. Világibb és korszerűbb megfogalmazásban: nem lehetetlen, hogy valamiféle nemzetközi vallási turizmus képe lebeghet a csodás könnyezéstől meghökkent és meghatódott lakosság szeme előtt.

7. Csodás könnyezések a tudományos vizsgálat fényében

A könnyező Mária-kegyképek (az ortodoxiában: síró Istenszülő-ikonok), továbbá a (vérrel) verejtékező Jézus-kegytárgyak vagy különböző szentek kegyképei vagy ikonjai kérdéskörének első pillantásra feldolgozatlannak tűnő kutatása csak látszat. A problematikának az ortodoxia egésze, a szerb ortodoxia és a magyar Mária-kultusz vonatkozásában is jó eligazító irodalmával rendelkezünk.

Fontos tudni azonban, hogy az ismeretes Mária-kegyképek, s különösen az ortodox Istenszülő-ikonok nagy számához képest a csodás könnyezések és vérrel verejtékezések száma - legalábbis az irodalomból ismerteké - meglehetősen kevés. Mint majd látni fogjuk, ezeknek tekintélyes része is a keleti kereszténységhez kötődik vagy ortodox eredetű. Úgy tűnik tehát, hogy a csodás Mária-jelenések vagy a kegyképek és ikonok kapcsán

feljegyzett csodás megnyilvánulásoknak csak kisebb részét képezik a könnyezések vagy verejtékezések.

Agapiosz Landosz Athosz-hegyi szerzetes a 17. század derekán (1641) könyvet kompilált az Istenszülőhöz kapcsolódó csodákról és csodás jelenésekről. E mű hatása az ortodox világban mélyen belenyúlik a 19. századba; egyházi szláv nyelvű fordításai – többek között – jelentős hatást fejtettek ki a szerb ortodoxiában is.³¹ A mű mintegy hetven csodás Mária-jelenésről számol be, modern szerb nyelvű kiadásának (fordításának) áttanulmányozása után azonban látható, hogy benne csodás könnyezésről és vérrel verejtékezésről nincsen szó. Ez a gyűjtemény, mint megállapítást nyert, még a középkori Mária-csodákra megy vissza. Mindössze a mű későbbi, kiegészített (posztumusz) változatában szerepel két csodás könnyezés.³²

Egy másik (modern) népszerűsítő antológia, mely görög eredetiben már a 17. kiadásánál tart, mintegy ötven csodatévő Istenszülő-ikont ismeret kilencven csodás esemény leírásával.³³ A leírt csodás események az egész ortodox világ területéről származnak, sőt amerikai (USA) adatokat is tartalmaznak. E műben mindössze négy csodás könnyezés kerül említésre: a legkorábbi a 19. század derekáról: egy romániai (1865)³⁴, egy görög (1917)³⁵, egy orosz (1922)³⁶ és egy könnyezéssorozat Amerikában (Chicago), ahol egymást követően 19 Istenszülő-ikon, szentkép, rajz, viaszosvászonra nyomott Mária-kép stb. könnyezett.³⁷ Az esemény (voltaképpen szabályos tömeghisztéria) 1988-ban következett be egy ifjúsági táborban, azt megelőzően pedig a „Chicagói Istenszülő-ikon” két esztendeig (1986–1987) könnyezett a chicagói Szent Miklósról elnevezett (albán) ortodox templomban.³⁸

Hozzá kell tenni mindehhez, hogy leszámítva az orosz és ukrán ortodoxia területén ismertetett csodás könnyezéseket és vérrel verejtékezéseket, a szerb ortodoxia balkáni részéből – nem szólva e dolgozat első részében ismertetett recens eseményekről – csupán egy 18. századi adat ismeretes.³⁹ A szerb ortodoxia magyarországi – szerémségi – könnyező Istenanya-ikonjairól a későbbiekben még szó lesz, mivel azokat a kérdés magyar irodalma nem ismeri.

Hogy a Mária-könnyezések és egyéb verejtékezések száma a számon tartott Mária-jelenések számához képest szinte elenyészőnek tekinthető, azt néhány statisztikai adat szemléltetheti. Egy áttekintés szerint a 18. századtól növekvő számú Mária-jelenések, 1992-ig számítva, megközelítik az ezret. Pontosán: 918. Ebből 106 a 19., 427 eset pedig a 20. századra esik. A korábbi századokból ismert hasonló események száma tehát felét sem teszi ki az adatoknak.⁴⁰ Úgy tűnik tehát, hogy a Mária-csodák elszaporodása, szinte inflációszerűen, az elmúlt két évszázadra (19–20.) keltezhető. Ennek oka kutatásra érdemes, s minden bizonnyal összefüggésbe hozható e korok gazdasági és társadalmi kríziseivel, valamint a világ kommunikációs

lehetőségeinek (utazás, posta, rádió, távbeszélés, televízió) hirtelen kibővülésével. (Mint majd e dolgozat elemző részében látható lesz, ezeket a szempontokat a mai magyar kutatás is alkalmazza.)

Hogy a kereszténység területén mikortól lehet Mária-könnyezésről, vérrel verejtekezésről, valamint a Megváltóhoz és egyes szentekhez (illetőleg: kegyképekhez, ikonjaikhoz vagy szobraikhoz) köthető hasonló jelenségekről beszélni, nehezen dönthető el az irodalom adatainak ismeretében. Egyes hivatkozások szerint könnyező istenszobrokról már a sokistenhitű antikvitásban is vannak adatok, azt követően pedig a bizánci kereszténység korai századaiban. Konkrét példákat és leírásokat azonban nem ismerek. Egyes elképzelések szerint a bizánci képrombolás korszaka az elburjánzott képmádással és az ezzel kapcsolatos visszaélésekkel hozható összefüggésbe.⁴¹ Van olyan adat is, hogy a könnyező Istenszülő-ikonok előképe (modellje) egy konstantinápolyi szerzetes álmában jelent meg először. Erről azonban konkrét adatok valóban nem állnak rendelkezésre.⁴²

Barna Gábor említ egy német nyelvű Mária-jelenések lexikonát, amely az 1. századtól az 1980-as évekig tárgyalja, többek között, a csodás képek és szobrok könnyezését is. Mint Barna megállapítja: „Figyelemre méltó, hogy a lexikon a magyarországi képek előtt korábbi időszakból nem említ könnyező képeket.”⁴³ Ebből arra lehet következtetni, hogy ilyenek nem is voltak, vagy a szerző nem regisztrálta őket.

Úgy tűnik, mai ismereteink fényében ez az álláspont korrekcióra szorul; adatok ismertek ugyanis korábbi könnyezésről, illetve vérrel könnyezésről, verejtekezésről is. Az Ukrajnából a középkor során Chenstohovába vitt Istenszülő-ikon, a később Fekete Máriaként ismertté váló kegykép ugyanis 1430-ban már vérrel könnyezett, amikor egy huszita katona kardjával lesújtott rá.⁴⁴ Ekkor az ikon már Lengyelországban volt, s a pálosok révén a nyugati kereszténység érdekszférájába tartozott. A közismert kegykép könnyezésének híre a magyar nyelvterületre is eljut(hat)ott, olyannyira, hogy a kegyképellenes reformáció képviselői is tudtak róla. Ezt bizonyítja egy református egyházi mondata, mely a kegyhelyen történt látogatása után fogalmazódott meg benne. Az adat 1637-ben rögzítődött Tejfalvi Csiba Márton könyvében, mely egy 1624-ben tett látogatásáról szól: „Anno 1624. die 28 maii előtte [ti. a kép előtt] leven semmi elevenességét, *sem sirasat nem lattam*, nem hogy Isteni hatalmát jegyezhettem volna meg. Tekintettel hasonló az Samarjai Nagy oltaron lévő Mária képhez.”⁴⁵ (A kiemelés tőlem – J. K.)

Ez az adat minden bizonnyal az alábbiakat árulhatja el: 1. A kegykép 1430-as vérrel könnyezésének híre szinte két évszázadon át töretlen lehetett Kelet-Közép-Európában, vagy pedig későbbi könnyezések is történtek, melyekről adatokat nem ismerek. 2. Bálint Sándor, a kegyhely és a kegy-

kép magyar vonatkozásainak ismertetése során egyetlen szót sem ejt a könnyezés kérdéséről.⁴⁶ Szinte lehetetlen, hogy Ő, a kegyhelyek és a Mária-tisztelet kiváló ismerője erről nem tudott volna semmit. 3. A kérdés magyar kutatói erről nem tudnak.

Nos, ezeknek az adatoknak fényében a Barna Gábor által említett lexikon adatai kiegészítésre szorul(hat)nak, hisz ha a magyar források „az 1660-as évektől kezdve rögzítették a könnyező Mária-képekre vonatkozó adatokat”⁴⁷, akkor az előbb említettek és a közvetett adat (éppen az ellentábor harcos tagjának részéről!) azt bizonyít(hat)ják, hogy korábbi adatok is léteznek. Úgy tűnik, nemcsak a nyugati kereszténység egészének vonatkozásában, hanem a történelmi Magyarország területének vonatkozásában is van még kikutatható forrás, amely a Mária-kegyképek (ikonok) könnyezése vagy (vérrel) verejtékezése kapcsán fontos adatokat tartalmazhat.

A 17-18. századi magyarországi könnyező Mária-kegyképek adatait Barna Gábor tekintette át tanulmányaiban, melyek idegen nyelven is olvashatóak.⁴⁸ A dolgozat első változatában⁴⁹ a szerző nyolc Magyarországon feljegyzett csodás könnyezésről emlékezik meg, valamint két vérrel verejtékező képet említ. A második változat⁵⁰ szövege kilenc csodás könnyezésről szól. Némely esetben a csodás könnyezés és vérrel verejtékezés együtt is előfordul. (Ennek a kérdésnek kapcsán a két dolgozat ellentmondásosnak látszik.) Mint Barna megállapítja: négy könnyezés ortodox vagy később már görög katolikus templomban, helyen történt. Az egyetlen délvidéki (Máriakönyve-Vodice, Baja mellett) csodás könnyezést leszámítva négy eset Északkelet-Magyarországra, a többi gyakorlatilag Pozsony tágabb környezetére lokalizálható. Ebből az következik, hogy a történelmi Magyarország csodás Mária-könnyezéseinek legalább fele az ortodoxia (Ukrajna, Oroszország) felé mutat, másik fele is olyan közegben manifesztálódott, ahol a szláv népesség (szlovákok) kifejezett a magyarság mellett. Hozzáteendő, hogy a Baja melletti Máriakönyve kegyhely eredetlegéje csak a magyar hagyomány szerint megy vissza csodás könnyezésre, a szerb eredetű legendák, melyekből kettő is ismeretes, csodás könnyezésről nem tudnak. Egyébként a Vodice elnevezés is a kegyhely szentkút jellegére utal. Tehát ez a - magyar adatok szerint könnyező Mária által meghatározott - kegyhely is szláv környezetben alakult ki, mégpedig nyilvánvalóan - legalábbis a szerb eredetű legendák alapján - a 18. század legelején, tehát éppen abban a korban, ahová a csodás könnyezések egyébként is datálhatók.⁵¹

Hogy a szerb ortodoxia területéről, legalábbis a Balkánról, történeti adatot csak egyet ismerünk a csodás könnyezésekről, azt fentebb már említettem. Néhány magyarországi szerb ortodox, a magyar adatokkal szinte kortárs történeti adatot a későbbiekben ismertetek. Ezek a magyar kutatás előtt ismeretlenek.

Mivel Barna párhuzamos keleti, ortodox könnyező Mária-kegyhelyeket nem említ, nem lesz érdektelen, ha egyrészt az ortodox eredetű magyar könnyező kegyképek, másrészt az e dolgot tárgyát képező recens szerb ortodox adatok lehetséges előképei miatt ismertetek néhány tudomásra jutott ukrán és orosz adatot. Előtte azonban el kell mondani, hogy egyes adatok szerint Oroszországban mintegy kettőszáz Istenszülő-ünnep állapítható meg, mindegyik egy-egy csodatévő Mária-ikon kapcsán⁵², Ukrajnában pedig mintegy ötven általánosan tisztelt csodatévő ikonról vannak adatok, ezeknek túlnyomó része Istenszülő-ikon, a kisebb jelentőségű helyi csodatévő ikonok száma pedig legalább száz.⁵³ Arról azonban nem rendelkezünk adatokkal, hogy ezek közül mennyi a könnyező vagy (vérrel) verejtékező kegykép. Az eddig megismert adatok szerint azonban nyilván nem lehet nagyszámú.

Az orosz példák között jellemzőnek kell tekinteni a csernigovói Szentháromság Monostor csodatévő Istenszülő-ikonját. A képet egy ismert nevű szerzetes festette 1658-ban, s az már néhány év múlva csodás könnyezésre fakadt. Ezt követően előtte más csodás események is történtek. Ekkor indult meg kultusza is, melyet a helyi ortodox főpap és a csernigovói érsek is nagyban szorgalmazott. Az ikonról külön könyvet írtak, amely széles körben elterjedt, nagyban megalapozta a csernigovói csodás Istenszülő-ikon kultuszát az egész szláv ortodox világban.⁵⁴ (Ennek nyomai a magyarországi szerb ortodoxia körében is kimutathatóak: a ráckevei Nagyboldogasszonyról elnevezett monostorban nyomólemez maradt fenn 1725-ből, amely a csernigovói könnyező Istenszülő-ikon rézmetszetű másolata.)⁵⁵

Ukrán példaként tárgyalja az irodalom a híresnek mondott irzsaveci csodatévő Istenszülő-ikon esetét, melyet Tarasz Sevczenkó is megénekel. (Irzsavec – minő csodás véletlen! – a csernigovói körzetben levő falu.) Bár az ikont még 1572-ben festették, csaknem másfél száz esztendő múlva kezdett el könnyezni. Irzsavecbe kerülése előtt az ukrán kozákok tulajdonában volt, s számos esetben könnyezett, különösen a kozákok hadi cselekményeinek idején. Kalandos úton került Irzsavecbe 1716-ban, ahol egészen 1936-ig számos csoda történt előtte. Harcos komszomolisták vetették tűzbe 1936-ban.⁵⁶

Pár szó erejéig meg kell emlékezni ezen a helyen a katolikus bolgárok híres csiprováci könnyező Istenszülő-ikonjáról is. Erről az általam használt irodalomban ketten is nyilatkoznak, egymást kiegészítő módon, arra azonban nem kapunk minden tekintetben megnyugtató és világos választ, hogy miként köthető a történelmi Magyarország barokk kori könnyező vagy (vérrel) verejtékező Mária-kegyképeihez. Egy helyütt az olvasható, hogy a könnyező Istenanya-ikonok korai vagy korábbi példák alapján is dokumentálhatóak, de gyakoriságuk és számbeliségük alapján éppen a ba-

rokk korára voltak jellemzőek. Ebben a korban jelennek meg a korábbi csodatévő ikonok másolatai, melyeken az Istenszülőt már könnyező szemmel jelenítik meg. „Szemléletes példája ennek a bolgár katolikusok legnagyobb tiszteletben részesített csiprováci Istenszülőjéről készült rézmetszet, amely annak Gyulafehérvárra való átvitelekor lett közzétéve.”⁵⁷ Ebből az idézetből nem világos, hogy mit vittek át Gyulafehérvárra: a híres könnyező ikon eredetijét vagy az említett rézmetszetű másolatot. Egy magyar forrásban az alábbiak olvashatók: „A könnyezés motívuma a kultuszt kiváltó döntő mozzanat a Gyulafehérvárra került csiprováci kép esetében is, mely korabeli értelmezés szerint az ortodox bolgárok árulását jelezte előre a török ellen I. Lipóttal szövetkezett katolikus bolgárokkal szemben.”⁵⁸ Mindkét forrás Lier Jakab (Jacobus Lier) 1747-ben Kolozsvárott megjelent latin könyvére hivatkozik, s mindkettő abból közli a főtebb említett rézmetszetet is a könnyező Mária-ikonról.⁵⁹ Tüskés könyvéből úgy tűnik, hogy a kegykép eredetije a gyulafehérvári Székesegyházban van (volt?), de arról nem találtam adatokat, hogy odakerülésekor (?) vagy utána is könnyezett-e. Mivel I. Lipót a 17. század második felében uralkodott, nyilván akkor került sor az említett szövetkezésre is a török ellen a bolgár katolikusokkal. Ha viszont Lier könyve 1747-ben jelent meg, akkor az ebben leírt könnyezések nyilván korábban történtek (Csiprovácon), s nem Gyulafehérvárott. Timotijević hivatkozik egy bolgár dolgozatra, amely 14. századi bolgár ikonként beszél róla. Ha csak a római számmal írt adat nem sajtóhiba a 16. (XVI.) század helyett.⁶⁰ Mindebből valószínűleg az hámozható ki, hogy a 14. (?) századi csodásan könnyező csiprováci (Bulgária) Istenszülő-ikont átvitték a gyulafehérvári Székesegyházba, nyilván 1747 előtt, hisz akkor jelent meg róla az említett könyv, benne a rézmetszetű másolattal, mely a könnyező Máriát ábrázolja. Hogy aztán az eredeti ikon – melyen az ikonfestő természetesen könnyezést nem ábrázolt, hisz az később valószínűleg történt meg – új helyén könnyezett-e, arról az említett források nem árulnak el semmit, s a kérdés magyar irodalma sem tud róla. Szóval elég talányos kérdés, melyet nyilván az említett bolgár dolgozat és Lier Jakab könyvének ismerete alapján lehetne eldönteni. (Meglépő módon a művet Barna nem hivatkozta, tanulmányának irodalomjegyzékében sem található.)

8. Könnyező Mária-ikonok Dél-Magyarországon

A magyarországi könnyező és vérrel verejtékező Mária-kegyképek csodás eseményei – Barna Gábor összegező tanulmányai alapján – 1664 és 1717 közé helyezhetőek.⁶¹ Csupán a Baja melletti Máriakönyve (Vodice) kegyképeének legendája nem datálható, mivel azonban a kegyhelyhez kapcsolódó szerb hagyomány, amely egyébként nem beszél csodás könnyezésekről, a 18. századhoz kötődik, valószínű, hogy a csodás könnyezést említő magyar hagyomány is ide datálható.⁶² (Az ország határain kívüli koráb-

bi analógiák az alábbi tárgyalás szempontjából nem játszanak szerepet.) A kérdéskör magyar irodalma nem tud azonban néhány további dél-magyarországi (szerémségi) csodás könnyezésről, amely ortodox környezetben nyilvánult meg a 18. század derekán. Rögtön meg kell jegyezni azonban, hogy annyira friss kutatásokról és adatfeltárásokról van szó, hogy ezeknek híre aligha juthatott még el a szerb nyelvű valláselnölköi (és egyháztörténeti) irodalom körein kívülre. Az sem hanyagolható el, hogy a hivatkozott irodalom szinte alig található meg még Újvidéken is.

Az alább ismertető adatok szerémségi szerb ortodox kolostorok protokollumaiban maradtak fenn, méghozzá az időjárás alakulását és a (jó) gabona-, gyümölcs-, valamint szőlőtermést ismertető adatok közt. A Divša (másként: Djipša) kolostor évkönyve szerint Neštinenben 1753. szeptember 8-án csoda történt: az ottani Istenszülő-ikon könnyezni kezdett, s négy napon át állandóan folytak könnyei. Az ikon az 1690-ben a kosovói Sjenicából odamenekült Rašković család tulajdona volt, s a népek nagy tömegben jártak csodájára az Istenanya-kép sírásának.⁶³ (Neštinen városka a Duna déli oldalán fekszik, Iloktól nem messze keletre.) A neštineni csodás könnyezés kezdetéről (1753) egyetlen további adat sem ismeretes, az egyetlen ismert is csak 1928-ban publikálták először, de mostanáig senki sem foglalkozott vele. Az ikon csodás könnyezése egy esztendő múlva megismétlődött, ennek adatai a karlócai metropolita protokollumában maradtak fenn.⁶⁴ Az ikon tehát 1754-ben is könnyezett, ám úgy tűnik, ennek a Szerb Ortodox Egyház karlócai püspöksége nem tulajdonított különösebb jelentőséget, hisz a bő termés mellett említi, továbbá arról sem tud, hogy a csodás könnyezés egy évvel korábban már egyszer megtörtént.

Ugyancsak a metropolita írónoka jegyezte fel, hogy ugyanabban az esztendőben, tehát 1754-ben, a Divša kolostorban (ugyancsak Szerémség) szintén könnyezett egy Istenszülő-ikon. A divšai csodás könnyezésről ez az egyetlen eddig felbukkant adat.⁶⁵ (Divša kolostor Neštintől nem messze délre fekszik.)

A neštineni második könnyezést feljegyző metropoliai írónok nem értelmezi a csodás esetet, mindössze annyit tesz hozzá, hogy a jelenés valamit előre jelez. A mai kutatás az említett protokollumra hivatkozva arra utal, hogy a Szerémségben több csodás könnyezés is volt, de az írónok csupán az említett kettőről szól, a többi feledésbe merült. A divšai csodás Mária-ikont egy évszázaddal később, tehát a 19. század derekán is különleges tisztelet tárgyaként említik, a Rašković család birtokolta Istenszülő-ikon sorsa bizonyos tekintetben másként alakult. Az ugyanis a metropolita szorgalmazására 1756-ban bekerült az újonnan épített neštineni ortodox templomba, s ott van ma is. Csodatévő hírét bizonyítja, hogy a közelmúltban elvégzett konzervátori és restaurátori munkálatok során számos ezüst votívet, koronát stb. távolítottak el róla.⁶⁶ Hogy azonban akár a Divša ko-

A neštini könnyező Istenszülő-ikon

lostor, akár a neštini templom (pontosabban: az ott lévő csodálatos ikonok) ma is tömeges zarándoklatok színhelye lennének, arról az általam használt irodalomból adatok nem szólnak.

Úgy tűnik, Dél-Magyarországon, a Szerémségben, a 18. század derekán újabb sorozata volt megfigyelhető a könnyező Istenszülő-ikonoknak, ezeknek híre azonban nem jutott túl (a helyi) ortodoxia körein, hisz a magyar kutatás nem tud róluk, de maga a szerb ortodox szentkultusz-kutatás sem tartotta számon szinte napjainkig. Nem lehetetlen azonban, hogy a kutatás újabb adatokat is felszínre hoz majd, főleg Miroslav Timotijević munkálkodása nyomán.⁶⁷ Erre

utal például az, hogy a szlavóniai Pakracon, nyilván az ottani ortodox kolostorban, 1756. november 10-én jegyezték fel egy ikon csodás könnyezését⁶⁸, s előkerült az eddigi egyetlen történeti balkáni ortodox szerb Istenszülő-ikon-könnyezés adata is: a közép-szerbiai Studenica kolostorban 1758. augusztus 27-én könnyezett egy ikon.⁶⁹ Ezekről az esetekről azonban az utaláson kívül ma még semmi közelebbi nem tudható.

9. Következtetések

E dolgozat elején ismertetett három recens balkáni ortodox csodás ikonkönnyezés (és egy verejtékezés), valamint a kérdéskör (csodás kegyelemkép-könnyezések és verejtékezések) elérhető irodalmának vizsgálata, továbbá a történeti és recens analógiák áttekintése után lehetségessé válik a jelenség kapcsán bizonyos következtetések levonása. Nem lehetetlen azonban, hogy bizonyos idő múlva további adatok is figyelembe vehetővé válnak, hisz, mint említettem, a kérdéssel a szerb vallásétnológia érdemében még nem foglalkozott.

A recens balkáni könnyező ikonok felbukkanása kapcsán egyik alapvető kérdés az lehetne, hogy miért éppen napjainkban (2003-ban és 2004-ben) hozta izgalomba elsősorban a hívő, de laikus közönséget is a Kosovón, Közép-Szerbiában és Szlavónia délkeleti, gyakorlatilag a Balkán határán lévő részén. Mivel az áttekintett irodalom szerint a történeti analógiák (de a

20. századiak is!) a csodás könnyezések sorozatszerű felbukkanására utalnak, megállapítható, hogy e recens jelenségek is ezt követik, annak dacára, hogy emögött aligha lehet alapos kultusztörténeti ismereteket feltételezni a könnyezéseket általában először megállapító és hírül adó pópák részéről. Csodafiliációról is aligha lehet beszélni, hisz a három helyszín: Kragujevac, Lipljan és Pačetin földrajzilag igen messze esik egymástól. Más okát lehet és kell sejteni annak, hogy miért éppen napjainkban, s miért éppen a balkáni szerb ortodoxia körében manifesztálódtak e csodás vallási jelenségek.

Nagyon valószínű, hogy Gagyi József kutatásai és egyes Mária-jelenések elemzése kapcsán megfogalmazott általánosító megállapításai érvényesek a szerb ortodoxia recens csodái kapcsán is.⁷⁰

A Székelyföldön 1949-ben meglepő események sorozata történt, melyeket Gagyi írásos adatok, többek között hírlapi tudósítások alapján elemez és tekint át. Csodás kegykép- (vagy ikon-) könnyezések ugyan nem említődnek, ám az egyik néptanács épületének ablakán megjelent Mária és Jézus képe, s ugyanez megisméltődött még néhány üvegablakon. A környéken a látomások és egyéb csodás események hatására kaotikus állapotok alakultak ki, melyeket a hatalom a maga módján szankcionált. Ugyancsak 1949-ben sűrűn szóltak a híradások lengyelországi Mária-jelenésekről, melyeknek alapján Gagyi a „látomások nemzetköziségének” igazolását látja.⁷¹ Az 1949-es székelyföldi (Románia) és varsói (Lengyelország) Mária-jelenések mellé oda sorolhatjuk a recens kragujevaci Krisztus-kép könnyezésének és verejtékezésének előzményeként - fentebb már említett - adatokat: egy helyi emlékező szerint, az 1950-es évek elejére tehetően, egy Kragujevac környéki falu házsorának ablakain ugyancsak az Istenszülő alakja jelent meg, karjában Jézussal. A helyi valláslikvidátor udbások (magyarul: jugoszláv ávosok), ahogy a Székelyföldön is történt, az üvegablakok kiverésével, vagyis puskatús alkalmazásával vélték a kérdést megoldani.⁷² (Itt említem meg, hogy a helyi hatóság és represszív apparátus korábban és másutt sem nézte jó szemmel a köznépet felizgató és lázba hozó Mária-jelenéseket: a Szeged környéki tanyákon 1897 körül Mária-képek jelentek meg egy üvegablakon, s a pandúrok ott is puskatússal verték ki az üveget.)⁷³

Gagyi dolgozataiból megtudható, hogy a székelyföldi csodás események (köztük a Mária-jelenések) nem idilli, békés időszakban, nem a csendesen folyó mindennapok idején, hanem a helyi társadalom kifejezett krízise idején történtek. (Az akkori székelyföldi társadalmi krízis részletezésére itt nem térek ki.) Hogy az 1949-es varsói Mária-jelenések idején milyen helyi krízis volt megfigyelhető, arról nem tudok, viszont 1950 körül Kragujevacon (tehát Szerbiában, Jugoszláviában) mélyeséges társadalmi krízis parázslott: a Szovjetunió vezette kommunista blokk már kiközösített

A neštini könnyező Istenszülő-ikonról eltávolított votívok

te a Tito vezette országot, tehát a hatalom és az elnyomó apparátus szigorra többszöröse volt a megszokottnak. Ez volt a politikai letartóztatások és az adriai kopárszigeti (Goli otok) büntetőlágerok kora, amikor az egyébként is vallásellenes rezsim vallásüldözése még csak fokozódott. Pontos tehát Gagyi következtetése, ami úgy általánosítható, hogy a Mária-csodák felbukkanása és sorozatossága egy-egy időszakban összefüggésben van a kor társadalmi kríziseivel, megrázkódtatásaival.

A székelyföldi csodákat a lakosság jelként fogta föl: egyféle katasztrófa előjeleként, megjövendöléseként: háromnapos sötétséget, világvégét jósoltak a látnokok. Ilyen konkrétumokról az 1950 körüli kragujevaci Istenanya-jelenések kapcsán nem tudok, de a hatóság azonos repressziója kapcsán ez feltételezhető. A székelyföldi világvége motívum a recens lipljani interpretációk között a nemzethalál látomásaként jelenik meg.

Mivel a könnyező Mária-kegyképek és -ikonok is Boldogasszony csodás jelenései közé tartoznak, át lehet tekinteni, hogy az ezzel kapcsolatos történeti adatok is olyan időszakokra datálhatóak-e, melyeket társadalmi krízisek rázkódtattak meg. Ha ugyanis ez így van, akkor az előbbieken említett székelyföldi, lengyelországi és szerbiai 20. század derekai Mária-jelenések alapjában véve ugyanannak a társadalmi összefüggésrendszernek későbbi igazolásai, amelyekre a 17-19. századi csodás könnyezések és ve-rejtekézesek utalnak.

A chensztohowai Fekete Mária vérrel könnyezését 1430-ra teszi a hagyomány, amikor egy huszita katona kardja sújtott le rá. Tehát a huszita mozgalmak és háborúk koráról van szó.⁷⁴ Kétségtelenül társadalmi krízis a kontextusa ennek a Mária-csodának is, a kegykép csodája a kor és Közép-Európa társadalmi és vallási megrázkódtatásainak kifejezése a csodaváró tömegek előtt. A máriapócsi kegykép könnyezése (1696) a törökön aratott győzelem (a zentai csata) jelképévé vált a korban, s egyben a későbbi kuruc felkelés megjövendölésének tartották.⁷⁵ A győri Mária-kegykép csodás könnyezése (1697) ugyancsak a zentai győzelem jelképe volt a kor közhangulatában.⁷⁶ A kolozsvári Mária-kép könnyezését (1699) az ország kaotikus állapotaival hozták összefüggésbe.⁷⁷ A nagyszombati kegykép könnyezése (1708) a kor felfogása szerint a nagy pestisjárvánnyal volt összefüggésbe hozható. (A nagyszombati kép már 1683-ban is könnyeket ontott: ezt a csodát a párkányi győztes csata váltotta ki a feljegyzések szerint.)⁷⁸

A fentiekben nem minden (ismert) csodás könnyezés vagy verejtékezés idejét vettem össze az adott kor társadalmi állapotaival.⁷⁹ Az azonban itt is szembevetendő, hogy a csodák vagy háborús események, a keresztények győzelmével végződő ütközetek, országos járványok, a közállapotok általános romlása idején történtek. Más könnyezések pedig éppen járványok közeledtét, felkelések kirobbanását vagy a közérkölcsök és a vallásos érzület nagymértékű romlását jelezték előre, mint azt az irodalom és a források megállapították. Persze olyan csodás könnyezés által megnyilvánuló Mária-jelenésekről is tudunk, melyekhez a korabeli vagy későbbi leírások társadalmi megrázkódtatásokat nem társítanak. Ám ezek elenyésző számúak az előbbi adatsorhoz képest. Az is lehet, hogy ezekről az eseményekről még ma sem tudunk eleget. Valószínűleg további adatfeltárára, szakirodalmi vizsgálatra lesz még szükség, hogy a Mária-jelenések, illetve a Mária-csodák egyik szegmentumának: a kegyképek (vagy ikonok) csodás könnyezésének (vagy verejtékezésének) kérdését a történelmi Magyarországon, továbbá Kelet-Közép-Európában (a Balkánon is), tehát a nyugati és keleti kereszténységben egyaránt, kellő részletességgel monografikusan is fel lehessen dolgozni. E kutatásoknak bizonyos magyar és szomszéd népi előmunkálatai publikálásra kerültek, ám az adatok néha ellentmondanak egymásnak, továbbá elfelejtett történelmi adatok bukkanak fel, s a kortárs kutatók időnként egymás munkáit nem ismerik, vagy legalábbis azt a látszatot keltik. Tennivaló tehát van bőven ezen a téren is.

Az természetes, hogy Gagyai József az 1949-es székelyföldi csodás Mária-jelenéseket és egyéb csodákat a kor sajtója, véletlenül előkerült feljegyzések és emlékezések alapján tárhatta fel és mutathatta be, bár levéltári anyagra még nem támaszkodhatott. Hozzá kell tenni azonban, hogy a kérdéskör áttekintésére és tudományos vizsgálatára az események után mint-

egy fél évszázad múlva került sor. Tehát nem recens vallásnéptudományi jelenségek szinkrón vizsgálatáról és tudományos értelmezéséről van szó. Ez a megállapítás nem negatív előjelű, csupán a tényeket rögzíti. E székelyföldi kérdéskör feltárása és értelmezése igen részletes írásos anyag alapján vált lehetővé, ami nem mondható el például a történeti anyag (a csodás könnyezéssel és verejtékezéssel összefüggő Mária-jelenések) kapcsán. Ily módon az 1949-es csodás események mögött jól megismerhetőek a helyi mikrotörténelem mindennapjainak konkrétumai, de tágabb összefüggésben az országos makrotörténelem eseményei is. Tehát nagy valószínűséggel lehetőség nyílik a csodák társadalom- és gazdaságtörténeti, de társadalomlélektani okainak is nyomába eredni. Mindez azonban a kérdéskör történeti adatainak esetében ilyen részletességgel általában nem ismerhető meg. Sok Mária-csoda kontextusa általában eredetlegendák formájában maradt ránk. A csodás könnyezések és verejtékezések helyszínének és környékének mikrotörténelmi adatait ma már nem könnyű a maga részletességében rekonstruálni; a kor társadalmi mozgásainak, kríziseinek és migrációinak kikövetkeztetésére általában a makrotörténelem általános irányainak alapján lehet inkább utalni. Időben visszafelé haladva a csodás jelenségek kronológiájában egyre több a bizonytalan vagy csak kikövetkeztethető adat, sőt egymásnak ellentmondani látszó momentum is. Mindennek fényében, vagy éppen dacára, kétségbevonhatatlan, hogy a Mária-jelenések ismert időpontjai, vagy akár megismétlődései, elválaszthatatlanok a társadalmi krízisektől, s azok nélkül értelmezni őket aligha lehetséges! Gagyri József kutatásai és következtetései éppen ezért fontosak és megkerülhetetlenek az ilyen történeti vagy recens jelenségek vizsgálatában.

10. A balkáni krízisek és csodás könnyezések

Az előző részben ismertetett analógiák és egybevető adatok alapján – úgy tűnik – elég nagy pontossággal meg lehet rajzolni a három közelmúltú balkáni ortodox csodás ikonkönyvezés összefüggéseit az időpont(ok) társadalmi eseményeivel és migrációival. Mint már az eddigiekből is kiolvasható volt, mindhárom csodás könyvezés az egykori Jugoszlávia területén történt, s mindhárom az ortodox keresztény felekezeti szerbség körében alakult ki. Ebből következően olyan társadalmi krízisnek kellett megvalósulnia a csodás események idején (2003-ban és 2004-ben), amely a szerbség mindennapi és népi vallásosságában, de laikusai körében is, csodás események kialakulását gerjesztette. A tárgyalt csodás könyvezések idején Jugoszlávia már a múlté: a 20. század kilencvenes éveiben vívott délszláv háborúk – a szerb-horvát-bosnyák összecsapások és népiirtások – nemzetközi nyomásra történő megszűnése után az egykori jugoszláviai szerbség többségben már csak Szerbiában maradt; a létrejött délszláv

utódállamokban gyakorlatilag már kisebbségbe szorult. (A boszniai föderáció keretében, lényegében tagállamként, létrejött továbbá egy szerb többségű terület, melyet szerb köztársaságnak neveznek, de melynek legfőbb ingerenciáit a föderáció összérdekei igyekeznek meghatározni.) Mindezt tetézték a 20. század utolsó esztendeiben kialakult kosovói albán forrongások, melyeket kíméletlen szerb represszió követett. Ennek következtében a kosovói albánság százezrei hagyták el a tartományt, s döbbenetes körülmények között Albániába és (az akkor már ugyancsak önálló államisággal rendelkező) Macedóniába menekültek. A szűnni nem akaró szerb repressziót, többszöri nemzetközi felszólítás dacára, sem lehetett megállítani. Ekkor következett be Szerbia NATO-bombázása⁸⁰, mely harmadfél hónap múlva a szerb hadsereg és rendőrség kivonulását eredményezte Kosovóról, s ekkor került a tartomány de facto ENSZ-protectorátus alá, ahová részben ma is tartozik. Az elmenekült (s még életben maradt) albánság visszatérését ellentétes folyamat követte: megindult (a tartományban egyébként mintegy tízszázalékos kisebbséget képező) szerbség menekülése és elvándorlása Kosovóról. Persze a szerb hadsereg és rendőrség távozása után az albánság válasza sem maradt el – ezúttal szerbellenes éllel, s legalább ugyanolyan kímléletlenséggel, mint a korábban ellenük végrehajtott atrocitások voltak. Mindennek lecsillapítása utánra a kosovói szerbség jelentős része elhagyta a tartományt, amely azóta nyíltan önálló államiságra törekszik. A szerbség tehát nemcsak a délszláv utódállamokban (Bosznia részben kivétel), hanem a de jure Szerbiához tartozó Kosovo tartományban is kisebbségbe szorult vissza. A szerb nemzettudatot a nagy léptekkel önállósodás felé haladó tartományban, az ott maradt maroknyi szerbség mellett, elsősorban a Szerb Ortodox Egyház ottani képviselői (papsága, szerzetesei, szerzetesnői) próbálják életben tartani.

Balkáni szinten tehát ezek az immár történelmi események játszódtak le rövid egy évtized alatt, s ezeknek következményeit, mentális szinten, napjainkban sem heverte ki a szerbség. Leszámítva saját államát, Szerbiát, a szerbség szinte mindenütt kisebbségbe szorult, Kosovót tekintve pedig, az ottani egykori albán kisebbség többséggé válásával, annak túszerként.

A szerbség egy évtized alatt minden balkáni háborúból vesztesként került ki, nagy nemzetrészei szorultak kisebbségbe annak minden következményével együtt, s közben a maradék ország nemzetgazdasága gyakorlatilag összeomlott, részben a NATO-bombázások következtében. Ekkor fejlődött be mindemellett a szocializmus összeomlásának folyamata, melyet vadkeleti (balkáni) szintű magánosítás, őskapitalizmus, tömeges elbocsátások követtek. Folyamatos társadalmi megrázkódtatásokkal tarkított krízis uralja tehát a szerbség nemzeti államát, s ugyane krízisnek lélektani következményeit nyögik napjainkban is az utódállamokba szorult kisebbségi

szerbek is. Mindennek fényében, s a föntebbiekben elmondottak alapján, elméletileg szinte fel lehetett tételezni, hogy a Balkánon (vallási előjelű) csodás eseményekre fog sor kerülni, melyek valamelyik kultusztörténetileg releváns modellt követve éppen a szerb ortodoxiában fognak manifesztálódni.

Az sem véletlen, hogy a csodás könnyezések mindhárom helyszíne voltaképpen egy-egy típusát reprezentálja a hasonló jelenségeknek. A kragujevaci csodás Jézus-kép-könnyezést és -verejtékezést a szerbség nemzetállamában tapasztalták. A lipljani Istenszülő-könnyezés egy másik típust testesít meg: a saját államának immár elszakadó tartományában kisebbségbe került szerbség és ortodoxia körében történt a csodálatos jelenés. A pačtini eset a harmadik lehetséges megvalósulása a könnyezéseknek: a horvátországi (tehát kisebbségi), de ottan őslakosnak tűnő, ortodox szerbek körében figyeltek fel a csodára. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy e csodasorozat kialakulásához minden bizonnyal nem csupán az ortodox szerbség összbalkáni makrotörténelmének fentebb vázolt 20. század végi folyamatai járultak hozzá, hanem a három helyszín és környéke mikrotörténelmének eseményei is. Ezekről is fontos adatokkal rendelkezünk.

A kragujevaci csoda kríziskontextusaként, az országos események mellett, számos helyi is odarajzolható: a város autógyárának (Zastava Művek) egy részét a NATO lebombázta, a termelés (a fegyvergyártó üzemet leszámítva) megszűnt vagy minimumra csökkent, sok ezer munkást bocsátottak el. A szocialista jugoszláv iparváros napjainkban is csak tengődik. A város (és környéke) volt a Kosovóról menekülő szerbek egyik célpontja. A menekültek többsége ma is ott tartózkodik. Szentkultusszal összefüggő csodás esemény artikulációjához - elméletileg tekintve - alkalmasabb helyszín alig lett volna elképzelhető. A valóság azonban mindezt überelni tudja: az egyik előbbi fejezetben már láttuk, hogy Kragujevac és vidéke korábbi csodás események helyszíne is volt. Az akkori kor (1950 körül) általános jugoszláv krízise ugyancsak Istenszülő-jelenéseket gerjesztett.

A lipljani Istenszülő-könnyezés krízisháttere ugyancsak sokkal bonyolultabb, mint hogy azt csupán az összbalkáni krízisfőirány eseményeivel „indokolni” lehetne. Mint az előbbieken vázolt folyamatok mutatják, a tartomány albánsága (immáron a többségi „nemzet”) bizonyos helyi események után a szerbeken elégtételt venni szándékozva szerbellenes pogromot tartott, pusztított, házakat gyújtott fel, szerb udvarokba kézigránátot hajigált, éppen a lipljani csodás könnyezést nem sokkal megelőzően. Mindennek a csodás könnyezést konstatáló és először hírül adó helyi parókus is szenvedő alanya volt bizonyos mértékben. Tegyük hozzá mindehhez, hogy az ortodox szerbség nemzettudata még egy nagy csapás következményeit szenvedte el éppen a lipljani csodás események előtt: nem

A csicprováci (Bulgária) könnyező ikonról készült metszet

sokkal korábban gyulladt ki a középkori szerb ortodoxia kultikus fellegvárának tekintett Athosz-hegyi Hilandar kolostor- és templomegyüttes, s a tűzvészben a kolostorépületek mintegy harmada elpusztult. (A levéltár és a könyvtár, nyilván újabb isteni csoda folytán, érintetlen maradt.) A mindennapok eróziójának társadalmi valóságát tehát egy nemzettudatot pusztító megrázkódtatás is tetézte. A megjegyzés, akárcsak a kragujevaci csoda esetében: elméletileg „eszményibb” helyszíne alig képzelhető el egy csodás jelenés kialakulásának. (Azt fentebb már említettem, hogy ugyanott van egy őskeresztény templom is, az egyik legrégebbi a Balkánon, melyet hosszú történelme során ugyan-csak sokszor pusztítottak és gyűjtögattak különböző ellenségek – tehát a történelmi analógia is adott.)

A pačetini Szent Miklós-ikon könnyezése mögé ugyancsak érdekes társadalmi folyamatok rajzolhatók meg. Az ottani szerbség ugyan átvészelte a

dél-szlavóniai szerb bábállandot és az utána következő horvát repressziót, ám ezek a szerbek is immáron kisebbségbe szorultak Horvátország keretében. Úgy tűnik, ez az egyetlen csodás könnyezés a három közül, melyet az oikumené jelének tekintenek a helyiek, s a más felekezetek tagjait is magukba fogadó állandó zarándoklatok nyomán egyfajta „vallási idegenforgalom” vágyálmát melengetik. A helyi ortodox templomba, ahová az ortodox szerb családban először könnyező ikont áthelyezték, a szerbek mellett katolikusok, nyilván elsősorban horvátok és a szomszédos, közeli, Boszniából mohamedán, tehát iszlámhívó bosnyákok is zarándokolnak.

Bár mint többször utaltam rá, a három csodás könnyezés és verejtékezés – eddigi ismereteim szerint – ez idáig nem képezte tudományos vizsgálat tárgyát, a rendelkezésre álló (és felhasznált) sajtócikk-gyűjtemény alapján legalább nagy vonalakban arról is tudni lehet, hogy a helyi lakosság hogy ítéli meg a megtörtént vagy folyamatos csodákat. Mint majd látható lesz, a nyilatkozók egy részének értelmezése egybevágni látszik a Gagyai József által kifejtett általánosító elképzelésekkel. Ezek mögött az elképzelések mögött elméleti megfontolások húzódnak meg, a csodák kapcsán megnyilatkozó helyi megkérdezettek viszont aligha ismerhetik a kérdéskör irodalmát, s nyilván kultusztörténeti képzettséggel sem rendelkeznek. Az sem tudható, hogy az esetenként megnyilatkozó ortodox egyházfiak, általában az alacsonyabb rangú papság, elmélyedt-e a szerb ortodox egyház-

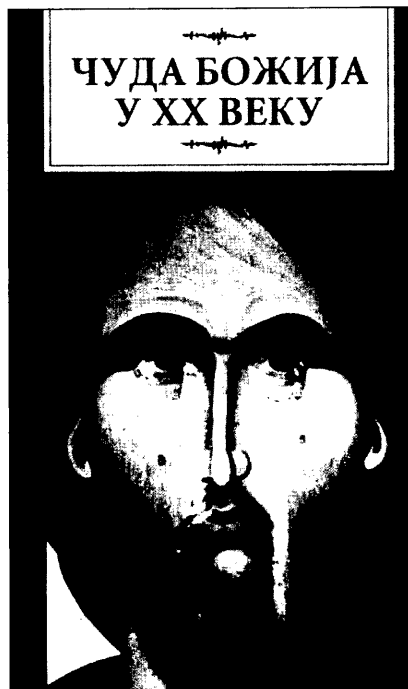
történet során feljegyzett csodák irodalmában. Mint egyébként az előbbiekben láthattuk, a csodás könnyezésekről és verejtékezésekről a kérdés (szerb nyelvű) irodalma igen keveset tud.

A kragujevacai csodás könnyezés (és a későbbi verejtékezés) kapcsán a megnyilatkozók arról beszéltek, hogy a jelenségben figyelmeztetést láttak, tehát jelzésértékűnek tekintették. Mindezt összefüggésbe hozták az ország közállapotaival: a lakosság helyzetének folyamatos romlásával, a nyílt színi erőszakkal, politikai gyilkosságokkal, általános munkanélküliséggel. Egy Kragujevacon élő kosovói menekült pedig a nép általános hitehagyottságáról, a vallástól való elfordulásáról beszélt. Azt is megemlítette, hogy isteni intésről van szó, amiért a nép (a szerbség) elhagyta Kosovót. S figyelmeztetést is látott a csodás könnyezésben: a csoda általános bűnbánatra, vezeklésre intette a szerbséget.

A lipljani csoda kapcsán inkább a jelenségre felfigyelő helyi parókus elképzelésére lehet hagyatkozni. Az ő elképzelése egyrészt vallási, másrészt világi indíttatású: először arról beszélt, hogy a csodás könnyezés annak a jele, hogy az Istenszülő az albánok márciusi (2004) pogromja után megáldotta népét (értelemszerűen: a szerbséget), másrészt pedig a könnyezés a nép számára vigaszt jelentett, s felszólítást a bűnbánatra. Mivel a könnyezés kezdetének pontos időpontját nem tudta megadni, arra is gondolt, hogy az összefüggésben lehetett az Athosz-hegyi Hilandar kolostoregyüttes részbeni pusztulásával. De arra is gondolt, hogy a csoda éppen az albán zavargások után kezdődött.

Egy helyi lakos arról beszélt, hogy a csoda általános nyugtalanságot váltott ki a lipljani maradék szerbség körében, olyannyira, hogy sokan nemzetük pusztulását, végét látták a csodás könnyezésben. Itt tehát ugyanaz az eszkatológikus motívum bukkan fel, amiről Gagyi József beszél a székelyföldi 1949-es csodák esetében. Mások viszont jó jelnek vélték a könnyezést.

Legkevesebbet a pačetini csodás könnyezés kapcsán lehetett megtudni az eset helyi értelmezéséről. Az ottani ortodox parókus Isten ajándékának és az ökumenizmus megnyilvánulásának tekintette az ikon könnyezését, hisz a csoda nyomán a környékbeli katolikus papság képviselői is megjelentek, sőt a szomszédos Boszniából mohamedánok is. Horvát lapokban megjelent olvasói levelek arról is szólnak, hogy a mennyei könnyek nyilván a két nép, a horvátok és a szerbek, egymás ellen el-

követett atrocitásait siratják, de arra is utalnak, hogy a katolikus egyház szerint az ilyen csodák általában vészterhes időkben szoktak megtörténni. Arra is történik utalás, hogy könnyező ikonok esete eddig még nem volt ismeretes Horvátországban.⁸¹ Végül el kell mondani azt is, hogy a pačetini csodás könnyezés nyomán, akárcsak a kragujevaci csoda esetében, főleg betegek, rokkantak, mozgásképtelenek, vakok és siketek járulnak a könnyező ikon elé, hogy imájuk és ájtatosságuk nyomán gyógyulást nyerjenek. Nem csoda tehát, ha a helybeliek az egyre tömegesebb zarándoklatok látán a majdan fellendülő vallási idegenforgalomban reménykednek.

11. Befejezés

Ha az előző részben ismertetett adatokat egybevetjük a kegyképek (vagy ikonok) csodás könnyezéséről (vagy verejtekezéséről) szóló egyéb recens vagy történeti adatokkal, látható, hogy alapján véve egyfajta tipológiája sejlik fel a csodák egyházi vagy közösségi értelmezésének. Ilyen kidolgozott tipológiáról nem tudok, bár például Tüskés Gábor egyik felsorolása ilyent sejtet.⁸² Az általa felsorolt (magyar) esetek vagy prognosztikai funkcióval bírtak a hívő közösség és az egyház szemében, tehát valamit előre jeleztek, vagy valamilyen jelentős történelmi (társadalmi) esemény jelképévé minősültek: szimbolikus jelentést tulajdonítottak a kegyképek csodás könnyezésének. De olyan csodás könnyezést is említ Tüskés, melynek sem előrejelző, sem szimbolikus funkciót nem tulajdonítottak, inkább úgy vélték, hogy a csoda a vallási buzgalom háttérbe szorulását, a Mária-tisztelet csökkenését, a bűn és a rossz elterjedését jelentette.

Ami az elmúlt évtizedek ortodox könnyező csodáit illeti, azok minden bizonnyal más értelmezéssel közelíthetők meg, mint az ebben a dolgozatban tárgyalt három recens balkáni csodás könnyezés. Itt főleg azokra a nyugat-európai, ausztráliai, amerikai (USA) csodás eseményekre kell gondolni, amelyek kapcsán ugyanakkor és ugyanazon a helyen, szinte tömeg-hisztériát kiváltva, különböző Istenszülő-képek sorozatai könnyeztek.⁸³ Ezek az események egyébként semmi jelét nem mutatják annak, hogy valamiféle krízishelyzettel vagy társadalmi megrázkódtatással lennének összefüggésbe hozhatóak. Az oroszországi mai könnyező ikonokkal kapcsolatban kevés adat áll rendelkezésre ahhoz, hogy azokról érdemében szólni lehessen. A Szovjetunió széthullása, az oroszországi társadalmi konfúzió és állandó krízisállapot azonban nyilván kedvez csodás könnyezések kialakulásának az orosz ortodoxiában is.⁸⁴ Arról nem tudunk meg közelebbit, hogy miféle társadalmi háttér rajzolható oda a 18. századi neštini és divšai, valamint a pakraci és studenicai ikonkönyezési esetek mögé. Nem lehetetlen, hogy ezek esetében (is?) egyházilag szorgalmazott, tudatos kultusz-építő szándék nyilatkozik meg. S ezekhez komolyabb zarándoklati hagyomány sem kapcsolódik.

E dolgozat megszővegezésének végén, 2005 januárjában, azt tapasztalom, hogy a szerb sajtó, melynek híradásai alapján az itt tárgyalt kérdéskör vizsgálatához kezdtem, már-már megfeledezett mindhárom csodáról. Úgy tűnik, a szerb vallásétnológiai kutatás még nem publikált ezzel kapcsolatos kutatásokat és áttekintéseket. Ez pedig mindenképpen fontos lenne, hisz ha valaki az ortodoxia oldaláról közelítené meg a kérdést, nyilvánvalóan olyan szempontokat és irodalmat vonhatna be az elemzésbe, ami számomra nem ismert. Kár lenne ugyanis, ha ez a vizsgálat elmaradna.

12. Utóhang

E dolgozat végső változatának sajtó alá rendezésekor, 2005 februárjában, a belgrádi Danas napilap már emlegetett „stupidárium” rovatában egy publicistától az alábbiakat idézi a nyilván szőke nő összeállító: „A kragujevaci Szent Száva-templomban tavaly sírásra fakadt Krisztus feszülete; a könnyek a fején lévő töviskoszorúból, jobb szeméből és szívéből folytak a megfeszített Megváltónak. Három évvel ezelőtt a római Orosz templomban, ahol van egy fal a mi szentjeinket ábrázoló ikonokkal [nem ikonosztázion? – J. K.], a Szent Száva-nap előtti virrasztás idején könnyeket ontott a Szent Száva-ikon, 1995-ben pedig a Szent Száva-napi liturgia idején belecsapott a villám a belgrádi Székesegyházba, ami előre jelezte a krajjinai szerb nép exodusát és szenvedéseit.”⁸⁵

A rovat természetének megfelelően stupidnak talált idézet azonban a dolgozatomban tárgyalt problematika szempontjából korántsem az. Először: a kragujevaci első csodás könnyezés (2003 szeptemberében) után másfél esztendőre valaki mégis számon tartja a csodát. Bár az, hogy tavalyt mond, a bizonytalan emlékezetre vallhat, vagy pedig a Megváltó-kép 2004 során is könnyezett és verejtékezett, de arról nem rendelkeztem adatokkal. Másodsor: emleget egy másik könnyezést is, amiről nem tudok. Végül: az idézet arra vall, hogy a csodás könnyezések és verejtékezések prognosztikai funkciója, vagyis hogy valamilyen – általában negatív konnotációjú – eseményt előre jelez, napjainkban is működik a szerbség körében. S az is világos, hogy a szerb sajtó napjainkban sem tud mit kezdeni a csodás könnyezésekkel és verejtékezésekkel kapcsolatos híradásokkal.

*

E dolgozat lezárása után jutott tudomásomra, hogy éppen ezekben a hetekben újabb cikk jelent meg az egyik hetilapban a csodás könnyezésekről.⁸⁶ A baráti segítséggel visszakeresett lapszámából az alábbiak jutottak tudomásomra: 2005. január 27-én, Szent Száva napján, a kragujevaci Szent Demeter-templomban két ikon „sírásra fakadt”. A csodás könnyezés a reggeli istentisztelet során esett meg, s Spasoja Janković parókus és a Ko-

vácsolórészleg (nyilván a Zastava Művek üzeméről lehet szó) jelen levő munkásai vették észre. E dolgozat korábbi kragujevaci csodás könnyezésről szóló fejezetében már idézett János šumadijai püspök újra nyilatkozott, lényegében azt hangsúlyozva, hogy nem a mi tisztünk az esetről nyilatkozni, hisz az Isten szándékát mutatja. Kimondta viszont, hogy a mi dolgunk az a csoda kapcsán, hogy Istenhez fohászkodjunk. Egy magas rangú ortodox egyházi személyiség tehát kimondta, hogy csodáról van szó! A templomot meglátogató hívők arról beszélnek, hogy az Úr figyelmeztet bennünket: ha mihamarabb nem térünk észhez, semmi jó nem vár ránk. (Itt nyilván önmagukra, a szerbségre gondolnak.) Az új csoda helyszíne, a Szent Demeter-templom alig egy kilométerre van a 2003 szeptemberében (és később is) nagy érdeklődést kiváltó csodás könnyezés és verejtékezés helyszínétől, a Szent Száva-templomtól. Az új helyszín egyébként annak a pataknak mentén van, ahol a német megszállók 1941-ben ártatlan áldozatokat, köztük középiskolás diákokat végeztek ki. Mindkét templom nemrégiben épült, a legújabb csodás helyszín még ma is befejezetlen. A cikk további csodás adatokat is elmond Szent Demeter kultusza kapcsán, ezek azonban e dolgozat tárgya szempontjából lényegtelenek. A szerző ugyancsak tud az oroszországi ikonok könnyezésének „járványáról”, s ennek lecsapódását látja a kragujevaci esetekben is. (Nem tűnik korrektnek, hogy a Večernje novosti általam is idézett tavaly júniusi, moszkvai tudósítását aknázza ki, néhány dolgot félreértve, de forrásáról hallgat.) A cikkíró végül elmondja, hogy a csodás könnyezéseket nehéz bizonyítani, ámde az mindenképpen rossz jelnek számít, hogy az egész „történetben” gyakran kerülnek említésre olyan fogalmak, mint a szerbség, a Szent Száva-hagyomány, valamint 1941 ugyanazon a helyen.

Ugyanott egy másik cikk a „csodák világán” meditatálva elmond néhány tudnivalót a csodás könnyezésekről és verejtékezésekről, s úgy látszik, a szerző hallott a kragujevaci, lipljani és pačetini csodás esetekről. Megemlíti a Slanci helynevet is, de csupán a pačetini esetet részletezi, adatai és szóhasználata alapján azokat az internetes forrásokat hasznosítva, melyeket magam is ismerek. Slanci neve eddig nem merült fel a csodás könnyezések kapcsán, s az a könnyező olaszországi Szűz Mária-szobor sem, melyet a szerző mellékesen említ 1985-ből. A cikk végül idéz egy szociálpszichológust, aki 2000-ben írt valahol a nép (a szerbség?) mentális állapotáról, s arról töpreng, hogy miféle okai lehetnek a „babonáság” kialakulásának, valamint a világ jelenségei paranoiás átélésének. „Autoritárius klímát” emleget, ami szerinte tehát a babonásághoz és a paranoid világélményhez vezet. Mint a magam dolgozata elemző része utalhatott rá, a Megváltóval, a Boldogasszonnyal és más szentekkel összefüggő, kultusz jellegű modern csodák valószínűleg elsősorban más okokra vezethetők vissza,

mint az autoriter klímára. Egyébként az idézett szakértő véleménye nem is e csodás vallási jelenségek kapcsán fogalmazódott meg. Újra csak ott tartunk tehát, hogy a szerb sajtó, még az olyan komolyabb lap is, mint a Vreme hírmagazin, alapjában véve továbbra sem tud mit kezdeni a mai csodás könnyezésekről szóló híradásokkal.

JEGYZETEK

- ¹ A dolgozat írásakor felhasznált hírlapi és hetilapi cikkek adatait lásd a Függelékben.
- ² 20. századi magyar adatként ismert a máriapócsi kegykép harmadik, 1905-ben történt könnyezése. Lásd: BARNA 1988. 349., MUSEBRINK 1994. Függelék, számozatlan., BARNA 2001a. 163. Görög ortodox adat 1917-ből: ČUDESA 2003. 26., orosz ortodox adat 1922-ből: ČUDESA 2003. 77-84., amerikai (USA) ortodox adatok 1986-1988-ból: ČUDESA 2003. 98-102. További nyugat-európai, ausztráliai és amerikai ortodox példák: DIMITRIJEVIĆ-SRBULJ 2004. tartalommutató, „Mirotóčenje” összefoglaló címek alatt.
- ³ Vö. BÁLINT 1944. 15-19.; 53-56.; 57-60., B. NAGY 1977b., BARNA 1988. 347., UDVARI 1994. 123-133., MUSEBRINK 1994. Függelék., BARNA 2001a. 158-159., SILLING 2002a.
- ⁴ ĐEKIĆ 2001
- ⁵ POLITIKA (Beograd) 2004. 04. 13.
- ⁶ A rovat neve: ISPOD (s)VESTI. Jelentése: hírek mögött, tudat alatt. Közlések: DANAS (Beograd), 2004. 01. 10-11., 2004. 06. 12-13., 2005. 02. 12-13.
- ⁷ BARNA 1988. 352.
- ⁸ NIN (Beograd) 2003. 09. 25. (Az eseményre visszautal: DANAS 2005. 02. 12-13. és a VREME [Beograd] 2005. 02. 10.)
- ⁹ A NIN cikke alapján, lásd az előző jegyzetet.
- ¹⁰ DANAS 2004. 01. 10-11.
- ¹¹ INTERNACIONAL (Beograd) 2004. 01. 05.
- ¹² A csodás könnyezésről szóló többi recens adat tömjénillatot nem emleget. Fontos viszont, hogy számos szerb, orosz és görög adat szent olajat síró vagy verejtékező ikonokról beszél. A „szent olajat könnyezés” sok esetben nehezen különböztethető meg a többi csodás könnyezéstől. A 20. századi isteni csodákat számba vevő kötet (DIMITRIJEVIĆ-SRBULJ 2004.) az összes könnyezésről szóló beszámolót „Mirotóčenje” (szent olajat könnyezés) alatt jelzi. A VREME cikke (lásd a 8. jegyzetben) különbséget tesz a (vérrel) könnyezés, a szent olajat könnyezés, valamint a verejtékezés különböző formái között. Lásd még a 32. jegyzet adatait is!
- ¹³ 2005. 02. 12-13-án a DANAS egyik idézete visszautal a kragujevaci első csodás könnyezésre és verejtékezésre, s a Megváltó jobb szeméből, szívsebéből és töviskoszorúja alól lecsorgó könnyeiről beszél.
- ¹⁴ MAGYAR SZÓ (Újvidék), POLITIKA (Beograd), GRAĐANSKI LIST (Újvidék), DAN (Podgorica).
- ¹⁵ A nyilatkozó a 2004. 03. 17-én kezdődött kosovói szerbellenes albán zavargásokra és atrocitásokra gondol.

- ¹⁶ ČUDO (Beograd) 2004. 04. 23.
- ¹⁷ A kijelentést egyetlen konkrét adattal sem támasztja alá.
- ¹⁸ Az Athosz-hegyi Hilandar középkori szerb kolostoregyüttesben a tűzvész 2004. 03. 04-én pusztított.
- ¹⁹ A két szent, Florus és Lavrus vértanúságának legendája egy horvát kézikönyv alapján: Badurina, Anđelko red.: *Leksikon ikonografije, liturgike i simboličke zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 1979.
- ²⁰ Valamennyi adat a ČUDO közlése alapján.
- ²¹ A podgoricai DAN felhasznált későbbi adatai internetes közlés alapján. (A segítséget Heinermann Péternek köszönöm.)
- ²² DANAS, 2004. 06. 12–13.
- ²³ Később előkerült internetes (horvát) adatokat még idézek!
- ²⁴ Lásd az előző jegyzetet!
- ²⁵ A NIN cikke, 2003. 09. 25. alapján.
- ²⁶ A NIN és az INTERNACIONAL említett cikkei alapján.
- ²⁷ A ČUDO említett cikke alapján.
- ²⁸ Horvát és boszniai lapok internetes cikkei alapján. Felsorolásuk a Függelékben!
- ²⁹ Lásd az előző jegyzetet!
- ³⁰ DAN (Podgorica) 2004. 04. 13. (Internetes közlés alapján.)
- ³¹ Mai szerb nyelvre fordított kiadásai: BOZOLJAC 1932., LANDOS 2002. Landoszról és művéről: Tomislav Jovanović Utószava: LANDOS 2002. 233–260. Továbbá: TIMOTIJEVIĆ 2000. 228–229. Landosz művének szerb (egyházi szláv) nyelvű kézirat változatairól: AJDAČIĆ (red.) 2000. 278–286.
- ³² LANDOS 2002. 219. (Kiegészítés: 72. csoda.) A forrás Germanosz konstantinápolyi pátriárka, datálás nélkül. Egy Ciprus-szigeti, Legszentebb Istenszülő-templom bejárata fölött volt egy mozaik, melyen a Legszentebb Szűz trónusán ült, a térdén tartott Krisztussal. Egy arab, mivel az ördög benne lakozott, fegyverével odasújtott a Legszentebb Szűz jobb térdéhez. S csoda történt: a vas okozta sebből bőséges vérsugár kezdett csorogni. A menekülő arab útközben kiszenvedett. Továbbá: LANDOS 2002. 220. (Kiegészítés: 73. csoda.) A legenda szerint Szent András megleckézti a visszaeső tolvajt, aki a Könnyező Legszentebb Istenszülő templomában gyógyul ki bűnéből. Itt a szent ikon csodálatos illatú szent olajat könnyezett. Lásd a 12. jegyzetet is!
- ³³ ČUDESA 2003. Címe: A Legszentebb Istenszülő jelenései és csodái.
- ³⁴ ČUDESA 2003. 75. Pascani román faluban volt egy híres síró Istenanya-ikon. Amikor helyéről elmozdították, visszatért régi helyére. Hét napig ontotta könnyeit, melyek az ország bajait és kísértéseit jövendölték meg. (A leírás jól példázza a hasonló esetekben nem ritka *sétáló ikon* motívumot. Kitűnő magyar változata a híres szentantali könnyező ikon 1715-ből. Vö. CSEKES 1939. 173–175. A dolgozat adatait Pastyik Lászlónak köszönöm.)
- ³⁵ ČUDESA 2003. 26–27. Koszifinisz Istenszülő-templomában a bolgárok el akarták rabolni a csodatévő ikont. De csak a kapuig tudták elvinni, mert olyan súlyos lett, hogy onnantól felemelni sem tudták. Ettől kezdve patakokban folyik az Istenanya könnye az ikonon. A megfélemlített rablók elmenekültek. (Ez az eset a *felemelhetetlenné súlyosodó ikon* motívumát példázza. A motívum felbukkan a chenstohowai Fekete Mária csodáinak eredetlegendái között is, amikor a rablott kincsekkel megrakott szekér, melyen az ikon is volt, nem tudott elmozdulni helyéről. Lásd: NYÁRI 1901.

- ³⁶ ČUDESA 2003. 77–84. Az orosz vörös forradalom győzelme után a Zabajkál körzeti Torginszk faluban bedeszkázták a vörösök a templomot, ahol a csodatévő Istenszülő-ikon volt. Főleg a kozákok tisztelték. Ámde hatalmas aszály következett a vidéken. A GPU nagy nehezen megengedte, hogy a hívők körmenetet tartsanak az ikonnal. Közben már gyülekeztek a felhők. A dühös Kamencsikov, a falu szülötte, kirántotta szablyáját, és rásújtott az ikonra. Ekkor vérezni kezdett az Istenanya arcának jobb fele, s innentől kezdődött csodás véres könnyezése. Ekkor három napig zuhogott a nagyon várt eső. Tehát megtörtént a csoda, ahogy a nép tartotta. A vörösök ezután elvitték az ikont, Kamencsikov pedig nemsokára megtért. Ez a legenda szépen példázza a *fegyverrel megsebesített ikon* motívumát, mely például a Lengyel Fekete Madonna eredetlegendájában, de az előző egyik jegyzetben (32. jegyzet) olvasható szövegben is szerepel.
- ³⁷ ČUDESA 2003. 98–102.
- ³⁸ Ugyanott: 99., továbbá: DIMITRIJEVIĆ-SRBULJ 2004. 408–410.
- ³⁹ Lásd a 69. jegyzetet.
- ⁴⁰ Új Exodus 14(2003) 12.20. (Internetes közlés alapján.)
- ⁴¹ A bizánci képrombolás irodalmából: OSTROGORSKI 1970. 7–147.; OSTROGORSKY 2001. 147–200.; ANGOLD 2001. 90–117.
- ⁴² TIMOTIJEVIĆ 2000. 224. Elérhetetlen mai orosz szakirodalomra hivatkozik. Legújabbban Török József is foglalkozott a kérdéssel: TÖRÖK 2004. A kegyképek könnyezését és vérrel verejtékezését csak említi, korai és későbbi konkrét példákat nem említi. Igen korai, novgorodi példát idéz 1170-ből: MUSEBRINK 1994. 43.
- ⁴³ BARNA 1988. 347. és BARNA 2001a. 158.
- ⁴⁴ STEPOVIK 2000. 212. és 217. Az ikon a galíciai Belzből került Lengyelországba. Hogy 1430-ban tényleg megsérült, lásd: FARBAKY-SERFŐZŐ szerk. 2004. 300. E vérrel könnyezésről szóló eredetlegendát más forrás nem említi. Más eredetlegendák felsorolása: NYÁRI 1901. 10–18. Ezekben is említik a karddal ikonra mért csapást éppen egy huszita katona részéről. A novgorodi 12. századi, tehát igen korai, csodás Istenanya-könnyezést említettem a 42. jegyzetben.
- ⁴⁵ Idézi: GÖMÖRI 1999a. 166–167.
- ⁴⁶ Vö. BÁLINT 1943a.
- ⁴⁷ BARNA 1988. 348. és BARNA 2001a. 160.
- ⁴⁸ A tanulmányok adatai a következő jegyzetekben. Korábban Esterházy Pál nagy áttekintése tartalmaz ilyen adatot is. (Róla és művéről: TÜSKÉS-KNAPP 2002. 106–149.) Majd Jordánszky Elek fontos műve sorol fel számos Mária-kegyhelyet, ahol a Mária-képek vagy könnyeztek, vagy verejtékeztek. Vö. JORDÁNSZKY 1836. (Reprint 1988-ban, Tüskés és Knapp utószavával.) A könnyezések, sírások és verejtékezések, valamint a vonatkozó metszetek és szövegrészek pontos adatait itt nem sorolom fel. A csodás könnyezésekkel kapcsolatos újabb áttekintés: BÁLINT-BARNA 1994. 108–114.
- ⁴⁹ BARNA 1988.
- ⁵⁰ BARNA 2001a.
- ⁵¹ Máriakönnye magyar és szerb eredetlegendái: BÁLINT 1943b. 164–165., valamint: BÁLINT 1944. 53–56. (A két szöveg nem azonos!) A másik szerb eredetlegenda: SILLING 2002a. 200. A kegyhelyet ismertető többi mű, például: BARNA 1990. 30., Bálint Sándor adatait veszi át. Silling Bálint hivatkozott dolgozatairól nem tesz említést a maga szövegében.

- ⁵² ČUDESA 2003. 11.
- ⁵³ STEPOVIK 2000. 212.
- ⁵⁴ TIMOTIJEVIĆ 2000. 226–227.
- ⁵⁵ Ugyanaz: 227.
- ⁵⁶ STEPOVIK 2000. 217–218.
- ⁵⁷ TIMOTIJEVIĆ 2000. 224–225.
- ⁵⁸ TÜSKÉS 1993. 222.
- ⁵⁹ TÜSKÉS 1993. Melléklet: 7. kép és TIMOTIJEVIĆ 2000. 225. 1. kép.
- ⁶⁰ TIMOTIJEVIĆ 2000. 225., 18. jegyzet. Ugyanott Jacobus Lier könyvének pontos adatai, a szerző neve nélkül. Szerzővel, címmel és lelőhellyel: TÜSKÉS 1993. 389.
- ⁶¹ BARNA 1988. és BARNA 2001a.
- ⁶² Vö. BÁLINT 1943b. 164. és BÁLINT 1944. 54. A második szerb eredetlegenda alapján a kegyhely kialakulása a 18. század legelejére tehető. Vö. SILLING 2002a. 200.
- ⁶³ Először említi: MIRKOVIĆ, L. 1928. 68., tőle idézi: RADOJČIĆ é. n. 97. 6. jegyzet. Később csak Timotijević foglalkozik vele. Idézi tartalmát továbbá: TIMOTIJEVIĆ 2000. 229–230. A neštini Istenszülő-ikon keletkezésének kérdését, a vele kapcsolatos csodákat egészében feldolgozza: TIMOTIJEVIĆ 2001.
- ⁶⁴ Idézi: TIMOTIJEVIĆ 2000. 230. pontos forrásmegjelöléssel. Továbbá: TIMOTIJEVIĆ 2001. 192. Mindkét helyen a teljes (egyházi szláv) szövegrészlet.
- ⁶⁵ TIMOTIJEVIĆ 2001. 192–193.
- ⁶⁶ Ugyanott: 193–197.
- ⁶⁷ Timotijević vonatkozó munkáit lásd e dolgozat irodalomjegyzékében.
- ⁶⁸ TIMOTIJEVIĆ 2001. 192. Forrásmegjelölés nélkül.
- ⁶⁹ Ugyanott. Forrásmegjelölés nélkül.
- ⁷⁰ Vö. GAGYI 1998a. és GAGYI 2004. A Mária-kegyhelyek és a könnyező Mária-kegyképek társadalmi hátteréről Barna Gábor is beszél. Vö. BARNA 1988. és BARNA 2001a.
- ⁷¹ GAGYI 2004. 147.
- ⁷² NIN (Beograd) 2003. 09. 25.
- ⁷³ TÖMÖRKÉNY 1911a. 55. Az elbeszélés első megjelenésének pontos időpontját megállapította Péter László. In: Tömörkény István: Munkák és napok a Tisza partján. Budapest, 1963. 538.
- ⁷⁴ Lásd a 44. jegyzetet és a hozzá tartozó szövegrészt.
- ⁷⁵ A pócsi könnyező kegykép további irodalmából: UDVARI 1994a., KISFALUSI 1997., JUNG 1997. A pócsi kegykép tiszteletének szlavóniai (varasdi) kisugárzásához: MIRKOVIĆ, M. 1990.
- ⁷⁶ A kegyhely és kegykép monográfiája: HETÉNY 2000.
- ⁷⁷ Különösen: B. NAGY 1977a.
- ⁷⁸ TÜSKÉS 1993. 222.
- ⁷⁹ Teljesebb felsorolás: TÜSKÉS 1993. 222–223.
- ⁸⁰ Kezdődött 1999. 03. 24-én 20 órakor.
- ⁸¹ Horvátországi csodás könnyezésről sem a római katolikus, sem pedig az ortodox felekezetű lakosság hagyományai nem szólnak. A pakraci csodás Mária-könnye-

zés adata a lehető legfrissebb, tehát senki sem tud róla. (Lásd: TIMOTIJEVIĆ 2001. 192.) A terzatói kegyhely lapja is csak a pócsi (sajátos ortográfiával: „pöči”) kegykép könnyezéséről tud. (Lásd: MIRKOVIĆ, M. 1990.) A terzatói kegyhely fennállásának 700. évfordulójára kiadott tanulmánygyűjtemény, mely a kegyhelyek és zárándoklatok általános horvát kérdéseit is taglalja, nem tud csodás könnyezésről Horvátországban. (Lásd: TRSATSKO SVETIŠTE 1991.) Lásd még: ČAPO 1994.

⁸² Vö. TÜSKÉS 1993. 222–223.

⁸³ Lásd ezeket az eseteket a ČUDESA 2003. megfelelő helyein, továbbá a DIMITRIJEVIĆ-SRBULJ 2004. megfelelő lapjain, főleg a „Mirotočenje” címek alatt. Lásd még a 2. jegyzet adatait is.

⁸⁴ Bizonyos betekintést enged az oroszországi Istenszülő-ikonok problematikájába egy tavalyi moszkvai tudósítás. Ebből megtudható, hogy vegyelemeztek a könnyező a Kazányi Istenszülő-ikon felitatott könnyeit. Az elemzés ismeretlen fehérjéket és női vér nyomait mutatta ki. Azt is megtudjuk, hogy nem egy bizottságot hoztak már létre az egyre nagyobb számú könnyező ikon kérdésének vizsgálatára. A cikk arról is tudósít, hogy egyes síró ikonok elsötétednek, majd megújulnak (ismét világossá válnak). Ez a problematika a történeti anyagból is ismert, például a chenstochowai Fekete Mária kapcsán is ilyen adatot emleget a hagyomány. Úgy tűnik, a kérdéskör oroszországi kulminációja majd csak ezután következik, hisz egyre több ikon könnyezéséről szólnak adatok, s külföldről is számos csodatévő ikon tér haza. Több ilyenről lapjelentésekkel rendelkezem, de a kérdést ezen a helyen nem részletezem. Hogy az orosz ikonok könnyezésének gerjesztő hatása lenne a szerb ortodoxiában bekövetkezett csodás könnyezésekre, az nem bizonyítható, hisz az első kragujevaci és a lipljani csoda akkor már számított újdonságnak, amikor az itt ismertetett cikk megjelent. Viszont e cikk időben megelőzte a pačetini könnyezéséről szóló híreket. Lásd: VEČERNJE NOVOSTI (Beograd) 2004. 06. 07.

⁸⁵ DANAS (Beograd) 2005. 02. 12–13.

⁸⁶ VREME (Beograd) 2005. 02. 10.

IRODALOM

AJDAČIĆ, Dejan (red.)

2000 *Čudo u slovenskim kulturama*. Beograd–Novi Sad

ANGOLD, Michael

2001 *Bizánc*. Budapest

BÁLINT Sándor

1943 *Sacra Hungaria*. Kassa

1943a A Czenstohowai Szűzanya tisztelete hazánkban. In: BÁLINT 1943. 36–42.

1943b Bácska kegyhelyei. *Kalangya* (Zombor) 12(1943) No. 4. 162–165.

1944 *Boldogasszony vendégségében*. Budapest

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok*. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest

- BARNA Gábor
 1988 A könnyező Mária-képek kegyhelyei Magyarországon a XVII-XVIII. században. *Vigília* 53(1988) No. 5. 347-352.
 1990 *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon.* Budapest
 1995 A barokk búcsújárás változásai. *Népi Kultúra - Népi Társadalom* (Budapest) 18(1995) 193-204.
 2001 *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban.* Budapest
 2001a *Könnyező Mária-képek kegyhelyei a XVII-XVIII. századi Magyarországon. A katolikus restauráció és az egyházi unió ideológiai eszköze.* In: BARNA 2001. 157-172.
- BARNA Gábor (szerk.)
 2001 *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában.* Szeged
 2001a *A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete.* Szeged
- BOZOLJAC, M.
 1932 *Utešitelj bolnih i nevoljnih u čudesima Presvete Bogorodice.* Jagodina
- ČAPO, Jasna
 1994 Hodočašće kao oblik pučke pobožnosti. *Folklor és Tradíció VII.* (Budapest, 1994) 28-57.
- ČUDESA
 2003 *Čudesa i predstavljanja Presvete Bogorodice.* Beograd
- CSEKES Béla
 1939 Az áttérés módja 1783-ban. *Református Világ szemle*, 8(1939) okt. No. 4. 167-185.
- DIMITRIJEVIĆ, Vladimir-SRBULJ, Jovan
 2004 *Čuda božja u XX veku.* Beograd
- ĐEKIĆ, Mirjana
 2001 *Vodice u Vojvodini.* Beograd-Novi Sad
- FARBAKY Péter-SERFŐZŐ Szabolcs (szerk.)
 2004 *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely története.* Budapest
- GAGYI József
 1998 *Jelek égen és földön.* Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Csíkszereda
 1998a „...sokféle jel volt égen s földön...” A krízis kulturális szerepéről. In: GAGYI 1998. 101-124.
 2004 Csodák, várakozás, világvége. Egy 1949-es társadalmi krízis. In: PÓCS (szerk.) 2004. 137-151.
- GÖMÖRI György
 1999 *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig.* Budapest
 1999a A czenstochowai „Kincstartócska” történetéhez. In: GÖMÖRI 1999. 162-167.
- HETÉNY János
 2000 *A győri vérrrel könnyező Szűzanya kultusztörténete.* Szeged

- IMRÉNYI Tibor (szerk.)
2000 *Magyarság és ortodoxia*. Ezer esztendő. Miskolc-Budapest
- IVIĆ, Aleksa
1914 *Istorija Srba u Ugarskoj*. Zagreb
- JORDÁNSZKY Elek
1836 *Szűz Mária kegyelemképei*. Pozsony (Reprint: 1988)
- JUNG, Carl Gustav
1993 *Titokzatos jelek az égen*. Ufókról és földön kívüli jelenségekről. Budapest
- JUNG Károly
1997 A csodatevő Török Madonna. Újabb adatok a Mária-kultusz és a zentai csata összefüggéseiről. *Magyar Szó* (Kilátó) 1997. 03. 08., 10.
- KISFALUSI János
1997 Háromszáz éve könnyezett először a máriapócsi kegykép. *Honismeret* 25(1997) 13-16.
- KRAJNOV, Mirjana (red.)
1996 *Osnovni principi prevođenja religijske terminologije*. Novi Sad
- LANDOS, Agapije Kričanin
2002 *Čuda Presvete Bogorodice*. Vršac
- MAN, Gloria
1997 *Az ortodox törésvonal*. Budapest
- MIRKOVIĆ, Lazar
1928 Manastir Divša. *Bratstvo* (Beograd) 22(1928) 66-79.
- MIRKOVIĆ, Marija
1990 Slike Plačuce Marije u varaždinskom franjevačkom samostanu. *Marijin Trsat* 24(1990) No. 4., 3.
- MUSEBRINK, Philomena
1994 *Istenzülő-ikonok Vlgyimirtól Máriapócsig*. Nyíregyháza
- B. NAGY Margit
1977 *Stílusok, művek, mesterek*. Bukarest
1977a Adalékok a mikolai Mária-ikon történetéhez. In: B. NAGY 1977. 24-31.
- NYÁRI Sándor
1901 *A czenstochowai pálos kolostor és magyar műemlékei*. Budapest
- OSTROGORSKI, Georgije
1970 *O verovanjima i shvatanjima Vizantinaca*. Beograd
- OSTROGORSKY, Georg
2001 *A bizánci állam története*. Budapest
- PÓCS Éva (szerk.)
2004 *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Budapest
- RADOJČIĆ, Svetozar
é. n. *Tekstovi i freske*. Novi Sad
- RADULOVIĆ, Lidija
2000 Čudna nam čuda: Savremeni folklor paranormalnog. In: AJDAČIĆ (red.) 2000. 329-352.

- SILLING István
 2002 *Vallási néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből. Újvidék*
 2002a A Mosztonga legészakibb szentkútja (Máriakönyve) és a szerb irodalom. In: SILLING 2002. 199-205.
- STEPOVIK, Dmitro
 2000 Ukrajinske čudotvorne ikone. In: AJDAČIĆ (red.) 2000. 209-220.
- SZILÁRDFY Zoltán
 1984 *Barokk szentképek Magyarországon*. Budapest
- TIMOTIJEVIĆ, Miroslav
 1996 *Srpsko barokno slikarstvo*. Novi Sad
 2000 Suze i zvezde: O plaču Bogorodičinih čudotvornih ikona u baroku. In: AJDAČIĆ (red.) 2000. 221-236.
 2001 Bogorodica Neštinska. *Sunčani sat* (Sremska Mitrovica) 10(2001) No. 10. 187-200.
 2003 Bogorodica Šikluška. In: *Društvene nauke o Srbima u Mađarskoj* (Budapest, 2003) 253-263.
 2003a Bogorodica bezdinska... *Balcanica* (Beograd) 22-23., (2001-2002) 311-346.
- TÖMÖRKÉNY István
 1911 *Ne engedjük a madarat... s más holmik*. Budapest
 1911a Mária-látás. In: TÖMÖRKÉNY 1911. 51-70.
- TÖRÖK József
 2004 A képtisztelet története. In: FARBAKY-SERFŐZŐ (szerk.) 2004. 23-27.
- TRSATSKO SVETIŠTE
 1991 Prošlost i sadašnjost Trsatskog Svetišta. *Dometi* (Rijeka) 24(1991) No. 1-3. (Tematikus szám.)
- TÜSKÉS Gábor
 1993 *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon*. Budapest
- TÜSKÉS Gábor-KNAPP Éva
 2001 *Népi vallásosság Magyarországon a 17-18. században*. Budapest
 2002 *Az egyházi irodalom műfajai a 17-18. században*. Budapest
- UDVARI István
 1994 *Ruszinok a XVIII. században*. Nyíregyháza
 1994a Máriapócs, a ruszinok hajdani vallási, kulturális központja. In: UDVARI 1994. 123-133.

FÜGGELÉK

Szerbiai lapok cikkei csodás könnyezésekről és verejtékezésekről (2003. szeptember-2005. február)

1. Isus u Šumadiji. Suze Hristove u Kragujevcu. NIN (Beograd), 2003. 09. 25. 30-32.
2. Hristova ikona ponovo proplakala na raspeću. INTERNACIONAL (Beograd), 2004. 01. 05. 6.

3. Az Ispod (s)vesti rovatban idézet. DANAS (Beograd), 2004. 01. 11-12.
4. Könnyek az ikonon. MAGYAR SZÓ (Újvidék), 2004. 04. 13. 4.
5. Proplakala ikona. POLITIKA (Beograd), 2004. 04. 13. 1.
6. Proplakala ikona Bogorodice. GRAĐANSKI LIST (Újvidék), 2004. 04. 13. 2.
7. Proplakala Bogorodica u Lipljanu. ČUDO (Beograd), 2004. 04. 23. 2-3.
8. Az Ispod (s)vesti rovatban idézet. DANAS (Beograd), 2004. 06. 12-13.
9. U suzi krv žene! Ruski naučnici otkrili, zašto su pojedine ikone proplakale. VEČERNJE NOVOSTI (Beograd), 2004. 06. 07. 46.
10. Plač majke božje. Epidemije plakanja ikona koja poslednjih godina vlada u Rusiji, izgleda, stigla u Kragujevac. VREME (Beograd), 2005. 02. 10. 28-30.
11. Krv, znoj, suze i mleko. VREME (Beograd), 2004. 02. 10. 29.
12. Az Ispod (s)vesti rovatban idézet. DANAS (Beograd), 2005. 02. 12-13.

Internetről szerzett adatok 2004 őszén

1. Majka božja je plakala. Protojerej R. Đenić o čudu u crkvi u Lipljanu. DAN (Podgorica), 2004. 04. 13.
2. Istina ili fatamorgana? DAN (Podgorica), 2004. 04. 13.
3. A HINA horvát hírügynökség adatai a HRT, a Nezavisne novine, a Jutarnji list és más források alapján.

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Bányai János

A halál mintázata

Borbély Szilárd: *Halotti Pompa*. Szekvenciák. Kalligram, Pozsony, 2004

Borbély Szilárd egyik korábbi kötétéről szólva a mives költőt, ha úgy tetszik, az „irodalmi” költőt dicsérhettem, akinek kezén a jambus, éppen mert hibátlan, a „verselés” öniróniáját, ezzel együtt azonban lehetséges létmódját (is) reprezentálja. A verselés maga teszi a verset, mert a vers csak így élheti túl a líra térvészését a magyarázattal (és a teóriával), leginkább a referenciális olvasással szemben. Mert a verselés a vers történeti megalapozottsága, nem dísz, hanem létmódja, mindig és mindenhol fel-támadásra kész történet.

A *Halotti Pompa* verseinek referenciális olvashatósága, a költőt közvetlenül, személyesen érintő, 2000 szentestéjén szülei ellen elkövetett rablógylilkosság, majd a vádlottak felmentésével végződő törvényszéki utótörténet, a versek interpretatív elérhetőségét és befogadását csak az időszerűsített narráció szintjén biztosítja. Vagyis a versek háttérben, a jegyzetekben közölt újságcikk(ek) tanúsága szerint, valóságos történet ismerhető fel, áldozatszedő, kegyetlen és megrázó esemény, amelynek költői megfogalmazása, éppen a költő személyes érintettsége miatt, szinte leküzdhetetlen ellenállásba ütközik, amely ellenállás az irodalmi beszéd és az írás (mint verselés) természetéből következik. Minél mélyebb a fájdalom, annál nehezebb szóvá, azaz verssé tenni. Borbély Szilárd, hogy a nyelv ellenállását leküzdhesse, a költészet, ezzel együtt a vers és a verselés múltja felé fordult.

A múltból eredeztette a *Halotti Pompa* verseinek műfaját, az alcímében is megnevezett szekvenciát. A középkori keresztény szertartás műfaját választja tehát, egy viszonylag stabil, a kolostori irodalom, majd a vágáns költészet beszédes formáját, és ezzel együtt a középkori latin nyelvű rituális beszéd és ének motívumvilágát, bibliai (Jézus szenvedéstörténete és feltámadása. A Nagyhét eseményei) és mitológiai képeket, neveket, történet-szilánkokat épít a versekbe, egy közkincsnek tekinthető kulturális kódot, amely a referenciális olvashatóságot elhomályosítva, de meg nem szüntette, az erős személyes érintettség ellenére lehetővé teszi a költői megszólalást és versformálást.

A kötet két könyvből áll, az Első Könyv(ben) Nagyheti Szekvenciák, a Második Könyv(ben) Ámor & Psziché-Szekvenciák olvashatók. Az elsőben tizenöt részre osztott negyven szekvencia, a másodikban negyven szonettformában írott szekvencia. A két könyv e számszerűen is felismerhető párhuzamossága a szekvencia műfajának páros szerkezeti alakjára mutat anélkül, hogy az antistrofikus versszerkezet ismétlődéseit szigorúan követné. Nem íródott azonos dallamra az első könyv negyven és a második könyv negyven verse, illetve szekvenciája. Az első alakváltó verssorozatával szemben a második egyhangú szonettezése, az első középkori motívumaival, képeivel, szimbólumaival szemben a második mítosszal érintkező tudományosnak álcázott, sokszor egyenesen paratudományos képvilága áll. Az első látszólag hagyományos lírai beszédmódjával szemben a második könyv ironizáló áltudományos beszédmódja. A XXIV., A hangok embélélmája című szonett az első könyv allegorikus és a második könyv látszólag referenciális beszédmódját egyformán valamilyen kívülállótól származtatja, és idegennek mondja. Mert „A nyelv a legkegyetlenebb”, áll a versben. Majd így folytatódik: „Nem emberi. / Csupán jelek játéka és szabályok hideg / rendje. Egyetlen ember sem tulajdonosa / a nyelvnek, amit beszél, hanem kölcsön // kapta.” A „kölcsönkapott” nyelv indokolja a költői hagyomány, a szekvencia és a vele járó biblikus meg mitológikus szótár választását, ami első szinten eltávolodás a mondhatatlantól, a kimondhatatlan fájdalomtól a még kimondható, a „megverselhető” felé. (A „kölcsönkapott nyelv” az Esmélet „talált tárgyára” mutat: az a „meglett ember”, aki „az életet halálra ráadásul kapja s mint talált tárgyat visszaadja bármikor”. Borbély Szilárd [halál]szekvenciái mondásának situációjában ez a „meglett ember” áll. A *Halotti Pompa* lírai hőse. Aki a „kölcsönkapott nyelv” megtisztítását teszi, miként tette azt volt a sárga könyvben Tandori Dezső a „talált tárggyal”.)

De mi az, ami a kölcsönkapott nyelven, a jelek játékaival és a szabályok hideg rendjében mondható? A vers az, ami így és ilyen formában mondható. A vers, amely a választott verselés, a választott forma és képvilág „hideg rendjében” kimozdulás a referenciális olvashatóság irányából a lírai

olvashatóság felé. Ezzel együtt a „kölcsonkapott” nyelv a lírai modernség eredetiség- és szépségeszményétől való elfordulás mozdulata is, mert általa a vers szólal meg. Nincs Borbély Szilárd kötetében alakja az én-nek, csak a versnek, a verselésnek, a rímnek, a „kölcsonkapott” szekvenciának van alakja. A középkor mélyéből, az emlékezet rejtelmes rétegeiből, a fájdalmas eltávolodásból lép elő és lép ki a vers, amelynek alakját a kölcsonvett verselés és nyelv teremti meg. Mégpedig egészében a kultúra világából merítve. Mindabból, amit számunkra a keresztény kultúra, de a pogány emlékezet is, az álom és a képzelet rajzban és szóban megőrzött. A modernség kora utáni vers létformája a költői választás.

Más helyütt, a XXXI., A szabadság szárnyain című szonettben ismét a nyelv: „Mert a nyelv, akár az éjszaka. Nedves, / megfajtetlen zöreje. Csupa iszonyat, és / formátlan, zsigeri sikoltás. Nem emberi.” Ismét a „nem emberi” nyelv, mely nemcsak kegyetlensége folytán „nem emberi”, hanem azért is, mert az istenek, a mítosz hősei nyelve nem szorul értelmezésre, minthogy egészében kinyilatkozás, evidencia. Ki mondja hát e „nem emberi” nyelven a *Halotti Pompa* szekvenciáit? Maga a sokfelé elágazó, az időt és a teret is felszámoló kultúra mondja a verselés eszköztárával. A kultúra itt eltávolodás a személyestől, egyúttal a referenciális olvashatóságtól is.

Van a szonettek között egy, a XXXV., A számítógép este című, amely kimozdul ebből a csupán a versre összpontosító költői gyakorlatból. Egy vers, amelyben mintha előlépne az ének, a zsolozsma, az ima, a könyörgés mögül az én. Érdeemes ezért az egész verset elolvasni.

*Vannak azok a pillanatok este, amikor
az ember fáradt már bármit csinálni.
Csak ül csendben. Még nem álmos, de
nem is friss. Olvas néhány Kosztolányi*

*sort lélekről, őszről, titokzatos megállókról,
elmúló időről. Mert az idő is olyan, mint
az élet: csupán a testen hagy nyomot.
A tudatban, a lélekben vagy a nyelv*

*viszonyrendszerében. Nem is tudom. Valaki
kinéz az ablakon, hogy távol a csillagok
vajon mit is csinálnak. Elgondolkodik azon,*

*hogyan a föld és a csillagok közt élt ő. Fél
elaludni. Mint a gyerek este, kifogást
keres. Amíg táncol a képernyőkímélő.*

A Kosztolányihoz fordulás és Kosztolányi nyomán („Csodálkozol, hogy föld és csillagok közt éltél”) a Füst Milán-os kozmikus kérdésfeltevés ismét csak a versre való rákérdés, mintha kimozdulás lenne a szekvencia választott műfaja, a bibliai és mitológikus történetek, vagyis a kultúra súlya alól. Visszavágyódás a posztmodern kegyetlen nyelvéből a modernség még elviselhető nyelvébe. A kietlen kultúra és a gyilkos jelen senkiföldjéből a „föld és a csillagok” közé, ahol „élt ő”, és most „fél elaludni”, „kifogást keres”. Tisztelgés ez a szonett a modernség poétikája előtt. Emlékezés a halálról legtöbbet tudó Kosztolányi-versre (*Ha negyvenéves...*): „Fekszel, nyitott szemekkel, mint majd a sírban.” Egyúttal jelzése annak, hogy a modernség már nem írható. Ami még írható, nagyon távolra esik, a középkorba megy vissza formáért és képért, vagy még annál is távolabbra az időben mítoszokért és bibliai történetekért.

Van Danilo Kišnek két novellája, mindkettő *A holtak enciklopédiája* kötetben olvasható. Az egyiknek *Végtisztesség* a címe, és arról a *pompás* temetésről szól, amit a hamburgi kikötő matrózai rendeznek a város összes virágjával Mariettának, mindannyiuk elhalálozott kedvesének. Nem is képzelhető el ettől pompásabb temetés. Olyan „halotti pompa” ez, amelyet a középkori szekvenciák műfaja, énekelt változata, a „kölcsonvett”, az „elrablott nyelv” idéz fel allegóriákkal és metaforákkal, ütemekkel és rímekkel. A másik, a kötet címadó novellája, amely „egy egész élet” alcímet viseli a *Halotti Pompa* második könyvének *Mintázatok zenéje* című szonettjével, és talán mind a negyven szonettel van szoros szövegekzi kapcsolatban. A novella elbeszélője a holtak enciklopédiájában, ahol „számon tartanak minden életet, minden szenvedést, minden emberi létezést”, kikeresi apjának nevét, hogy némi bizonyosságot szerezzen magának arról, az apa „nem élt hiába”, és itt egy rajzra akad, az apa „képeinek *alapvető* virágmotívumára”, amelyekkel élete utolsó éveiben „ráérő idejében telerajzolta a falakat, a deszkafelületeket, az üvegpalackokat és dobozokat”, csakhogy az enciklopédiában őrzött virágrajz az apának egyetlen ismert rajzára sem hasonlított. Erről a rajzról derül majd ki, és ezt az apa volt orvosa is megerősíti, hogy „az a megszállottság, amellyel (az apa) virágmotívumait rajzolta, egybeesik a betegség fejlődésével”. „A szarkóma” - erősítette meg „nem minden csodálkozás nélkül” az orvos - „apám hasüregében pontosan ilyen volt. S hogy a *burjánzás*, kétségkívül, évekig tartott”. A halál „mintázata” tehát az enciklopédiában őrzött rajz. Borbély Szilárd verse, a *Mintázatok zenéje*, a szonettek, de az első könyv szekvenciasorozata is, azt mondja el, hogy „Amikor mély fájdalom éri az embert, / a kutatók megfigyelése szerint / az agyban tömeges öngyilkosságot / követnek el bizonyos sejtek.” Ezt az önpusztítást modellezték a kutatók és „Az így kapott mintázatot / miután hangokká alakították kiderült: / oly módon szervezett, akár egy zenemű.” A *Végtisztesség* virágmotívuma a halál mintázata, ahogyan

„bizonyos sejtek” „mély fájdalom” okozta „tömeges” öngyilkossága egy „zenemű” mintázata. A halál, mondja közvetve a *Végtisztelesség* meg a *Halottak enciklopédiája* és a *Halotti Pompa* versei, műalkotás, virágrajz vagy zenemű „mintázata”.

Danilo Kiš két novellája és Borbély Szilárd verseinek könyve, a *Halotti Pompa* a halál európai kultúrájának két egymásra írott változata, hiszen a novellák is, a versek is ugyanazon szövegtörzshöz tartoznak. A halál emlékezete, az elérhető bizonyosság: bizonyos csak a halál, mondotta volt Danilo Kiš. „Mert testben élni maga a halál” – írja Borbély Szilárd.

Bányai János

Kérdés a kérdés(es)ről

Eörsi István: *Kérdések, barátainak.*

Versek, Noran, Budapest, 2004

Van Eörsi István füzetnyi terjedelmet alig meghaladó, új verseket tartalmazó kötetében egy *Irodalmi kérdések* címet viselő vers. Jelezvé, hogy Eörsi is azon költők sorába tartozik, akiket – József Attila nyomán – visszajáról is érdekel „a költészet maga”. Eörsi nagy költőelődök közismert szavait és képeit szembeesíti az *Irodalmi kérdések*ben életrajzokkal, ritkábban a közismertnek (közhelynek?) ellentmondó élet- és történelmi tapasztalatokkal. Az iróniát, a gúnyt, a szarkazmust kedvelő író és költő vonja itt vissza az elődök szavát, majd élcélődve eltűnődik költői sorsok felett, verssört tükröztet az életrajzban, miközben saját versének helyét keresi, saját poétikájára keres igazolást a múltban, a költői és írói hagyományban, még akár a megvetését gyakran kiváltó „kánonban” is. A „költészet maga” nyomában jár. Vagyis próbára teszi a verset a költőtől, életétől és (kár volna elhallgatni) eszméitől elválasztó, már régóta bevett versolvasási gyakorlatot. Eörsi még bízik abban, hogy nem a nyelv, hanem a költő beszél a nyelv által, még akkor is, ha mások szavára koppintva, vagy éppen a legkedvesebb barát, Petri György szavaira és verseire írja a saját versét, vagy Danilo Kišhez szegődne kisöccsnek... Újabb verseiben is magát mutatja, a már öregedő költőt. Az *Irodalmi kérdések* című vers nyomán ezért arra lehet gondolni, hogy Eörsi István „irodalmi” kérdései nem igazán „irodalmiak”, mert nem

az irodalomban léteznek, hanem rajta kívüliek, akár erkölcsi, politikai üzenetféléknek is vehetők. És mint ilyenek, kemény, a világot gyarlóságai miatt jogosan ostorozó kérdések. A kötet címe szerint (*Kérdések, barátaimnak*) barátoknak feltett kérdések e kemény, „egyszereggel” – az egyszerűvel, a mindennapival – izgató kérdések, amelyeket végül is a Halda Alíz könyvének olvasása nyomán feltett *Hatodik kérdés* foglal össze: „Ki a bűnös, ne kérdjük?” Az „izgatás”, nem a „gyönyörködtetés” Eörsi István igazi „irodalmi kérdése”, mert azon költők (kevesek?) közül való, aki minden veszedelem ellenére megkérdezi, „ki a bűnös”? Az új kötet e kérdések nyomán halad E. I. önkéntes befelé, az öregség és az emlékezés felé forduló, de mindig kifelé, a világ gyarlóságaira mutató (ön)ironikus kötetzáró valamásai irányába. E. I. önkéntesnek kiváló elődjei vannak az újabb magyar lírában. Elég csak Homálynok Szaniszló „nevét” megemlíteni, aki önróniában akár rá is koppinthatna E. I. önkéntesnek a humort is kihasználó nyilatkozataira.

Eörsi István *Kérdések, barátaimnak* című, a Noran Könyvkiadónál megjelent verseskötetét olvasva, éppen e versek különbözőése okán, élesebben merül fel a mai „versolvasás” ugyancsak „kemény” kérdése. Mert Eörsi verseiről nehéz, vagy talán nem is lehet, tán nem is érdemes a mostanában szokásossá vált módon beszélni. Persze ebben a kételkedésben sok-sok bizonytalanság rejlik. Leginkább az, hogy mit is jelent a versről szokásos módon beszélni? Mintha ez a mód azt állítaná, hogy érvényes valamilyen bevett szokás a versről való beszédben. Holott nincsen ilyen szokás. Vagyis a versről nem is lehet szokásos módon beszélni. A versről való beszédet nem lehet szokásossá tenni. A versről csak „másként” érdemes beszélni, ahogyan gondolkodni is csak „másként” érdemes. Csak az ilyen beszédnek van értelme. Közvetetten erről is szólnak Eörsi barátainak feltett kérdései. Ezzel szemben, vagy éppen ennek ellenére, a versről való beszédnek mégis van valamilyen kánon- és korszakfüggő, bár legtöbbször íratlan szabálya, ami leegyszerűsítve (hiszen „íratlan”) így fejezhető ki: ha verset olvasunk, akkor azt, amit olvasunk, lehetőleg versként tartjuk számon. Ne jelszóként, ne intelmeként, ne felhívásként, ne tanulsgként, ne üzenetként, ne... Ami nem több és nem is kevesebb annál, hogy mérjük a verset a költészet jeleni állapotához és helyzetéhez, akár úgy, hogy kijelöljük a helyét az éppen érvényes poétikai törekvések és irányok rendjében, akár úgy, hogy látható mintáit, példáit, elődeit számon tartva felismerjük egyediségét. Ami nem zárja ki a versben közölt („kifejezett”) „életdokumentumok” érvényességét, azt sem, hogy a versolvasó azonosságot keres és talál „én” és „beszéd” között. Az azonosítás lehetőségét Eörsi saját poétikája meghatározó tényezőjének tekinti, és a költészet meghatározó tényezőjének is, merthogy őt érdekli a „költészet maga”. Csakhogy nem ezek szerint érté-

kelünk. Eörsi István új verseiről ily módon könnyű megállapítani, hogy másként beszél, mint a kortárs (magyar) költészet java része, valamint hogy versei Heine és Brecht, részben a naplót és operettet író Gombrowicz mintái szerint készültek. (Egészen más „minta” az, ahogyan Petri verseire, verssoraira, verscímeire a saját versét „ráírja”. Ebbe viszont nem kell valamilyen posztmodern gyakorlatot beképzelnünk.)

A kötet első verse (*Beteljesült próféciák korában*) felett Brecht-mottó áll, és a vers Brechtre hivatkozva indul: „Amit Brecht úr jószolt vagy hatvan éve / valóra vált a fantáziakép”, majd később: „Brecht úr balgán azt hitte: csak a tőke / futószalagjáról lép le a szörnyeteg.” Heine évtizedek óta tekinthető Eörsi minta- és példaképének iróniában és poétikában egyaránt. A magyar költészeti tradícióban Ady a számon tartott előd, de mellette feltűnik még, Arany János ellenében, Vitéz és Petőfi, hogy példája a kortársak sorából Petri György legyen, aki joggal tekinthető e verskötet, Eörsi István új versei narratív hősének, olyan feddhetetlen hősnek, akivel Eörsi aggályok nélkül azonosul, vele szemben nincsenek fenntartásai, hiszen éppen Petri kései versei – élete és halála – készítetik őt megszólalásra egy egész verssorozaton át. Azért, mert ezekben a versekben valóban tetten érhetette az „én” és a „beszéd” találkozását.

Az viszont, hogy a költő Eörsi másként ír verset, mint a legtöbb kortárs magyar költő, és ezért másként is illik olvasni, azt jelenti, hogy az ő versei közelebb állnak publicisztikájához és vitairataihoz, mint akár Petri, akár Tandori költeményeihez, akinek a világ elől rejtőzködő (jó oka van rá) alakját nagyon pontosan formálta meg a *Nehéz nap előtt* című versében. A polemikus publicisztika és az ítélethirdető vitairat mindenkor jelen idejű, a jelenből következik, és a jelenhez szól. Az idő múlása, alakulása és változása során dokumentummá alakul át, jelen időből múzeumi időbe lép át, ami nem kevés és nem is mellékes átváltozás. Mindenképpen az írás létezésének egyik alakja. A vers is átlépi a múzeum küszöbét, a vers is dokumentummá válhat, csakhogy amennyiben valóban vers és versként tartjuk számon, jelenidejűségét sohasem veszíti el. Jelenidejűség a múzeumban és az irodalomtörténetben – ez a jó vers és költő megkülönböztető jegy. Eörsi is ezért fordul oda Heinéhez, Brechthez, Adyhoz, Petőfihez... A nem múzeumi költőkhöz, akiknek „fenntartása” a lírai archeológiára tartozik. És ezért telepíti rá saját versét, életét és halálélményét Petri György *Amíg lehet* című verseskötetére. Vagyis Eörsi versei úgy állnak közel vitatkozó írásaihoz, hogy eközben versként akarnak létezni. A kérdés csak az, hogy megvan-e bennük a poétikai erő e szándék érvényre juttatására. Működik-e bennük valamilyen felismerhető, hagyományt választó és nyelvet „működtető” formateremtő elv?

Radnóti Sándor jegyezte meg egy régi és akkoriban sok ellenvetést kiváltó kiváló bírálatában, hogy „Eörsi semmilyen elvárás szempontjából

nem kényelmes író”. Főként azért, mert „keveset foglalkozik kül- és belhoni divatokkal, kimondja, ami a szívét nyomja”. A majd húsz évvel ezelőtti és Eörsi haragját is kiváltó Radnóti-bírálat óta, Eörsi, ha lehet, még „kényelmetlenebb” íróvá alakult, mert az azóta publikált publicisztikai és vitairatai, versei és drámái, elbeszélései és naplói mind, kivétel nélkül azt mondják, és csak azt mondják, ami „a szívét nyomja”. És nagyon sok minden nyomja Eörsi István szívét. A történő közéletben, sajtóban és politikában, az irodalmi életben és az irodalom életében ő mindig tette, vagyis írásra, nyilatkozatra, ítéletre kész, és ebből csak ritkán származik számára előny, és ritkán jut ki neki elimerés. Eközben azért „kényelmetlen”, vagy Radnótit ismételve, enyhébben, „nem kényelmes író”, mert meggyőző és sokszor megdöbbentő nyelvi készséggel teremt abszurdot, formál groteszket, alakít humort és gúnyt. Rendszerint valakinek a számlájára, és aki belekeveredik Eörsi abszurdjába, groteszkjébe vagy éppen igencsak feketére árnyalt humorának hálójába, aki gúnyolódásának céltáblája lesz, aligha jut könnyen lélegzethez. Eközben Eörsi önmagát sem kíméli, illetve azt a bizonyos „E. I. önkéntest” nem kíméli, akire sok mindent önmagából rábíz és ráruház: ha bohóckodik, márpedig nem idegen tőle a bohóckodás, nem rejti el a bohócsipkát. De uralni akarja a porondot. Más szóval, nem rejti el sem a „kényelmetlenkedéssel” kiváltott hullámverések elől, sem az önmagán való „kényelmetlen” számonkérés elől. Költői fejlődésének önkomentárja bizonyítja ezt látványosan, vagy akár Gombrowicz naplójára írott naplója és a sajátosan vallástalan Jób-értelmezés...

A *Kérdések, barátaimnak* kötet címadó verse ezt az alapállást fogalmazza meg: szétnéz a világban, pusztulást, árulást, meghunyászkodást, romlást lát a kül- és a belhoni világban egyaránt, és nem riad vissza kimondani a szívét nyomasztót csak azért, mert feje felett „vasgolyóbis” áll, pedig jól tudja, meg is tapasztalta már, „a tárgyak lefelé esnek”, de hát „Az én bölcsességemből / jó ha ennyire futja” – írja, majd felteszi a kérdést, új kötetében nem először, hogy „Akik kedvelnek engem, / mért kérnek, hogy legyek más?” Nem akar más lenni, nem is lehet más, mert nem méltányolja a veszedelmet, a vasgolyóbist a feje felett, „ami szétloccsanthat”. Szembenézni a veszéllyel nem ugyanaz, mint vállalni a veszélyt, és Eörsi veszélyvállaló. Új kötetének szövegeiből, miként korábbi prózáiból, drámáiból, verseiből is ez derül ki. Függetlenül attól, hogy a vakmerőség nem sorolható a legkiválóbb emberi, se költői erények közé. De mindenképpen méltányolható, tiszteletet is érdemlő erény.

A kötet három ciklusa közül *A szép emlékek* című első egészében ezt a veszélyeket vállaló közéleti, polemikus költészetet mintázza. Nem akármilyen nyelvi eszközökkel. A gúny, az ironia, a szarkazmus eszköztára mutatkozik meg ezekben a versekben. Az eszköztár célpontja pedig mindig az,

ami a világban történik, a „szörnyeteg”, az újfasizmus megjelenése: „Beteljesült próféciaik korában / az isten is nyilas, ha papja az” – zárja a már idézett verset; a szegények és megalázottak nem szűnő szegényedése és folyamatos megalázása, a büntetés nélkül maradt bűnök, az áldozatok elfelejtése, önmagában a feledés, ami további áldozatokat követel és bűnöket termel. Ebben a mindenképpen méltányos hadakozásban Eörsi Petri Györgyben talál társra: a ciklus két utolsó verse, az egyik a halálosan beteg költőtársnál tett utolsó látogatás, a másik a vele való utolsó telefonbeszélgetés leírása. Ez utóbbi vers Eörsinek az Egy beszélgetés című régi novelláját idézi fel, erről, illetve Eörsi Lukács-drámájába iktatott változatáról mondja Radnóti Sándor: „A filozófus betegsége olyannyira előrehaladt, hogy már nem tud beszélni. A szavak érthetetlen dadogásban tolnak elő.” Ugyanígy *Az utolsó telefonbeszélgetés Petri Györggyel* című versben. A költő betegsége, mondom Radnóti nyomán, olyannyira előrehaladt, hogy csak értelmén túli szavakat mondhat a kagylóba, ezeket jegyzi le a vers, egy elsüllyedő világ felejthetetlen hangját. Ez a megrázó költemény bevezető a kötet második, Petri György *Amíg lehet* című verseskötetének témáira írt *Reflexiók és kommentárok* című ciklusába. Azonos verscímelek, jelölt versidézetek köré írja Eörsi Petrivel nemegyszer vitatkozó verskommentárjait. Nem kel versenyre a halott költőbarát verseivel, de legtöbbször nem is mozdul el az idézetektől. Nem posztmodern idézetgyakorlat ez, mert Eörsi semmiképpen sem alakítja át a maga versnyelvére, és nem is roncsolja szét az idézeteket, hanem megkísérel a nyomukba szegődni, megkísérel követni Petri haldoklásának testi, nyelvi meg poétikai jeleit és jegyeit. Nemegyszer sikertelenül. Eörsi túlságosan racionális ahhoz, hogy értelmezni és kommentálni tudná a halál küszöbét átlépni készülő, az (ön)iróniát a létezés még kéznél levő diskurzusaként megélő Petrit. Ezért nem léphet be nyelviileg abba a beszédmódba sem, amit az utolsó telefonbeszélgetéskor lejegyzett. Ez a beszéd már megfejtethetetlen, ahogyan az utolsó versek sem írhatók már tovább. A kötet harmadik, *Madárkaland* című ciklusa a magánélet felé irányítja az olvasói figyelmet, az öregedés tüneteinek fogalmazódnak meg itt nagyon nyíltan, önironikusra formázott fiziológiai képekben. A test romlását a még működő szerelemvágy nem akadályozhatja, még az sem, hogy nem szűnt meg meg a nemzéseképesség. Van még egy rés, amelyen betörhet a napfény, örömet okozhat az Alpok csúcsain az „állhatatos” hó, ahogyan azt E. I. önkéntes mondja a kötet utolsó versében: „A nyomozótiszt / szobájának ablakából is / láttam havat szemközti háztetőn – micsoda öröm volt! A havat nem bírják / betiltani.” A ráció mondatja ezt az önkéntessel, Eörsi másik énjével, aki úgy véli, ha ép ésszel állhatta a „dutyit”, ép ésszel állhatja az „öregséget” is, mert az öregség sem más mint a dutyi, „csak – áll zárójelben a vers utolsó sora – éppen ebből nincs szabadulás”.

A *Kérdések, barátaimhoz* a közélettől a költőbarát halálán át a magánélet, az öregség felé vezető utat követi. Jól látható, kitérőkkel nem akadályozott, előre vezető, de a vég felé mutató út a kötetben megrajzolt irány, a kötet olvasója számára viszont fennáll a kérdés, valóban, hogyan oldotta meg Eörsi ennek az útnak a „formaproblémáját”. Hogy megoldásai különböznek a kortársai és költőbarátai megoldásaitól, figyelemre méltó, ám nem biztos, hogy ezért igazi poétikai megoldások. Maradjon nyitva a kérdés, ahogyan azt az első ciklus *Irodalmi kérdések* című verse is sugalmazza. Eörsi verseit valóban nem lehet szokásos módon olvasni, bármit is jelentsen a versre és a verskritikára nézve a szokásos mód...

Toldi Éva

A túlélés elemi módozatainak poétikája

Tar Sándor: *Az alku*. Gonosz történetek. Noran, Budapest, 2004

Tar Sándor életműve rendhagyó kötettel zárult le. *Az alku* a kötetnyitó és -záró szöveg kivételével tárcákat tartalmaz, amelyek napi- és hetilapokban, elsősorban a *Népszabadságban* és az *Élet és Irodalomban* jelentek meg. Minden szempontból megfelelnek a tárca hagyományos műfaji követelményeinek. Rövidek, aktuálisak, figyelemkeltők, csattanóra épülők. A kötet szövegeinek többi jellemzőjét is e műfaj stílusjegyei determinálják.

Tar Sándor utolsó kötetének alcíme: Gonosz történetek. Ami átütőbb is, jellemzőbb is címénél. Minden története tragikus, de miért lenne a tragédia egyúttal gonoszság is? Talán sokkal inkább arról van itt szó, hogy a szereplők azért válnak tragikus hősökké, gyakran gonoszakká is, mert a körülmények áldozatai. A körülmények pedig kíméletlenek, és mindig gonoszak. Mert alapvetően igazságtalanok.

A kötetben a gonoszság egész arzenálját olvashatjuk, mert sokféle gonosz történet létezik. Lélektanilag a legárnyaltabbak azok a szövegek, amelyekben a szereplők jellemében rejlik a gonoszság, akik valójában nin-

csenek is tudatában ennek, illetve még olyan fiatalok, hogy csak sejteni lehet, mivé válnak, a gonoszság embrionális állapotban létezik bennük. Ilyen például Gyuri és Feri (Túlélési gyakorlatok), Csaba (Olyat, mint te vagy), Zsuzsi (Zsuzsi) vagy Lia (Sóvárgások hídja). Máskor az életfeltételek méltatlanok, emiatt éri a gyermekhősöket igazságtalanság (Adventi történet, Beller százados), emiatt válnak lelki nyomorékokká (Valentin-nap, Áprilisi tréfa).

A kötet írásai között jó néhány a zárt osztályon játszódik. Ezekben a gonoszság két síkon jelenik meg: már maga a tény, hogy valaki zárt osztályra kerül, feltételezi a társadalom előítéletes, megvetéssel társuló gonoszságát, az effajta kiszolgáltatottság azonban még több méltánytalanságot szül, maguk a novellafigurák is megalázottakká válnak, akik kivetkőznek emberi mivoltukból, ezáltal válnak gonoszakká (Empátia, Az új beteg).

A gonoszság értelmezési körét tágítja ki Angyalosi Gergely is, mondván: „...másik értelme, amelyet a metafizikai alapállásból eredeztettem, voltaképpen a világban meglevő Rossz extrapolálását jelenti az írói fantázia segítségével. Olyan ez, mint egy matematikai művelet: ha ennek és ennek a létezését axiomatikusan elfogadjuk, akkor logikailag semmi sem mond ellent annak, hogy belőlük ez és ez következzen. S ami következik, az Tar novelláinak némelyikében a tébolyítóan, esztelenül gonosz; a Teremtés sötét oldala” (Angyalosi Gergely: A szelíd rémtörténetek mestere. *Élet és Irodalom*, 2004. 23. szám).

De gonoszság az egész kötet maga, és igazságtalanság is írójával szemben. Szinte minden szövegében felfedezhető valamilyen kényszer: a Vadászban a besúgóvá válás természetrajza megírásának kényszere (és sikertelensége is egyben), az összes többiben pedig a megélhetési írás kényszere, a tárca műfajának hű kísérője. „Voltak hetei, amikor – a kurátorok nagyobb dicsőségére – annyi pénze nem volt, hogy rendesen egyen; ilyenkor egy adag saftot ebédelt egy szelet kenyérral a Tesco önkiszolgálójában a maradékra leső hajléktalanok között” – írja nekrológiájában Keresztury Tibor a Litera.hu-n. S a kenyérgond állhat annak is a hátterében, hogy *Az alku* olyan módon megformált szövegeket tartalmaz, amilyeneket korábbi könyveiben nem olvashattunk. Az elbeszélés volt a fő műfaja, *A te országod* (1993), a *Minden messze van* (kisregény, 1995), *A mi utcánk* (regény 1995, 1998), a *Lassú teher* (elbeszélések, 1998), *A térkép szélén* (2003) tartalmazza azokat a szövegeit, amelyek a magyar irodalom klasszikus értékei közé tartoznak. *Az alku*nak életrajzi vonatkozásai is vannak, abban az értelemben, hogy dokumentálja egy személyiség leépülését. „Mint ingázó hősei, úgy járt ki-be a pszichiátriára, miután nem jártak sikerrel öngyilkossági kísérletei, s terveivel ellentétben halálra sem ihatta magát a belédiktált hatalmas gyógyszerdózisok miatt” (Keresztury Tibor, *uo.*). Az életrajz

elemei ezúttal átütnek a kötet lapjain. A korábbi árnyalt szövegvilág, a feszültség létrehozásában gazdag, réteges novellaépítés, az akkurátusan szépen formált, nagy ívű mondatok eltűnnek, s helyüket felváltja a lepusztult nyelv, a leépuult szerkezet, a nyers fogalmazás, a helyenként egyenetlen színvonalú történetmondás (Kefe mesél, Laci bá', Halász, Őszikék), ami persze nemcsak az író, hanem a könyv kiadóját is minősíti, az igénytelen szerkesztésből adódó, íróemberhez méltatlan és időnként a szövegértést is nehezítő helyesírási és nyelvi hibákkal egyetemben.

Tar Sándor tárcáiban statikus életképeket látunk. Monoton egymásutánban ismétlődnek és halmozódnak a tragédiák, lábak és ujjak elvesztése, gyilkosságok és öngyilkosságok, válások és szétszakadt családok, szereleméhség és szeretetlenség. Akárcsak korábbi szövegeiben, most is a perifériára, a „térkép szélére” szorult emberekről olvasunk, akiket már ismerünk Tar Sándor szövegeiből. Mintha ugyanazok a figurák vonszolnák végig magukat ezen a köteten is, akik korábban is szereplői voltak. Most sem lehet arról beszélni, hogy az elbeszélés során a hősök lecsúsznak, hiszen eleve az elesettség állapotában élnek. A megnyomorítottak és megszorítottak rövid történeteinek villanásszerű elmondása pedig olyan életszegmentumba enged bepillantást, amely munkássága során mindvégig egy jól felismerhető sávba volt behatárolható. Az sem mindegy azonban, melyik az az életszegmentum. Tollán a kocsmai szleng nemesül irodalommal, hiszen Tar Sándor a legmélyebbről jött emberek életét ismeri és ábrázolja. Mindvégig közöttük élt.

Anélkül ír róluk, hogy ezekben a szövegekben egyáltalán fölmerülne a szociografikusság kérdése, amelyre *A mi utcánk* megjelenésekor Dérczy Péter releváns választ adott, mondván, Tar Sándor prózája természetesen kiállja a szociografikusság próbáját, azonban lényegi pontjain el is tér attól, nyelvi elemekből felépülő szövegvilágot hoz létre. „Narrátor és szereplő így körülbelül azonos elbeszélői tudatszinten van; a narrátor mintegy tanú, az elbeszéltek helyszínén megfigyelőként részt vevő, jelenlevő személynéppént azonosítható csak. A tanú jellegű elbeszélő pedig arra a világképi jelentőségű tényre utal, hogy a narrátor benne foglaltatik az elbeszélésben, nem tud többet, nem lát rá kreatív életéről/életére. Velük azonos, a nyelvi világba önmagát is beleérti, azaz nem helyettük szól, legfeljebb velük együtt szól” („hadd éljen mindenki”. *Élet és Irodalom*, 1995. október 27.). Hőseinek helyzetét nem magyarázza, nem helyettük beszél, és főként nem akar társadalmi igazságot szolgáltatni nekik. A regény megjelenése óta eltelt időben pedig egyáltalán a társadalmi igazság fogalma, létezése is megkérdőjeleződött.

Szövegeinek tartalmi elemei, valóságreferenciái viszont továbbra is rendkívül izgalmasak. Minden bizonnyal azért, mert olyan világot mutat

be, amelyről kevés embernek van értékelhető tudása. Bejáratos, otthonos ebben a közegben. Tar Sándor úgy ábrázolja a kocsmák és elmeógyógyintézetek életét, hogy közben már nem kuriózumként írja le, hanem természetes élettényekként közli azokat a mozzanatokat, amelyekről igazán hitelessé válik prózája: „Kevés idő múltán már a fiú is tudta, mit tegyen, ha a vendégnek hideg a leves. Felmelegítette a kanalat, úgy vitte ki újra az ételt, az illető pedig miután összeégette a száját, meg volt elégedve” (Egy javadal-mazás). A következő példában pedig a meghökkentő gondolatmenet egy-aránt következik a novellahős gondolkodásmódjának társadalmi meghatá-rozottságából és a szövegvilágon belüli determináltságából: „ő mindjárt az ajtónál foglalt helyet, soha nem ült az ablakhoz, elvégre mindig vannak kő-dobálók, de a mellettük elrobogó tehervonatok púpozott rakományából is bármikor leeshet valami, a személyvonatokból átdobhatják a csikket, üres flakont, szemetet, bármit” (Sóvárgások hídjá).

Kevés, de annál hatásosabb írói eszközzel dolgozik - ebben szinte pá-lyakezdése óta egyetért a kritika. Ez különösen utolsó kötetében válik nyil-vánvalóvá. Mindig ott van a végén a hangsúlyos utolsó mondat, erre van felépítve a szöveg egésze: „Hátradólt, görcsösen markolta a könyöklőt, és borzongva várta azt a szörnyű döccenést” (Az a fényes csillag). „Lágy, me-leg zápor támadt, a fiú ritmikusan mozgó, tornacipős lábánál vér- és eső-cseppek verték fel a port” (Lágy eső). „Álmos lett, néha mintha régimódi gázóra kattanasát hallaná, mint főzésnél, mikor ki van nyitva a gáz. Mégis meg kellene nézni, gondolta bágyadtan, de már sem ereje, sem kedve nem volt hozzá” (A férj illata). „És akkor mitől volna emésztése, kérdezte a dok-tor a többiekkel együtt nevetve, én ugyan nőgyógyász vagyok, de úgy gon-dolom, az a baj, hogy maga rendszertelenül éhezik!” (Az alku) Nem kanya-rog a történet semerre, kitérőkre és magyarázatokra sincs szükség, nyíl-egyenesen halad a végkifejlet felé.

Különösen mert a világ alapjaiban változott meg az elmúlt években. Másként élünk immár. Az *alku*nak akár központi kérdése is lehetne: a ma készült novellák megőrizték-e annak az érzését, hogy az író nagyon sokat tud a világról, egyfajta speciális tudása van róla, ahova nincs mindenkinek bejárása. Az egykor és most gondolatát a nosztalgia szintjén már az első tárcanovella felveti: „Mások a vonatok is máma, gyorsan mennek, rohan-nak, de az utasok sem olyanok, mint régen, mikor lármás asszonyok, em-berek szálltak fel, szálltak le, nem táskával, bőrrönddel, hanem megpakolt kosarakkal, szatyrokkal, élénk gyerekek szaladgáltak a folyosón, játszottak, az asszonyok nyájasan szóltak az idegenhez is, elmondták, honnan jöttek, hová tartanak, vásárra, piacra, a rokonokhoz vagy csak körülnézni Pesten. Gyorsan telt az idő, míg a vonat egyhangú kattogással róttá a kilométere-ket. A Nyugatiban a csarnok hűvöse várta őket, mikor hars ricsajjal, egy fa-

lusi piac hangulatát hozva kirajzoltak a kupék melegéből, kiabálva, egymást szólogatva, cipekedve, mégis elégedetten: megérkeztünk! Kisfiam, kislányom, jól nyisd ki a szemed, Pesten vagyunk!

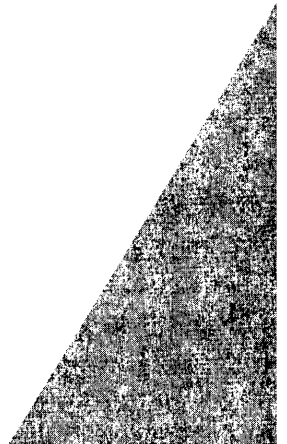
Az volt az igazi, minden megállónál új arcokkal találkozni, újabb történeteket hallani, élt a vonat, szórakozás volt az út. Ma már minden más” (Az a fényes csillag).

Tar Sándor, aki sohasem tartozott az irodalmi szalonok kegyeltjeinek körébe, most, amikor a vidéki embert felviszi Budapestre, nem veszíti el természetesen azt a speciális tudását a társadalomnak erről a sávjáról, amellyel korábbi szövegeiben, feszes prózákban és empátiával foglalkozott, a társadalmi környezet viszont időközben hozzáalakult. Mégis, amikor az aluljárók tömve vannak hontalanokkal, ez a világ elveszti kuriózumjelleget. Éppen emiatt a szenvedés természetrajzához nemcsak a sötét képek sorjázása tartozik, a kevés eszköz között, amellyel dolgozik, Tar Sándor továbbra is meg-megvillantja a humort. „Tavasszal olcsóbb a virág és a szerelem” – kezdődik az Őszikék, majd hasonló hangnemben folytatódik: „Rác Lajosnak ez idáig nem sok kellemes dologban volt része, szép emlékek között sem volt módja válogatni, sőt, ha például arra gondolt, hogy a lakbérrel is tartozik, inkább elsírta volna magát. De tiszta, könnyű munka volt, Rác Lajos mindennap délelőtt tízkor meghalt, délután négykor feltámadt, akkor zártak.” Egyébként a szereplők soha, egyetlen pillanatra sem zökkennek ki eleve determinált élethelyzetükből. Nem is cselekedhetnek másként, mint ahogy teszik, az egyik téves döntést logikusan és elkerülhetetlenül követi a másik. A történetekben az a hátborzogató, hogy „... Tar fantáziája, vagy mondhatnám így is: metafizikai víziója... éppen abból a közegeből nő ki, attól rugaszkodik el, ami számára a valóság” (Angyalosi Gergely, *uo.*), sohasem tud többet és mást, mint amit a szereplői tudhatnak és láthatnak abból a sorsból, amelyet éppen megélnék, a leggyakrabban pedig nincs semmiféle rálátásuk életük tragikus voltára sem, csupán csak élnek.

A kötetben egyetlen olyan szöveg van, amely eltér a többitől. A kötetnyitó Túlélési gyakorlatokban a hős maga a narrátor is, egyes szám első személyben reflektál sorsára, a tetteire. S ezekben a reflexiókban, ha lehetséges, még több tragikumot látunk, mint az élettények száraz közlésében. Az apa nem mást akar megfogalmazni fiainak, mint az élet lényegét: „A fiúkkal megbeszéltem minden stiklit, a fejükbe véstem: nem kérni, könyörögni, nem koldulni, hanem elvenni, mert az jár nekünk! Az a mi részünk! Határozott szándékom volt, hogy az életre nevelem őket ezentúl, erre az életre.” Ez az egyedüli novella, amely nem egyetlen statikus életkép, hanem szövegvilággá terebélyesedik, kirajzolódnak benne novellaalakok, idődimenziói vannak, a hősök változnak, az apa „sikeres” nevelési el-

vei pedig meghozzák az eredményt, amely a dacos utolsó mondatokban csúcsonylik ki: „...mindkettő rendőr akar lenni. Az nem jó, mondtam, ahhoz érettségi kell. Azt a papírt meg lehet vásárolni, mondta Gyuri, ha eljön az ideje. És akkor az egyenruhába minden belefér, tódította Feri. Elcsodálkoztam, ezek már majdnem kész betyárok. Mégiscsak jó ez az iskolareform, vagy mi a fene. Ezek a fiúk már többet tudnak, mint én. És ez jó, mert már rég eldöntöttem, hogy gengsztert nevelek belőlük ebben a gengsztervilágban. Jól haladnak. Nem én kezdtem”.

Az *alku* egy lényeges elemét tekintve különbözik a korábbi Tar Sándor-szövegektől. Nézőpontja más: nincs benne már semmi abból a szeretetteljes együttérzésből, ami például *A mi utcánkat* vagy legjobb elbeszéléseit – például a Lassú tehert – jellemezte. Az a fajta szorongó feszültség és a részvétet kiváltó épp csak leheletnyi pátosz, amely Tar Sándor novellisztikájának sajátja volt, s amelyért olyannyira szerették, akik szerették, mindörökké elveszett. A részvét elpárolgott. Ezek a novellák abban a határsávban járnak, ahonnan nézve minden jó az ellentétébe vált át, ahol a segítőkészség kínzássá válik, a szeretet pedig szenvedéssé, az életet leginkább az ösztönök vezérlik. Beszélni már – nagyon szikáran és nagyon pőrén, kíméletlenül – csak a pusztá létezésről, a túlélés elemi módozatairól lehet.

Dokumentumok és versek a Kosztolányi család közeléből

Bogdán József: *A Kosztolányi család közelében.*
Szabadka, Grafoprodukt, 2004

„Van a halhatatlanságnak olyan formája is, mely nem csupán az emlékezetben vagy – alkotónál – a műben él tovább, hanem mintegy kézzel tapintható, anyagszerű és testies. Nem mesterséges mítoszokra gondolunk itt, balgatag elmék önvizsgálására, sem muzeálisan őrzött ereklyékre, hivatalosan adminisztrált kegyeleti tárgyakra, miket a nagy ember pusztá érintésével örökbecsűvé avatott, hanem arra, hogy személyes élete nem szakad meg a halállal, mintegy testi mivoltában jár közöttünk, mindegyre új cselekedetekkel, tényekkel kapcsolódik napjainkba, mintha élne. Vannak emberek, akik nem tudnak meghalni.” Várkonyi Nándor írta e sorokat *Az üstökös csóvjája* című, a Petőfi-legendákat elemző tanulmánya bevezetésében. Legendák csak nagy egyéniségek körül születnek, kialakulásuk pedig szükségszerű, mert – ahogy Várkonyi írja – „az üstökös csóvjája, mint tudjuk, ködszerű kozmikus porból áll, s éppen a róla visszaverődő napsugarak adják meg fényét. És az üstökös már régen eltűnt a végtelenben, amikor porból és fényből összetett csóvjája még mindig átíveli az eget”. Éppen ezért az üstökös valahai ittlétét tanúsító másodlagos jelenségnek akár még hasznos is lehet.

Mindez érvényes Kosztolányira is. Volt a magyar kultúrtörténetnek olyan időszaka, amikor nemcsak maga az üstökös magja tűnt el, hanem a munkái sem jelenhettek meg. Hatása azonban akkor is volt, a csóva, a róla való beszéd, a rá emlékezés biztosította jelenlétét. Mostanra a helyzet persze megváltozott, ám a csóva maradt. Kosztolányit szeretjük, mert jó. Kosztolányit szeretjük, mert fontos. Kosztolányit szeretjük, mert ha nevét zászlónkra írjuk („Lobogónk Kosztolányi”), a győzelem felét máris magunkénak tudhatjuk. S mivel Kosztolányinak a sors szeszélyéből nincs rokona, szeretnénk legalább az ismerősei lenni. Szeretnénk mi is az üstökös fénylő csóvjában fürdő porszem lenni.

Kosztolányi életét és életművét elég jól feldolgozták, könyvek sokaságát írtak róla, kéttucatnyi kötetből álló életműsorozata rátekintést ad a hatalmas szövegtárházra. Az újabban megjelent, a korábbi gyűjteményekben nem szereplő írásokat egybegereblyező kötetek (*Az élet primadonnái, Gyémántgöröngyök, Aranyársarkány* [a szerző által átdolgozott, ifjúsági kiadás], majd nemrég a *Tere-feré*) amellet, hogy gazdagítják a hozzáférhető életművet, minduntalan a többek által hiányolt kritikai kiadás szükség-szerűségére hívják fel a figyelmet.

Ennek alapja, a Kosztolányi-hagyaték kéziratos anyaga az özvegytől az MTA könyvtárába került; a könyvállomány és más dokumentumok Ádám-nál maradtak. Ekkor kezdődött a hagyaték sajnálatosan szükségszerű felaprózódása, majd hogy Kosztolányi Ádám örökös nélkül halt meg, családon kívülre került a hagyaték még megmaradt része, s a szétforgácsolódás nagyobb ütemben folytatódott. Recenzens „félve” nézi az antikváriumok árverési katalógusait, mikor kerül elő újabb Kosztolányi-dokumentum. Amikor a Kosztolányi-kultusz pár éve feltámadt, először rendre levelek bukkantak fel (leggyakrabban az író Fodor Gyulához, az *Új Idők* szerkesztőjéhez írott levelezőlapjai), majd kéziratok (például a *Pacsirta* autográf kéziratának 89. oldala), legutóbb pedig - csakis a hagyatékból - Kosztolányi gyerekkori naplójának néhány lapja és könyvtárának három darabja.

A nyilvánvaló cél persze az egyben megőrzésük lenne. Viszont az is nyilvánvaló, hogy - főképp anyagi okok miatt - ezt ma nem lehet megtenni. Elsősorban a „csepegtetéses” áruba bocsátási módszer miatt: az egyes darabok külön-külön jobban eladhatók, „könnyebben” megszerezhetők azok számára, akik a „szent ember” által érintett tárgyat érinteni akarják. Egy közgyűjtemény nemigen veheti meg az árveréseken felbukkanó tételeket; a különálló gyűjtők összessége mindig is tehetősebb, mint egy közgyűjtemény. A Kosztolányi-relikvia tehát magángyűjtőhöz kerül, magángyűjtőből pedig kétféle létezik. Az egyik befektetésnek tekinti szerzeményét, pánccsaszekrényben őrzi, netán bekeretezi és kifüggeszti a falra, kiteve így azt a napfény „tintaszívó” hatásának. Őt nem a tartalom érdekli, hanem a birtoklás. (Nála rosszabb a gaz, érzéketlen kereskedő, aki újra áruba bocsátja, nemegyszer külföldön.) A másik gyűjtőtípust a tartalom érdekelné, viszont neki legtöbbször nem sikerül birtokolni a tárgyat. Ha nagy ritkán mégis, úgy általában közlésezi azt valamely fórumon. (Kiskapuk is akadnak: alkalmanként van rá lehetőség, hogy a magángyűjteménybe kerülés előtt vagy után kutathatóvá tegyünk egy dokumentumot, ez azonban mindig mások jóindulatától függ, ezért bizonytalan.) A cél tehát az, hogy lehetőség szerint minél több dokumentum kerüljön nyilvánosságra, s legyen kutatható.

Ez persze kölcsönös érdek is lenne, a befektető kiadónak is megérné. Hiszen Kosztolányi divat, Kosztolányival foglalkozni megéri, Kosztolányi üzlet, Kosztolányi profit. De mi történik akkor, ha – az adott pillanatban éppen – nincs több kiadható Kosztolányi-dokumentum?

Ekkor kerül látótérbe az üstökös csóvjája. Az elmúlt években így lett divatos szerző Kosztolányi felesége, akinek jobb-rosszabb, fontosabb-kevésbé fontos munkáit sorra adták ki, hol először (kéziratból sajtó alá rendezve), hol csupán új köntösben (a korábban megjelent köteteit). Bár e kiadások jogosságát elvitatni nem lehet (a férjéről és a Karinthy Frigyesről szóló könyve forrásértékű – ezeket üstökösök életének szereplőjeként, illetve szemtanújaként írta –, regényei, novellái és esszéi pedig Kosztolányitól függetlenül, saját önálló értéküket tekintve is megállják helyüket), a kötetek gyors egymás utáni, sorozatszerű megjelentetését (és az eladott példányszámokat) mégiscsak a Kosztolányi-divattal lehet magyarázni. Ha pedig Kosztolányi feleségétől sincs már mit kiadni (lennie), akkor újabb lehetőségként még mindig itt van Kosztolányi fia, Ádám.

Ha Kosztolányi Dezső üstökös volt, Ádám hullócsillag. Rövidebb életű, kisebb utat bejáró, gyengébb fényű, a légkörbe érve – a megváltozott körülményeket, a sűrűlódást nem bírva – hamar pusztuló. Jelentős gondolkodó lehetett volna, de személyisége és pályája félrecsúszott; mindenben hasonlatos volt egyik legjobb barátjához, Karinthy Gáborhoz: mindkettőjüket apjuk nagysága nyomta agyon. Kis legenda lett ő is – mint Karinthy Gábor –, az elvetélt tehetség példaképe, és rá (rájuk) is pontosan illik az, amit Lovass Gyula ír *Az utóélet-kutatás módszertana* cikkében: „A tudattalan (vagy idővel azzá váló) torzulásokból alakul ki az író legendája, ez a különös irodalmi fikció, amelyben az író tényleges képe alig játszik annyi szerepet, mint külső, akár véletlen körülmények, a hírnévképződés pszichológiájának más elemei. Idő és térbeli távolság, miliő-különbség a magyarázó, morális, szellemi tulajdonságok túlozása az eredménye ennek az alakulásnak. Jellege szerint pedig egyszerűsítő, a komplex, közösség – (tehát gyöngébb) logikával megfoghatatlan reális kép helyébe könnyebben érthető, egyszerűbb, stilizáltabb rajz, kontúr kerül, ami jobban hat a közösség tömegeire, anekdotákba sűrítendő; optimistamód egyértelmű, megnyugtató elintézészt jelent. A legenda többnyire sokkal ismertebb, mint a valódi kép.” Kosztolányi Ádám esetében is az alak és a mű felcseréléséből származik az alapvetően téves értékelés.

Ádám vitathatatlanul Kosztolányi Dezső fia volt, és vitathatatlan, hogy a „morális, szellemi tulajdonságai” – pénzhány, alkohollal való problémák, szocializáltságbeli (pl. higiéniai) hiányosságok, nyelvi (helyesírási) gondok – miatt alakja „könnyebben érthető, egyszerűbb, stilizáltabb”, s ezáltal „anekdotákba sűrítendő, optimistamód egyértelmű”.

A mű „csak” belezavarna ebbe a könnyen megalkotható, sematikus képbe. Mert Ádám mellett, hogy természetszerűleg az apja fia volt, s olyan, amilyen, maga is gondolkodó-alkotó volt. Tehetségének megvannak a nyomai: fordításai, kritikái, esszéi, s főképp filozófiai tárgyú tanulmányai megjelentek itt-ott; porosodó folyóiratok lapjain *nem* olvassák őket. Most azonban, ha már az alak iránt érdeklődés mutatkozik, beszélni kellene a műről is.

Bogdán József „legendaépítő” könyve számos dokumentummal mutatja meg az *alak* furcsaságait. Szükség van persze erre, a személy, a magánember minél teljesebb ismeretére is, mert (majdnem) minden életrajzi adalék hozzájárul a *mű* minél teljesebb megértéséhez (mint például kiváltképp Petőfinél vagy József Attilánál). Amivel *A Kosztolányi család közelében* hozzájárul Kosztolányi Ádám életművéhez, az egy nem létező *Kosztolányi Ádám összegyűjtött munkái* kötet függeléke.

„Egy nagy, poros, máladozó kartondobozban nagyon sok dokumentumot, jegyzetet, levelet és képet találtam. Az anyag nagy része Kosztolányi Ádámmal és édesanyjával kapcsolatos. Könyvemben a hagyatéék egy kis részét dolgoztam fel, nem az irodalomtörténész, inkább az olvasó szemével” – írja a keményfedeles borítótáblán, a gerincen és a címlapon szerzőként, a címlap versóján szerzőként és szerkesztőként, az impresszumban összeállítóként szereplő Bogdán József törökkanizsai plébános és költő az *Előszó*-ban. S hogy miképp lehet Törökkanizsáról hozzájutni az üstökös csóvjának egyikötetnyi („nagy, poros, máladozó kartondoboznyi”) anyagához? Ha nem egy olyan szomorú eseményhez kötődne, mint egy ember halála, még azt is lehetne mondani, hogy a szerző jó időben volt jó helyen, de az utolsó kenet feladása kapcsán ezt talán nem illik. Mert történt az, hogy 2002 augusztusában Bogdán József a budapesti Szent Gellért-plébánián töltött egy hónapot, 20-án a Szent László Kórházba hívták, ahol „egy feltűnően nagy szemű, széparcú, összetöpörödött asszony” feküdt, akiről kiderült, hogy a Kosztolányi család hagyatékának jogutódja. Nem leszármazott, nem rokon, nem családtag: Kosztolányi Dezső egyke gyermeke, az élete végén mindentől elhagyatott Ádám utód nélkül halt meg; az utolsó időkből egy házaspár gondoskodott róla, ennek hölgytagjához hívták a pap-költőt. Alig egy hónap múlva, 2002 szeptemberében az elhunyt unokahúga, a Kosztolányi család új jogörököse hagyatéknevezőbe invitálta magához a Ménesi úti házba. „Egy csodálatos napot és éjszakát tölthettem ebben a házban – emlékszik a látogatásra Bogdán József –, ahol szinte minden sistergett Kosztolányi Dezső és családja emlékeitől. Mondhatom, hogy éjszaka le sem hunytam a szemem, és úgy éreztem egy-egy pillanatban, hogy maga a költő is ott van, az íróasztala fölé görnyedve épp új regényén dolgozik.”

Kosztolányi kiemelten fontos „szereplője” a történetnek – az első oldal-tól a hátsó borítóig –, az ő életrajzához/életművéhez is szolgál adalékot a könyv.

Elsődleges (tehát Kosztolányitól származó) dokumentum egy található benne, ennek is inkább kuriozitás értéke van, mintsem irodalmi: Ádám 1931/32-es tanévre szóló ellenőrző füzet, amelynek üzeneteit jó néhányszor Kosztolányi láttamozta, kevesebbszer ő maga írta.

Másodlagos (azaz Kosztolányira vonatkozatható) dokumentumok például Ádám 1936 előtt írott levelei, melyeket Kosztolányi még olvashatott, házi fogalmazásai, melyekben Kosztolányi segíthetett, a már említett ellenőrző azon részei, melyeket láthatott, de nem láttamozott, az iskolásfüzetek stb., valamint Ádám gyerekkori naplója, melyben – természetesen – több helyen apjáról is szól, és egy karácsonyát is leírja. Ez utóbbi fontos közlést tartalmaz, hiszen amikor Ádám arról számol be, hogy mit kapott ajándékba, akkor arról szól, hogy apja mit adott neki. Így, ha a történelmi, western- és kalandregényekből álló nyolccímes könyvlistát – *Magyarország története* (Jókai); *A Rabszolga karaván* (Máy Károly); *Tamás urfi mint detektív* (Mark Twain); *Koldus és Királyfi* (Mark Twain); *Egy komisz kölyök naploja* (Karinthy Frigyes [valójában: Victor J. Metta, Karinthy „csak” fordította]); *Strogoff Mihály utazása* (Verne); *A Vezér* (Máy Károly) és *A vadölő* (Kopper) – összevetjük Kosztolányi *Az olvasó nevelése* című cikkével – „Gyermekeink szellemi táplálékába állandóan az oktató célzatok pótszereit keverjük. Sajnáljuk tőlük az igazi irodalmat. [...] Azt mondjuk, hogy ez »még« nem nekik való. Fakó kontárműveket teszünk elébük, a gyermekek elé, akiknek képzelete sokkal merészebb, eredetibb, korlátlanabb, mint bármely felnőtt elnyomorult, meggyávelt képzelete. [...] Most már az a kérdés, miféle irodalmat adjunk a gyermeknek. Úgy sejtem, hogy a gyermek természetes társa csak a lángész lehet. Inkább Arany János, mint Bódi bácsi, és inkább Mikszáth Kálmán, mint Panni néni” –, akkor meglátjuk, hogy Kosztolányi a családi gyakorlatban is megvalósította az olvasónak leírt elméletet.

Harmadlagos (azaz Kosztolányi műveire vonatkozó) dokumentumok például az Ilona-Ádám-levelezés azon darabjai, amelyekben Kosztolányi műveinek későbbi, illetve külföldi kiadásairól vagy megfilmesítésükről esik szó.

A könyvben megtalálható még Kosztolányi pipájának fényképe is.

A legtöbb dokumentum azonban – mint az előszó jelezte – Ádámhoz és Ilonához kapcsolódik, s ezek legnagyobb részét kettejük több évtizeden át tartó levelezésének – vélhetően nem összes – darabja adja. Érdekes (információhordozó) és érdektelen, semmitmondó levelek váltogatják egymást egy-egy levélíró szériáján belül – mert külön „fejezetben” szerepel-

nek Ádám, és külön egységben édesanyja levelei. Kérdést, választ és viszontválaszt egybeszerkesztve szerencsésebb lett volna, a pragmatikusság elve szerint is (nem kell lapozgatni), és a kapcsolat alakulásának követhetősége, áttekinthetősége szerint is. A sok „helyzetjelentés” között szép számmal találunk informatív leveleket; ezeknél azonban különösen nagyon hiányzik az elmaradt jegyzetanyag, a magyarázatok, cím- és névfeloldások, életrajzi és filológiai adatok, s mivel a jegyzetkészítés mindig olvasatellenőrzés is, általa elkerülhetőek lettek volna a félreolvasások is. Bár az még csak gyanús, hogy Ádám 1959 januárjában 2700-at kap egy cikkéért, de ez a féléves fizetésnek megfelelő összeg forintból sok lenne, ráadásul Ádám még kevesli is, ezért vélhetően másról van szó, leginkább pengőről – ez viszont felveti a dátum pontatlanságának lehetőségét; egyes autográfokon valóban nehéz megkülönböztetni a hasonlóképp írt 3-as és 5-ös számot. A levél ezek szerint *talán* nem 1959-es keltezésű, hanem 1939-es. Ezt valószínűsíti az analógia lehetősége egy *biztosan* félreolvasott keltezésű levéllel: a könyv szerint Ádám 1959. július 26-án azt írta édesanyjának: „Minden rendben. Megindult Pethő lapja a »Magyar Nemzet«, elég jó újság. [...] Paku és a Révai közt helyre állt a béke.” Egy levélkísérő jegyzet összeállításánál rögtön kiderült volna a téves dátumolvasás: Pethő Sándor 1938-ban alapította a *Magyar Nemzetet*, az 1895-ben indult könyvkiadói és könyvtérjesztői tevékenységet folytató Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. pedig 1959-ben már nem létezett (1948-ban államosították), de a datálást pontosíthatta volna az is, ha a jegyzet közli, hogy Paku Imre (1910–1975) irodalomtörténésznek és a Révainak ekkoriban egy olyan közös ügye volt, amelyet Kosztolányi Ádám figyelemmel követett: 1939-ben a Révai gondozásában, Paku Imre által sajtó alá rendezve jelent meg a Kosztolányi Dezső hátrahagyott verseit összegyűjtő *Szeptemberi áhítat* című kötet. (Ádámnak naprakész értesülései voltak: 1936 és 1940 között jelent meg a Révai gondozásában Kosztolányi életműsorozata, Ádám ugyanekkor a kiadó lektora is volt.)

A levelek mellett sok gyerekkori Ádám-relikviát (napló, füzet, oklevél, ellenőrző stb.) ad a kötet, ám ezeknél lényegesebbek Ádám külön csoportot képező felnőtt kori munkái, visszaemlékezései. Felsorolásszerűen kapjuk fennmaradt – legfőképp sokadrendű munkákról írott – lektori munkáinak témáit, utánuk egészben közölve Ivan Cankar *Szegénysoron* című regényének semmitmondó szüzséjét. Ezek után külön ciklusban olvasható a Karinthy Gáborra, a Karinthy Frigyesre és a József Attilára való visszaemlékezés (amely nem azonos az MTA-ban őrzött Kosztolányiné-hagyatékban, Kosztolányi Ádám iratai között található – és már korábban közölt – *Néhány emlék József Attiláról* című, 23 lapból álló hosszú memoárral). Sajnos ezek ellenőrizhetetlen hitelességű közlések: a könyv sajátossága,

hogy nem mindig egyértelmű, mi az eredeti dokumentum és mi a költői/írói fikció szülte szöveg. Bár a visszaemlékezések feltehetően hitelesek, mégis szerencsésebb lett volna ezekről fotómásolatot közölni, mint az idős korú Kosztolányiné útleveléről vagy kezelőlapjáról.

Ádám majdan megírandó életrajzához alapvető dokumentum önéletrajzának és végrendeletének közlése, valamint fontos adalék a kötetben közölt, Bak Róbert (1908–1974) ideg- és elmeorvoshoz (aki gyakorló psichoanalitikusként 1937-ben József Attilát is kezelte) írt levél. Kevésbé jelentős, de érdekes dokumentumok az ismeretlen kéztől származó jellemrajzok (Ádámé és Ilonáé), s pusztán csak érdekes az a feltehetően lapkivágatként a többi irat közé került 1945-ös újságcikk, amelyben arról olvashatunk, hogy a nyilas megszállás alatt Kosztolányiné és Ádám nem mehettek be a Kosztolányi házba.

A hagyaték darabjainak közlése mellett Bogdán József verseit és prózáit olvashatjuk, az epikai részek azonban mintha csak a versek közötti átvezetést szolgálnák. Ez utóbbiak feltehetően – és helyenként bevallottan – úgy születtek, hogy Bogdán József kapott egy doboznyi Kosztolányi (Dezső, -né, Ádám)-relikviát, nézegette őket, és mindegyikről eszébe jutott valami, amit aztán versben mondott el. Olvashatunk így bérletről, pipáról, dolgozatfüzetről, fényképekről, kezelőlapról... Alapjellemzőjük a beleélés: a legtöbbször Bogdán József a tárgyhoz kötődő személy elképzelt modorában szólal meg. Ádám hangján tolmácsolva olvashatunk pajkos magamentegőzéséről, az apa haláláról, (Karinthy) Frici tréfamesterről és gyorsíróversenyéről..., de a könyv tolmácsolja a feleség gondolatait és a dajka panaszaikat is. Sőt, beleéléses fikciója túllép a szinkronitáson, időutazást tesz, tovább élteni Kosztolányit, s közlése a költő hangján megszólaló *Hetvenöt* című verset, amelyet a fikció szerint Kosztolányi írt 1960. március 29-én. (Idézzük fel Várkonyi Nándort: a legenda tovább élteni tárgyát, a legenda embere nem tud meghalni. – Hasonló történt József Attilával; ő egész kötet öregkori verset „kapott”.) De Kosztolányi tovább is él: 1966. szeptember 11-én a kanizsai Vigadó teraszán „egy új Ilona vers”-et írt noteszébe. Nem egy Kosztolányi-apokrifet is kapunk hát, ám ezekből a stílusimitációkból és általában a versekből nagyon hiányzik valami: az őszinte, személyes hang mellől az (ön)íronia és a nyelvi humor – Kosztolányinak sok volt belőle. (A könyv egymás mellett közli a valós dokumentumokat és a beleéléses szövegeket, így a két csoport minden kétséget kizáró elkülönítése érdekében célszerű minden lapozás után a *Tartalomba* nézni, ott – az esetek túlnyomó részében – szerepel a bogdáni szerzőség feloldása.)

A kötetvégi, „Dr. Pomogáts Bélának, a Magyar Írószövetség elnökségi tagjának” ajánlott *Kosztolányi közelében* című vers („Beléd csimspaszkom én is, kedves Kosztolányi, / mint annyi író, költő, itt, e sáros Délvidé-

ken. / Úgy vájkálnak benned az éhes, kíváncsi ujjak, / mint kövér szőlősze-
mekben a rozsdás darazsak.”) Tóth Árpád Ady-rajongását, de még inkább
az erről írt Karinthy-paródiát („Mester, egy ifjú agg, setétlő, béna, sánta /
Szól félszegen feléd, motyogva és szelíden: / Kinek halk nyála folyt, boron-
gó, furcsa ivben / Olvasva énekid a vénhedt utcasárba... / S ki elmekegte
őket, nyifegve csendesen, / S halk, holdas esteken, vetvén a keshedt ágyot /
Te szent nagy Fenekedbe beléomlani vágyott / Málé kis inasod én szörnyű
Mesterem.”) juttathatják eszünkbe, a Bogdán Józsefet köszöntő Tolnai
Ottó-vers (*Egy jó költő*) pedig a régi és kevésbé régi alkalmi verseket idézi;
erről sejteni lehet, hogy Tolnai Ottó nem fogja saját gyűjteményeibe fel-
venni, így a kötet feltehetőleg még egy irodalomtörténeti dokumentumot
foglal magába - előre.

A *Kosztolányi család közelében* két anyagot gyúr egybe: egy verses- és
egy dokumentumközlő kötetet. Külön adva őket szerencsésebb lett volna,
azonban önálló verseskötetnek kevés benne a vers, dokumentumközlésnek
pedig nem elég pontos. Mindezekkel együtt szükséges és fontos és szép
könyv. A fotómásolatok kiváló minőségűek, az olvasatban közölt doku-
mentumok pedig felhívják a figyelmet önnön létezésükre, és mivel a szer-
ző/szerkesztő a magánkézben lévő hagyatéknak csak egy kis részét dolgoz-
ta fel, a többire is. Bogdán József egy olyan szerencsés „gyűjtő” a szomorú
szerencsétlenségben, aki közreadta gyűjteményének becses darabjait. Ma-
gáévá téve, saját könyvébe integrálva, de közzétette őket - építve egyrészt
a legendát, de alapanyagot és további lehetséges utakat is megmutatva az
irodalomtörténeti kutatásnak. És ezért csak köszönet és elismerés illeti.

A recenzió elején idézett Várkonyi-esszé szerint a legendák meghalni
nem tudó alakjaira „illik Platón elnevezése: *andres theioi*, isteni emberek –
így adva formát a testi és a halhatatlan élet megvalósult paradoxiójának.
Jelzőjük pedig »őrzők«, »vigyázók«: *phylakes*, jelezvén, hogy nem mi őriz-
zük emléküket, hanem ők vigyáznak reánk.” Kosztolányi (most is) vigyáz
ránk.

A kisebbségi lét paradox természetéről

(A nem lehet-probléma)

Veress Károly: *Egy létparadoxon színe és visszája*. Hermeneutikai kísérlet a nem lehet-probléma megnyitására. Pro Philosophia, Kolozsvár, 2003

Veress Károly kolozsvári filozófiaprofesszor körültekintő, meggondolkodtató könyvet írt a kisebbségi lét mélyén rejtőző paradoxonokról. Tette ezt úgy, hogy belépett annak a vitának az összefüggésrendszerébe, amely a kisebbségi önreflexió megkerülhetetlen alakjának, Makkai Sándornak a látásmódját értelmezte és értelmezi. Mert e disputa¹ lényegi dimenziója, hogy Makkai válságdiskurzusa újra és újra a felszínre tolul, párbeszédbe kerül a kisebbségi önértelmezés dinamikájával, így a vita aligha zárható le. Sőt, mi több, Makkai neve minduntalan felvetődik, legutóbb például a ketős állampolgárságra utaló viták egyik résztvevője idézte fel a püspök teljesítményét. A kommentárok a Makkaival kapcsolatos vitahullámokat a kisebbségi lét legmélyebb tolmácsolásaiként minősítik.

Mindenekelőtt hadd lássuk a történelmi konstellációt, az értelmezésbe belezárt tapasztalati szituációt. 1937-ben Makkai Sándor, az erdélyi kisebbségi világ szellemi autoritása, volt református püspök, debreceni egyetemi tanár, cikket publikál Csuka Zoltán *Láthatár* című kisebbségtudományi és „nemzetpolitikai” folyóiratában² *Nem lehet* címmel, amely hullámgyűrűket kelt a korabeli magyarországi sajtóban, és magától értetődően az erdélyi magyarság köreiben. Nos, Makkai e cikkében úgy elmélkedik a ki-

¹ A vita anyagát a nyolcvanas évek végén Cseke Péter és Molnár Gusztáv gyűjtötte egybe, és a Héttorony könyvkiadónál 1989-ben jelentette meg *Nem lehet*. A *kisebbségi sors vitája* címmel.

² A *Láthatár* Budapesten jelent meg 1933 és 1944 között, alcíme szerint *Az összes magyar nyelvterületek életének figyelője*.

sebbségi problematikumról, hogy a politika látóhatárain túlra hívja olvasóit. Mélységvázlatában olyan szinteket nyit meg, amelyek túlon túl sokszor rejtekeznek a mindennapi távlatok elől, holott mellőzésük végzetes tendenciákat bocsát útjukra. Makkai megtisztult belátást igénylő érvelésében a „kisebbségi kategóriát” emeli homloktérbe, amely feloldhatatlan feszültségben áll az emberhez méltó étellel, pontosabban *egy kategorizáció* következményterhes folyamatát állítja elénk. Azt fejtegeti átfogó írásában, hogy az európai történelem sodrása oda vezetett, hogy az emberi mivolt kiteljesedésére a nemzeti közösségben nyílik lehetőség, azaz a nemzeti szuverenitás tapasztalata elengedhetetlen a méltányos élet gyakorlásához. Makkai okfejtése többretegű: ott van gondolkodásában a kor által meghatározott reflexivitás, hiszen világossá teszi, hogy amikor a nemzeti beállítottság, a honfibe csület frontjainak baljós megerősödését jelzi Európában, akkor a korabeli irányulásokat tartja szem előtt. Ott van ezenkívül eszmefuttatásában a cizellált egyetemesség-sík, de ott van a magyar nemzettel kapcsolatos konkrét elemzési igény is. Kritikai argumentációja Európa irányában akkor csúcsosodik ki, amikor kijelenti, hogy a fennálló Európa nemzetrendi életében a kisebbségi élet, idézem, „erkölcsi és politikai lehetlenség”. Nemcsak arról van szó, hogy a kisebbség nem oldódhat fel fesztelenül ebben a rendben, hanem arról, hogy a kisebbségi és az európai élet közti szakadék nem kitölthető. Voltaképpen két akadállyal kell számolni. A külső mellett ugyanis, a belső is szót érdemel: nemzeti teljesség híján, a kisebbség torzpályákon mozog, beszűkülő közéletet tudhat magáénak, amin az egyéni elkötelezettség gyakorlása, az entuziaszta életvezetés sem képes módosítani. A kisebbségek politikai döntések révén jönnek létre, de létezésük a politika távlatában megalapozhatatlan. Mert nem rendelkeznek olyan politikai lehetőségekkel, amelyek felruháznák meghatározott értékek közösségi érvényesítésével. Ráadásul a kulturális kiteljesedés is kemény akadályokba ütközik, különösen, ha a kisebbséget elszakítják a nemzeti kultúra erőforrásaitól. Egyszóval, Makkai háromszoros „lehetlenség-ről” beszél, a kisebbségi egzisztencia erkölcsi, politikai és kulturális lehetlenségét hozza szóba. Következtetése: az erdélyi magyarság ügyét más képpen kell szolgálni.

Idáig az ezúttal durván leegyszerűsített gondolatmenet, amelynek centruma a *nem-lehet* szintagmája. Természetesen tudnunk kell (a sokak által az erdélyi szellemi élet vezérének tartott) Makkai Sándor szellemi pályájának állomásairól, a folytonos értelmiségi önreflexivitás gyakorlásának termékeiről, azokról a művekről, amelyek megvetették tekintélyének alapjait, de közéleti és lelkipásztori beállítottságáról, a szolgálat felé mutató életvitel rendkívüli, formatív teljesítményéről is. Ott vannak például mű-

vei között *A magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészete, az Erdélyi szellem*, és a kultikus jellegű, méltán sokat emlegetett és idézett *Magunk revíziója*. Ez utóbbi, finoman szótt és tanulságos ellentmondásokkal teli írásában, a határrevízióval szemben a „lelki revíziót” helyezte, a kálvinista teológiai alapállás kontextusában a „földi impériumot” a „lelki impériummal” kívánta helyettesíteni. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Makkai a kritikai nemzetszemléletre helyezte a súlyt, bírálóiban részesítve a korabeli nemzetszemlélyt, arra tett kísérletet, hogy a nemzet modern gondolatát párosítsa az autentikus emberi létformával. Meg kell említenem, hogy Makkai mélységesen elégedetlen volt azzal a magatartással, amelyet a magyarországi közvélemény gyakorolt az erdélyi magyar irodalommal szemben, hogy folytonosan a „hazafias megnyilvánulásokat” igényelte, mintegy hazafias funkcionalitást kölcsönözve az erdélyi önértelmezésnek. Ugyanakkor az erdélyi különállást elvetette, és elkötelezetten hirdette, hogy a „magyar nemzet belül, szellemileg, eltéphetetlenül egy maradt”. Voltaképpen Makkai a Helikon írócsoportosulással együtt egy olyan erdélyi irodalom létrehozásán fáradozott, amely egybehangolja az erdélyi és az egyetemes távlatokat. Nem véletlen, hogy mindig visszautasította azokat a vádak, amelyek azt vetették szemére, hogy elhanyagolja a püspöki munkát az irodalmi reflexivitás kedvéért. Mert az a mód, ahogyan Makkai tekintett az irodalomra, kizárta ennek a vádnak a létjogosultságát. Ott van először is Makkai gondolkodásában a kritikai transzszilvanizmus kimunkálásának igénye, egy kritikai élel megformált, újfajta horizontokat nyitó nemzet- és kisebbség szemlélet, a lelki és a földi birodalom kapcsolatait értelmező hozzáállás. S ott van a korral szembeni maradéktalan illúziótlanság ellenére is erőteljes hitvallás. 1936-ben Makkai egészségügyi okokra hivatkozva lemond a püspökségről, áttelepül Debrecenbe, ahol egyetemi pályán mozog, és a tanításra összpontosítja energiáit (noha teológiai téren is fontos műveket jegyez).³ Áttelepülésének ténye és a *Nem lehet*ben kifejtett álláspontja megrázta az erdélyi közvéleményt, vitákra, állásfoglalásokra, ellenvetésekre sarkallt. Hogy az erdélyi közvélemény és az Erdélyre figyelő magyar nyilvánosság többnyire ellenségesen fogadta a Makkai-esszét, nem meglepő tény.

³ Makkai arra hivatkozott, hogy belefáradt a közéleti munkába, hogy kimerítette a meddő küzdelem. Igaz, hogy barátait, ismerőseit meglepte a lemondás, de Veress Károly leírásában felismerhetjük, hogy Makkai már régóta készülődött erre a lépésre. Hiszen sújtotta az állandó hatósági megfigyelés, az értetlenség, amely körülvette, nem véletlen, hogy a „saját élődsi férgekről” beszélt Erdély kapcsán. Később Makkai a szélsőjobb felé tájékozódott, Imrédy mozgalma körül találkozhatjuk, de ez már egy másik történet.

Aki türelmesen végigolvassa Veress Károly értelmezéssel, kritikai kommentárokkal átszótt beszámolóját a szerteágazó számvetésekről, levélváltásokról, azaz a kisebbségi létparadoxon-vitáról, valamint a *Nem lehet* intertextuális erőteréről⁴, az a legelevenebb összefüggésekbe helyezi magát. Egyúttal rálátást nyer arra a tényre, hogy a Makkai-jelenség miért szólíthatta és érinthette meg ilyen erőteljesen az erdélyi közvéleményt. Ehelyütt csupán felvillantok néhány tematikus dimenziót, kérdésirányt, amelyek a középpont felé terelnek bennünket. Vajon Makkai Sándor élettörténetének töréspontja áll-e előttünk, amely súlyos következményeivel a kisebbségi létlehetőséget teszi kérdésessé? Milyen új árnyak telepsznek a kisebbségek arcvonásaira, miközben Makkai a kisebbséget belülről szemlélő távlatát a külső perspektívává változtatja? Hogyan magyarázni az imént már említett *Magunk revíziója* kisebbség szemléletéhez képest megvalósuló szemléletváltást, így a transzszilvanizmustól való eltávolodást? Nem az öngazolás szándékával íródott-e a *Nem lehet*, nem a kivándorló öngazolási beszédrendjét testesíti-e meg Makkai ezen cikke? Nem az „örhelyt elhagyó” kisebbségi önapoletikus gesztusa-e ez, amelyet a történelem ítélőszéke elé kell állítanunk? Nem toltá-e Makkai egyetlen mozdulattal félre mindazt, amit létrehozott? Nem a defetizmus, a kiúttalanság bénító jelenségeit közvetíti-e felénk, amely megkérdőjelezi a kisebbségi autonómiát célzó és egyáltalán a kisebbségi lét méltányos artikulációjának elgondolását? Vajon a „kivándorlást” és az „áttelepülést” választók nem éppen Makkai ítéletét írják-e alá folytonosan? Elképzelhető-e egy olyan jogrend vagy jogállamiságból fakadó konstelláció, amely „lehetővé teszi” a többség és a kisebbség közötti erőforrás-elosztás „humánus”, „az emberi létteljességet” (Makkai) megerősítő változatát?

A két legutóbbi kérdést azonban már Veress Károlytól függetlenül tettem fel, mert ő nem erre az (aktualizáló) útra terel bennünket. Hovatóvább, hangsúlyoznom kell, hogy Veress Károly folytonosan arra törekszik, hogy megszabadítson minket attól a látásmódtól, amely Makkai esszéjében politikai diagnózist, netalán az interetnikus viszonyokat megragadó helyzetjelentést azonosít. Ez a tény pedig kritikai alapállást jelent, amely szembefordítja őt más Makkai-értelmezőkkel. Félreértés azért ne essék, ezzel a mondattal nem az aktualizáló olvasatoktól való menekülést regisztráltam. Csak arra irányítottam a figyelmet, hogy az itt bemutatott könyv szerzője számára roppant fontos, hogy megkülönböztesse, ahogy ő mond-

⁴ Megemlítem, hogy a *Nem lehet*ek előzménye a *Hósiesség* című cikk, amely 1935 januárjában jelent meg Budapesten. Ebben arra figyelmeztet, hogy a kisebbség egyre inkább az atomizálódás felé halad, és rá kellene ébrednie, hogy csak „egyetlen magyarság van”. Ezenkívül, a megújulást ebben az írásában sem a politikai, hanem a szellemi szféra felől előlegezte meg.

ja, a „valós aktualitását” és az aktualizációt. A Makkai-problematikumot megértő értelmezés útján a „nem-lehet” ügyét nem redukálhatjuk az aktualizáció gesztusára, és Makkai teljesítményét nem zárhatjuk be az öngigazolás gesztusát kivetítő látásmód kereteibe. Veress Károly értelmezésének sarokköve: a vita résztvevői, hogy őt idézzem, „a kisebbségi lét problémáját nem az eredete és alapjai felől, hanem a megélt életben rejlő és kibontakoztatható lehetőségei felől kérdezték, nem filozófiailag, hanem egzisztenciálisan, morálisan és politikailag kérdezték”. Más szóval, a redukтивitásban elmarasztható vita nem a „nem lehet” fordulata, hanem a „hogyan lehet” kérdésére koncentrálódott, ami félreértésnek bizonyult. Veress Károly meggyőződése, hogy a Makkai-vitát félreértés övezi, mert nem egyenlíthető ki a mesterséges jellegű „kisebbségi kategória” és a „kisebbségi sors”. A „nem-lehet” diktuma a kisebbségi kategóriára utal, és nem a kisebbségi sorsot vonja be a látóhatárba. A Makkai-interpretációk más-más beszédrendet testesítettek meg, figyelmen kívül hagyták, hogy a püspök nemcsak földrajzilag, de szellemileg is külső szempontból fogalmazta meg gondolatait, hiszen úgy értekezett választott tárgyáról, hogy a kisebbségi látóhatáron túlra lépett, odaáról szólalt meg. Bizonyos, Makkai Sándor sohasem érvelt anélkül, hogy egész személyét el ne kötelezte volna általa, a szolgálat (sokszor meggondolatlanul használt) fogalmát kívánta átgondolni a kisebbségi problematikum vonatkozásrendszerében: minden bizonynyal ez is magyarázhatta autoritásának titkát. Ugyanakkor itt hatványozottan kell figyelni arra a tényre, hogy a kisebbségi kontextusban milyen feszültségáramlás tapasztalható az egyéni és a kollektív síkok között. Az értelmező a megmaradás transzcendentális követelményéről beszél, ami alternatívánélküliséget teremt a kisebbségi helyzetbe belebonyolódott ember számára: a másként gondolkodásnak, a lehetőségekben való gondolkodás számára nem nyílik esély. Ami nem vonható a megmaradás feltétlen követelménye alá, nem felel meg rendeltetésének, tehát elfogadhatatlan. A kisebbségi kontextusba kényszerűen belebonyolódott ember szerepkörök összefüggésében tűnik fel, folyton fennáll a veszély, hogy belerögzül a szimbolikus realitásból adódó funkciókba. Mindez még inkább Makkai felé mutat, hiszen az ő mérvadó személyisége minta, normateremtő magatartása példaállítónak, szimbolikus jelentéseket közvetítőnek bizonyult. Pontosabban, Makkai személye a kisebbségi önértelmezés szimbolikus helyét foglalta el, benne a „kisebbségi megmaradás” és helytállás transzcendentális értékeinek kellett megtestesülniük. Jellemző tény, hogy Makkai a püspökségről való lemondást közügynek tekintette, viszont a Magyarországon való letelepedést magánügynek minősítette. Ennélfogva, nem mellőzhető, hogy Makkai kapcsán mindig is a kisebbségi lét lehetősége forgott kockán. Veress Károly értelmezésében a kisebbségi világ a túlfeszített moralizálás

tere, mert minden cselekvés vonatkozásában az általános jellegű erkölcsi követelményt működteti. A megmaradás, mint transzcendentális követelmény nem engedélyezi a lehetőség kibomlását, ami a szellemi teljesítmények kapcsán is megnyilvánul: a másként gondolkodásnak nincs esélye. Talán itt pillanthatjuk meg legélesebben, hogy a paradoxonok mennyire ránehezednek Makkai gondolkodásmódjára. Hiszen a megmaradás transzcendentális síkra való helyezése, nem utolsósorban éppen a *Magunk revíziójából* olvasható ki. Hogyan vonja ki magát a szimbólumértékű áldozat hatalma alól, hogyan térhet ki az áldozatvállalás ethosza által affirmált értékek elől, amelyek létrejöttéhez saját maga járult hozzá? Egy dráma körvonalai bontakoznak ki előttünk, tehát: egyfelől ott van az eredendően másként gondolkodó Makkai, másfelől ott áll a kisebbségi szimbolikus realitás, amelynek jelentései túlmutatnak az egyéni síkon, és állandó konfliktusban állnak az egyéni jelentéskontextusokkal. Egyfelől ott fénylik a személyes egzisztencia dinamikája, másfelől ott van az erkölcsi példa, a szimbolikus referencia strukturális helye, amely konstitutív erejű a kisebbség szempontjából. Egyfelől ott tapasztaljuk a másként gondolkodást célzó Makkait, másfelől ott kell látnunk a másként gondolkodást maga mögött hagyó Makkait. A püspök már a kezdeteken is másként gondolkodóként lép fel, így a *Magunk revíziójában*, amelyben a kisebbségek világhivatását mérlegeli, egyúttal olyan kritikai szellemet, önkritikai reflexivitást, egyetemességre célzó gondolkodásmódot juttat érvényre, amely mindenképpen figyelemre méltó. Makkai életútjában természetesen felismerhetőek a töréspontok, de a cezúra nem a *Nem lehet*, hanem már a harmincas évek elején tetten érhető, nevezetesen éppen a *Magunk revíziójában*, ahol már megnyilvánul a hagyományos transzszilvanizmussal szembeni distanciája. Hiszen a szerző ott nem a kisebbségben való megmaradás programjának ad hangot, hanem a „lelki magyar nemzet” kivetítését szorgalmazza. A *Magunk revízióját* és a *Nem lehet* álláspontját a válságérezéssel tartja egybe, amely sokkal több, mint egy negatívumköteg rögzítése, valójában a válságban való lét sajátos aspektusairól van szó. Ismét kerüljük el a félreértéseket, ugyanis nem arról szólunk, hogy a *Magunk revíziója* és a *Nem lehet* között nem fedhetünk fel különbségeket. Nem tagolatlan folytonosságot kell itt látnunk. Hiszen az előbbi esszében a kisebbségek lehetőségeinek világszinten való taglalása jut előtérbe, az utóbbiban a magyar nemzetrészt szerepel, mint a nemzeti kibontakozás fő hordozója. Nos, az ebben a könyvben tapasztalható interpretáció szerint a két esszében a kisebbségi egzisztencia két egymásba kulcsolódó dimenziójával találkozunk, amelyek azonban nem vezethetők le egymásra. Először van a kisebbségi, majd a magyar nemzeti létezés. A kettőt az önmegtartás fogja össze, amely egyfelől kényszer, másfelől kötelesség. Ugyanis, ha az egzisztencia felől közelí-

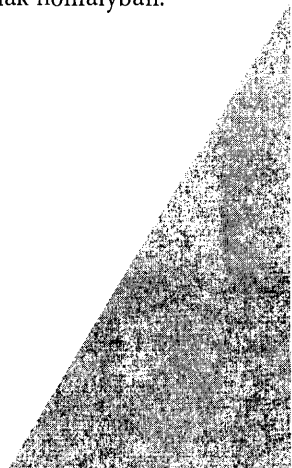
tünk, akkor a kényszert kell tapasztalnunk. Amennyiben viszont a „transzcendencia” nézőpontjából tekintünk szét, úgy ott van a morális kötelesség. Márpedig a kettő együtt a kisebbségi létezés sodrásában nem más, mint az eleven paradoxon. Makkai életpályáját ezért nem a törésvonalak megrajzolásával, hanem az életébe/művébe beékelődő paradoxon felismerésével kell bemutatnunk: kezdetben látjuk a kisebbségek világhivatásának gondolatát, amit a magyarországi magyar nemzet kapcsán is érvényesíteni kell, hiszen a kisebbség a lelki erőfeszítéssel különb lehet, mint a politikai nemzet, majd azt az okfejtést látjuk, hogy a magyar szellemi nemzet különb lehet, mint a politikai Európa. A kettő együtt: Makkai paradoxona, a paradoxon mint kisebbségi sors, egyúttal a modern Európából sarjadó paradoxon, amelynek tudatosítása sokkoló, hiszen feloldhatatlansága már-már elviselhetetlen. Makkai azonban mégsem drámai jelentésekkel kívánja körülövelni a kisebbségi létezést, mégha tudja is, hogy a kisebbségi lét olykor drámai szituációkat teremt. Márpedig, ahogy Veress Károly fogalmaz, „az ő helyzetében csak egy olyan érv mentesíthet a feltétlen erkölcsi felelősség súlyától, amely maga is feléri a tett erkölcsi horderejének mértékét... Makkainak [...] egy külső erő áldozatának kell lennie, amelynek a kisebbségi létet romboló hatása ekképpen is igazolást nyer”. A dráma tehát egyszerre megy végbe Makkaiiban és a kisebbségi önértelmezésben, ha úgy tetszik, a „kisebbségi tudatban”, amely a püspök személye révén minduntalan önmagával szembesül. Makkai személyének az a szimbolikus funkció adatott, hogy feloldja a kisebbségi élet mélyén rejtőzködő paradoxonokat, holott éppen az ő személye testesítette meg a paradoxont. A kisebbség belső dimenziója, hogy szimbólumok, szimbolikus cselekvések után áhítozik, e csillapíthatatlan igény vetül rá Makkai személyére. Csakhogy ez ütközik Makkai meggyőződésével, amely a szimbolikus valóság és a személyes egzisztencia létező, de tagolt egységét vallja. Ez a gondolata hivatott hidat képezni azon állítása felé, hogy a kisebbség ne szimbólumokat keressen, hanem olyan személyiségek számára teremtsen kereket, akik problémamegoldó kapacitásokkal rendelkeznek.

Veress Károly tudva, kutatva, mérlegelve forgatja e kérdéseket, minden oldalról szemügyre veszi őket, és a hagyomány életét leheli beléjük. Ő nemcsak értelmező, esetében az értelmezés folytonos önvonatkozása játszódik le előttünk, a kortárs filozófiai hermeneutika távlatából tekint szét, és annak teherbírását fontolgatja. Nem igazságot kívánt szolgáltatni, de kritikát gyakorolt a Makkai-jelenséget megragadni igyekvő értelmezési minták felett. Valójában az *Egy létparadoxon színe és visszája* szerzője a Makkai-diskusszióban sajátos értelmezői helyet metszett ki magának. Egyszóval, Veress Károly a kisebbségi magyar léttörténetről gondolkodva filozófiai könyvet írt a kisebbségi problematikumról Makkai Sándor kap-

csán. Ő Makkai tevékenységét elsősorban egy hermeneutikai veretű, alkalmazott, eredendően gyakorlati filozófia szemszögéből kívánta elemezni. Meg volt győződve arról, hogy a Makkai-jelenséget nem lehet alárendelni talmi vigaszt nyújtó sablonoknak.

A Makkai-féle gondolkodás gyűrődéseit ugyanis nem lehet kisimítani a paradoxonokat kiiktató, kiszűrő beállítottsággal. A paradoxonok legbensőbb karakterisztikuma, hogy folytonosan elébünk kerülnek, próbára tesznek bennünket, márpedig ha a kisebbségi létezés mélyén paradoxonok rejlenek, akkor csak azt tehetjük, hogy értelmezési perspektívákban enyhítjük az ellentétek közötti feszültséget, reményszerűen felcsillantunk valamit, ami nem ragadható meg a formális logika segítségével. Ezt kell hermeneutikai nyitásként értelmeznünk. A kisebbségi létben egymásba kapaszkodik a létezés faktuma és a létezés emberi körülményrendszere, ezért azzal a megállapítással kell élnünk, hogy a kisebbségi létezés egyszerre élet és kategória, egység, ellentmondás, a lehetőségek kizárása és megélése.

Bántó félreértés lenne, ha valaki e könyv spekulatív hangolásában a politikai/gazdasági kérdések alóli kitérés veszélyét latolgatná. Ráadásul, a könyv az értő olvasó számára erőteljes kritikai távlatokat nyújt. A kisebbség mint kategória azt a negatívumot látatja, hogy a kisebbségi létezésbe belebonyolódott ember alárendelődik a kategóriák által támasztott determinációknak. Ez az egyszerűnek tűnő megállapítás kritikai üzenetet képez a jelenlegi állapot vonatkozásában is. Végül is, nemcsak az a tény került itt szóba, hogy filozófiai perspektívából is lehet szót ejteni a kisebbségi létezés horizontjáról, érvelésének lényege ennél erőteljesebb, és a következő kritikai célzatú kijelentésben foglalható össze: elengedhetetlenül fontos, hogy a filozófia felől közelítsünk a kisebbségi világok felé. Ennek hiányában létezésünk legfontosabb dimenziói maradnak homályban.

Bevezetés

a kétnyelvűség-tudományba

Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége.*
MTT Könyvtár, Szabadka, 2004

Göncz Lajos újabb könyvvel gazdagította a vajdasági magyar nyelvű tudományosságot: korábbi könyvei, *A kétnyelvűség pszichológiája* (1985) és *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* (1999) után – a Magyarországi Tudományos Társaság és az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének közös kiadványaként, az MTT Könyvtár 8. köteteként – 2004-ben megjelent az érdeklődésének, tevékenységének középpontjában álló témakörrel, ismét a kétnyelvűséggel foglalkozó új kötete, *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége*. Az alcím szerint a témakör nyelvpszichológiai vonatkozásait járja körül benne a szerző.

A több mint 300 oldalas, tartalmában gazdag és küllemében is impozáns könyv hét fejezetet tartalmaz. Az első *Bevezető gondolatok* cím alatt egy *Ajánlóra* (Bartha Csilla írta) és a szerző igen tanulságos adatokat tartalmazó *Előszavára* tagolóódik. Ha ezt és az *Összevont bibliográfia* című hetediket, amely a szerző irigylésre méltó szakmai tájékozottságát jelzi tizenöt lapon át sorjázó szakirodalmi adataival, tehát ha ezeket a részeket nem számoljuk, sem pedig a kötetet záró, a szerző szakmai életrajzát tartalmazó kiegészítő részt, akkor is közel 280 oldal terjedelemben áll előttünk tíz nagy tanulmányban összefoglalva a kétnyelvűség elmélete és gyakorlata.

Göncz tanár úr jövőendő olvasói között nyilván a tanítványaira gondolt elsősorban, amikor tankönyvként is használható könyvének első érdemi részét elméleti kérdéseknek szentelte, s *Elméleti keret* cím alatt összefoglalta mindazt, ami eredményt a kezdetektől fogva napjainkig a pszicholingvisztika a többnyelvűség-kutatásban fölmutathat. Ez az „elméleti keret”, amely roppant hasznos olvasmány, ha ténylegesen magunkévá akarjuk tenni azokat az ismereteket is, amelyeket a könyv további fejezetei tár-

nak élénk, a következő hat témakört dolgozza föl: 1. *A kétnyelvűség lélektana mint kutatási terület: feladata, tárgya, helye a tudományok rendszerében, fejlődése, kutatási módszerei* (15); 2. *A kétnyelvűség lélektanának fogalmi eszköztára: nyelvlélektani és kétnyelvűség-tudományi alapismertetek* (19) (- alfejezetei: *Beszéd és nyelv; Kétnyelvűség-tudományi alapismertetek; Anyanyelv, kétnyelvűség; A kétnyelvűség típusai és a kétnyelvűség pszichológiájában használt egyéb kétnyelvűség-fogalmak*); 3. *A kétnyelvűség típusainak: a balansz-domináns (kiegyenlített-egyenlőtlen) és a koordinált (mellérendelt-összetett-„vegyes”) kétnyelvűségi típusoknak pszichológiai vizsgálata* (42); 4. *A kétnyelvűség fejlődéslélektana és személyiségpszichológiája* (46); 5. *A kétnyelvűség szociálpszichológiája* (51); és 6. *A kétnyelvűség neveléslélektani vonatkozásai* (54).

(Rövid kitérőként említtem csak, hogy miközben ezeket a fejezeteket, s benne több ízben is azt olvastam, hogy a kétnyelvűség, bár gyakori, mégis rendkívül komplex jelenség életünkben, emlékeim mélyéről fölmerült egy régi olvasmányélmény, John Steinbecknek az *Édentől keletre* című regényéből az a részlet, amikor Lee, a kínai, Samuellel, akit a bizalmába fogad, arról beszélget [2. rész, 15. fejezet], miért használja a pidzint a környezetével való érintkezésben, annak ellenére, hogy a körülötte élők többségénél sokkal jobban, választékosabban, szabatosabban tudja magát kifejezni angolul, lévén amerikai születésénél fogva, s egyébként is olvasott, művelt, iskolázott ember. Elgondolkozhatunk azon, hogy ez a [talán nem is pusztán fantáziateremtette] szituáció a különböző kultúrák követelményeihez való alkalmazkodásnak melyik formájába illeszkedik bele inkább az amerikai kutatások által számon tartott három közül: az egyoldalú kötődést, a kettős kötődést vagy a kettős elutasítást mutató típusba. S személyiséglélektani vonatkozások tekintetében a szaktudomány vajon hogyan értelmezné az ilyen stratégiát, amely talán ekként volna megnevezhető: „a megszenvedett, demonstratív félnyelvűség [mint menedék]”?)

A kétnyelvűség neveléslélektani vonatkozásaival foglalkozó fejezetben arról olvashatunk, hogy az oktatási intézmények miként befolyásolhatják heterogén nyelvi környezetekben a nyelvek megtartását, elhagyását, megtanulását a különböző oktatási modellek (hagyományos, nyelvi befullasztási, szegregációs, nyelvi belemerülési, tranzitív stb.) programok révén. (Az olvasóban csak feltételezésként fogalmazódik meg a gondolat, hogy azok a terepkutatási eredmények, amelyekről a továbbiakban a könyvben olvashatunk, s amelyek a Kárpát-medence magyarságának nyelvhasználati szokásairól, bizonyos nyelvi változók egyes változatainak használati gyakoriságáról informálnak, különbözőségeikben és hasonlóságaikban függvényei lehetnek a különböző környezetekben [államalakulatokban] az el-

múlt évtizedekben alkalmazott oktatási modelleknek. Talán még az a gondolat sem hat túlságosan merésznek, ha a vajdasági adatok meglehetősen biztató képet mutató sztenderd jellegét, amely lépten-nyomon megmutatkozik az elemzések adataiban, összefüggésben levőnek véljük látni azzal, ahogyan, amilyen körülmények között népességünk a 20. század második felének első négy évtizedében élt, élhetett, tanult, tanulhatott.) Az oktatási nyelv megválasztásával és a tannyelvcserevel, illetve ezeknek az iskolai eredményességre gyakorolt hatásával is kiemelten foglalkozik a szerző, empirikus kutatási eredményekre alapozva fogalmazza meg következtetéseit.

A metanyelvi képességek fejlődése egynyelvű és kétnyelvű gyerekek-nél című tanulmányban az Újvidéki Egyetem Pszichológiai Tanszékén folyó metanyelvi képességvizsgálatok eredményeiről olvashatunk. A szerzőnek és munkatársainak figyelme a szótagokra és a beszédhangokra való lebontás képességére, a szótudat fejlődésére, a szintaktikus és pragmatikus tudatra irányul ezekben a szerteágazó, mégis jól koordinált vizsgálatokban, amelyeknek céljai között szerepel(t) a kétnyelvűség(típusok) és az olvasás elsajátításának sikeressége közötti összefüggések föltárása is. „A metanyelvi képességek bizonyos szintje [...] feltétele a sikeres olvasástanulásnak”, és „a korai kétnyelvűség éppúgy, mint a képességek fejlesztésére irányuló intenzív gyakorlás, azok teljesebb kibontakozását eredményezi, és így a kezdeti olvasástanulást is sikeresebbé teszi” (87) – ekként foglalja össze a szerző a föltárt összefüggéseket tanulmánya végén.

A *Terepkutatások* című rész tanulmányai annak az 1996-ban végzett fölmérésnek az eredményeivel foglalkoznak, amely fölmérés – „egy nagyobb vállalkozás részeként” – kérdőíves módszerrel képet kívánt kapni „a magyar nyelv állapotáról egynyelvűségi és különböző kétnyelvűségi helyzetekben” (86), külön hangsúlyt helyezve „a vizsgált beszélőközösségek közötti különbségek feltérképezésére” (90) a kiválasztott nyelvi jelenségekhez (változókhöz) kapcsolódó nyelvhasználati szokásokat illetően. A begyűjtött adatokat statisztikai elemzésnek vetették alá, miáltal a különböző régiók eredményei egybevetethetőkké, egymáshoz viszonyíthatókká váltak. Az olvasót a szöveges leírások, elemzések mellett gondosan megszerkesztett, jól áttekinthető táblázatok segítik az eredményekkel való ismerkedésben.

A nyelvi változók a vajdasági magyarság nyelvhasználatában (Gyakorisági eltérések a nyelvi változók változatainak használatában a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek körében) (85) című (és alcímű) tanulmány a nyelvi és a földrajzi kritériumok alapján elemez; az *Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások* (145) című tanulmányban a figyelem középpontjába viszont már csupán egyetlen nyelvi jelenség kerül. A szer-

zó abból a föltevésből indul ki, hogy – a magyar nyelvre jellemző(bb) szintetizáló hajlam a kétnyelvű beszélőközösségek esetében kontaktushatásra sérülhet, s ezért körükben várhatóan „kifejezettebb a széttagoló nyelvi megoldások preferanciája az egynyelvű közegben élő magyarok nyelvhasználatához viszonyítva” (146). Ez a föltételezés az adatok elemzése során beigazolódott: „minden kétnyelvű régióban jelentősen gyakrabban részesítik előnyben a széttagoló nyelvi változatokat, mint Magyarországon” (161), olvasható a következtetések között.

Az egyes és többes szám használata (165) című tanulmány nyolc nyelvi változóra vonatkozó adatokat mutat be, illetve elemez a normativitáshoz való viszonyulást, a régiók közötti különbségek, az adatközlők (és szülei) iskolázottsága és a vizsgálatban részt vett személyek kétnyelvűsége mentén. Bár az eredmények azt mutatják, hogy az egyes számú változat a „presztízsváltozat” mindenütt és mindegyik adatközlői csoportban, a társadalmi és az egyéni kétnyelvűség és az iskolázottság szempontjából is mutatkoznak – az előrelátottak mellett – érdekes és váratlan mozzanatok, összefüggések.

Az Újabb adalékok a vajdasági magyar beszélők nyelvhasználati szokásaihoz (197) című tanulmány ismét az egyes és a többes szám használatát, s emellett a „feminizálás”-nak nevezett nyelvi jelenséget vizsgálja kétnyelvű (vajdasági) és egynyelvű (magyarországi) nyelvi környezetben begyűjtött adatokon. Az elemzésekben az adatközlők életkora, neme és iskolai végzettsége is vizsgálati szempontként helyet kapott. „Eredményeink [...] arra utalnak, hogy a kétnyelvű magyar beszélők jelentősen gyakrabban részesítik előnyben a feminizált nyelvi megoldásokat, ami valószínűleg kontaktushatás eredménye. Az ilyen hatás a többes szám gyakoribb preferálásában nem olyan mérvű, hogy statisztikailag is szignifikánsnak minősülne” (204) – foglalja össze tapasztalatait a szerző, majd azt mutatja meg, hogy az adatközlők életkora és a kapott adatok között nincs kimutatható együtthatás, az iskolai végzettség viszont befolyásolja a beszélő nyelvi viselkedését a vizsgált nyelvi jelenségek változatainak kiválasztásában. Az adatközlők nemének szerepével kapcsolatban további felmérések szükségességéről beszél, mivel a kapott adatok nem teszik lehetővé, hogy „biztosabb következtetéseket” (206) fogalmazzon meg a kutató.

A Nyelvi és szociológiai változók összefüggése kisebbségi és többségi helyzetben (211) című tanulmány első mondatában a szerző ekképpen fogalmazza meg kutatásai tárgyát: „azt vizsgáltuk, együtt alakul-e a nyelvi változók változatainak használati aránya az adatközlők végzettségével, életkorával és nemével többségi és kisebbségi helyzetben, és ha igen, milyen mértékű és arányú ez a kapcsolat” (211). A szóban forgó elemzés ténylegesen kiegészítője a *Nyelvi változók a vajdasági magyarság nyelv-*

használatában című tanulmánynak, mert az abban földolgozott adatokat helyezi el egy szociológiai szempontrendszerben. Az alábbi összefüggésekről ad számot: „a magasabb végzettségűek standardabbak” (220), „ez az egész Kárpát-medencére, de az egyes régiókra külön-külön is érvényes, ugyanakkor az egynyelvű és a kétnyelvű magyarok nyelvhasználatát is jellemzi” (uo.); „az életkor és a nyelvhasználat kapcsolata kevésbé egyértelmű” (uo.), illetve „a korcsoportok között nincs különbség a standardabb vagy a kevésbé standard változatok preferálásában” (224); s a nemek szerinti bontásban vizsgált adatok tanúsága szerint, bár „a Kárpát-medence szintjén [...] a nők nyelvhasználata standardabb, mint a férfiaké” (222), s Magyarországon leginkább tapasztalható ez az összefüggés, de vannak régiók (Kárpátalja, a Felvidék), ahol „az ellenkező irányú hatás jut kifejezésre” (223). Fontos meglátás, hogy az iskolai végzettség szerepe a „kisebbségi régiókban” „nagyobb, mint egynyelvű környezetben” (225).

A vajdasági magyarság területi és nemzeti kötődése (235) című tanulmányban sem csupán a vajdasági helyzettel foglalkozik a szerző, hanem a hazai adatokat egybeveti más régiókéival.

A Terepkutatások című fejezet tanulmányainak sora a *Kisebbségi nyelvi jogok a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a pszichológus szemével* (245) címet viseli. Bár – a többi tanulmányhoz hasonlóan – ez is másodközlés, (egy történelmi kitekintő után) napjainkban is érvényes helyzetképet fest az ezredforduló Szerbiájának kisebbségpolitikájáról.

A Pedagógiai kérdések című részben kapott helyet a kötet tizedik tanulmánya, *A kisebbségi oktatás néhány kérdéséről a tannyelv tükrében* (263), amelyben két kérdéskört, a tannyelv megválasztásának és a másodnyelv oktatásának megkezdésére leginkább alkalmas életkor meghatározásának kérdéseit taglalja a szerző. Az elsővel kapcsolatban a teljes anyanyelvi oktatás mellett áll ki, „mert ez teremti meg az additív kétnyelvűségi helyzetet” (275) a kisebbségi gyerekek számára. A másodnyelv intézményes oktatásának optimális kezdési idejeként viszont a tudományos eredmények alapján más-más a javallható(bb) időszak a többségi és a kisebbségi gyermekek számára, mert ez utóbbiak esetében a társadalmi kétnyelvűségi helyzet hatásait is figyelembe kell venni.

A kötetben e tanulmány után *Összevont jegyzetekben* (279) azokat a kiegészítő megjegyzéseket, információkat találjuk, amelyek az egyes tanulmányok mondanivalójához kapcsolódnak.

Egy gazdag, tevékeny életút újabb eredményeként tekinthetünk Göncz Lajos új könyvére, amely a tudós pszichológusnak a nyelvtudomány kérdései iránti érdeklődéséről s az ezekben való magas szintű jártasságáról tanúskodik. Az olvasó azonban, engedtessek meg neki, időnként elgondolkozik azon, amit olvas: miért van az, hogy egy komoly szakmai értékű kiad-

vány szövegében - a szöveggondozás fogyatékoságai miatt - benne maradhettek olyan mondatok, szövegrészek, amelyeket nehéz értelmezni, illetve értelmezni csak akkor tudunk, ha eltekintünk a kinyomtatott szövegtől. Pl.: „Mivel a magyarban a tárgyas ragozásnál névutó jelöli a tárgyat, azt, lévén bizonyos esetekben redundáns, gyakran elhagyják” (119); „A szintetikus megoldások javára (nem kell idézőjel) mutatózó különbség statisztikailag magasán szignifikáns” (161); „Az egyes/többes szám preferálásában a két csoport között csak a tendencia szintjén mutatkoztak különbségek ($t=1,74$, $p<0,08$), most is a hipotézisünkkel megegyező irányban. Az egynyelvűek 2,8%-a, a kétnyelvűek 30,2%-a részesíti előnyben a kevésbé standard többes számú megoldásokat. Az 1996. évi kutatásban szintén nem kaptunk statisztikailag jelentős különbséget a két régió adatközlői között (ott a magyarországiak átlaga 24,4%, a vajdaságiaké 25,3% volt), úgyhogy a mostani kutatás eredményei valójában az előző eredményekkel összhangban vannak” (204). Stb. Ilyenekből - egy ilyen tudományos munkában - egy is sok. Nem ez, nem az ilyen értelemzavaró (fogalmazási? lektori? korrektori?) rövidzáratok jellemzik ezt a könyvet, félreértés ne essék! Ellenkezőleg: a szabatos, tiszta stílusú, a gondolatait, tapasztalatait könnyen és világosan megfogalmazni tudó tudós ember szól hozzánk a könyv lapjain.

A fõnt említett zavaró mozzanatok azonban a könyv létrehozásának folyamatában a szerző körül munkálkodó - nevesített és nem nevesített - közreműködők tevékenységének a minőségére irányítják rá a figyelmünket. Ezek közül a közreműködők közül hadd emelek ki végezetül egyet, a tördelést is végző Csernik Elődöt, aki ennek a könyvnek a borítólapját készítette. Hogy *A vajdasági magyarok kétnyelvűsége* jó könyv, az Göncz Lajos érdeme - és hogy (cseppet sem mellékesen) szép könyv is emellett, amelyet öröm kézbe venni, az Csernik Előd hozzáértő munkájának köszönhető.

színház színház színház színház színház színház színház színház színház

Nánay István

Fabula

Pilinszky-montázs a Bárka Színházban

Pilinszky János verse nemcsak címadója, hanem gondolati központja is Mezei Kinga és Gyarmati Kata legújabb produkciójának, a *Fabulának*.

FABULA

*Hol volt, hol nem volt,
Élt egyszer egy magányos farkas.
Magányosabb az angyaloknál.*

*Elvetődött egyszer egy faluba,
és beleszeretett az első házba, amit meglátott.*

*Már a falát is megszerette,
a kőművesek simogatását,
de az ablak megállította.*

*A szobában emberek ültek.
Istenen kívül soha senki
ilyen szépnek nem látta őket,
mint ez a tisztaszívű állat.*

*Éjszaka aztán be is ment a házba,
megállt a szoba közepén,
s nem mozdult onnan soha többé.*

*Nyitott szemmel állt egész éjszaka,
s reggel is, mikor agyonverték.*

Sejtelmes, fájdalmas és groteszk mesét mondanak el a Bárka Színház hatalmas terében; előadásuk folytatása mindannak, ami eddigi munkáikat jellemezte, de az új közeg új kihívásokat jelentett számukra.

Ez is montázs, ezt is költő ihlette, s ez is látomás: annak lenyomata, hogy ők ketten – s persze alkotótársaik – hogyan olvassák és értelmezik Pilinszkyt, miként hat rájuk a költészete, lényé és gondolkodásmódja.

A Mezei-Gyarmati páros alighanem eddigi legnehezebb feladatára vállalkozott. Ha ugyanis montázsolásuknál prózai munkákból indulnak ki, többé-kevésbé konkrét motívumokból építkezhetnek, tehát az a történetmesélési mód, amelyben az asszociációknak van döntő szerepük, a képzet- és gondolattársítások viszonylag behatárolt körére szűkül. A lírai montázs esetében viszont ez a kör sokkal tágabb, az alkotói szubjektívizmusnak nagyobb a lehetősége, ami azzal járhat, hogy a befogadó kevesebb fogódzót kap a maga értelmezési variánsának kialakításához – ez persze úgy is felfogható: a nézői szabadság nő meg.

Ráadásul az irodalmi közmegegyezés szerint Pilinszky János költészete, életműve tematikailag és formailag meglehetősen zárt, sokműfajúsága ellenére is bizonyos értelemben egynemű. Versei és színdarabjai egyszerre egzaktak, sűrítettek és cizelláltak, illetve enigmatikusak, sokértelműek és asszociációgazdagok. Egy ilyen életmű érthetően interpretálási kihívás. Már a költő számára is az volt, hiszen élőszóban és lemezen rögzítve többféle válogatásban mondta el verseit, prózáit. Abban az időben, amikor Pilinszkyt személye, meggyőződése, hite és művészete a „túrt” kategóriába szorította vissza, költészete az irodalmi színpadok lírai összeállításainak gyakori témája volt, s nem csupán az irodalmi értékei miatt, hanem azért, mert verseivel, darabjaival, azok montázsával a mellette való kiállítás, az általa képviselt értékorientáció felvállalása és megmutatása az erre vállalkozó fiatalok számára különböző indíttatásból és okból fontos volt.

Az irodalmi montázs visszaszorulása után Pilinszky is ritkább vendég volt a pódiumon, darabjai pedig a magyar színház számára stílusosan megfoghatatlanok maradtak, csupán néhány rendező (mindenekelőtt Vándorfi László, illetve Maár Gyula és Vincze János) vállalkozott bemutatásokra – több-kevesebb sikerrel. Először 1968-ban történt meg, hogy Pilinszky szövegei egy új színpadi mű alapját alkották: a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem legendás Universitas Együttese Ruszt József rendezésében bemutatta *A pokol nyolcadik köre* című, Európa számos fesztiválján kirobbanó sikert aratott lágerdarabját, amelyet Halász Péter Jerzy Grotowski wrocławai Laboratórium Színházában átélt élményei által inspirálva a *KZ-oratórium* nyomán írt, s amelyben nemcsak a Pilinszky-dráma motívumai és részletei, hanem több egyéb szöveg mellett a költő néhány verse, töredéke is fellelhető.

A *Fabula* című versnek nemcsak Mezeiék előadásában, a *KZ-oratóriumban* is kitüntetett fontossága van, ott a három szereplő közül a varsói lány mondja el, itt a Rőzsés asszony meséli a Kisfiúnak - e két alak a *KZ* másik két szereplőjéből formálódott. Vajon miért lehet e vers mindkét mű drámai magja? Mindenekelőtt azért, mert önmagában is kerek egész tragédia, másrészt nyilvánvaló: a farkas nem egyszerűen erdei vadállat, hanem olyan metafora, amelynek kibontása az éppen csak sejtetett tragikus cselekedetekkel egyetemben színpadi ábrázolásra alkalmas.

Gyarmati Kata és Mezei Kinga megérezte a vers szakralitását és profanitását, s e kettősségre építette a darabot, ám ennél mélyebb összefüggéseket is felfedeztek: Pilinszky költészetében nemcsak az emelkedettséget, transzcendenciát és elkeseredettséget, hanem a groteszket és az iróniát is meglátták. A tisztaszívú, az angyaloknál is magányosabb, az embereket megszerető, bennük bízó, értük és általuk meghaló farkassal szembe a szobában ülő, csak Isten és ez állat által szépnek látott, az igaz értéket felismerni képtelen, sőt azt meggyilkoló embereket állítják. Ám e csoport nem egységes tömegként létezik: a Rőzsés asszony és a Kisfiú a keretjáték szereplője, de résztvevője a felidézett mesének is, melyben egy ikerpár, a hozzájuk tartozó Nő, valamint a Leány és a Bárgyú között alakulnak ki a helyzetek.

A darab tételekre oszlik, e tételek többnyire kontrapunktos szerkesztésűek, a szöveg a szó szoros értelmében montázs, azaz ritkán hangzik el egy-egy vers egészében, a textus nagyobbik hányada töredékes részletek egymás mellé illesztéséből tevődik össze.

Mint más Mezei-produkciónál, itt is a történet, a látvány, a zene, a játék, a tánc, a szó komplexitásából kell a nézőnek a maga előadását összerakni. A *Fabula* esetében ezek az elemek majd mindegyike külön-külön erős, hatásos, értelmezhető, mégsem született olyan revelatív előadás, mint például a *Pác*.

Pilinszky motívumgazdag költészetének egyik visszatérő eleme a fa, ez határozza meg az előadás látványvilágát is. Téli erdő stilizáltan kopár fái - amelyek akár eldőlt kopjafák is lehetnek - uralják az erősen lejtős teret. Rőtbarna és fekete a terepszín, szerte a színpadon fatuskók, jobb oldalt ágakból-lécekből tákolt menedékhely. A színpad mélyén játszik a zenekar.

Mezei Szilárd összetéveszthetetlen hangzatai szólnak, miközben jobb elől egy szürke füles-sapkás fiú (Szabó Gábor) lépdel fatönkről fatönkre, hosszú szárú gyufákat gyűjtogat, s közben mormogva, megállás nélkül ismételteti: „Egy tű hegyén hány angyal férhet el?/ Van itt valaki?” A térben elszórtan fekszik, ül, támaszkodik a többi szereplő, ruhájuk beleolvad a fák-rönkök-tuskók szín- és formavilágába. Belép a színpadra a Rőzsés asszony (Varga Anikó), odamegy a Kisfiúhoz, mint gyermekét magához öle-

li, elhangzik az előadás egyik kulcsmondata - „Távoli kétes tájakon / Készülődik a fájdalom” - , majd elmondja neki a *Fabula*-verset.

Új tétel: bal oldalt élednek az ikrek (Kardos Róbert és Puskás Zoltán), akik groteszk némajátékban egy bogarat kergetnek el egymásról, csatlakozik hozzájuk a Nő (Szorcsik Kriszta), s kialakul köztük egy furcsa hármas kapcsolat, amely hol rövid repetitív mondatokra redukált, szinte zeneként funkcionáló párbeszédekben, hol táncban fogalmazódik meg, s az előadás egyik alapsíkját alkotja. Ők az emberek, akik civakodnak és szeretik egymást, féltékenyek és hóbörgők, félnek és hebehurgyán fejszéért kapnak. Bugyuták, de másként, mint társuk, a szemüveges Bárgyú (Ollé Erik), aki amolyan falu bolondja-szentje, résekbe húzódik, figyel, és ritkán szólal meg. Körükben van még egy Leány (Hajós Eszter), akiért a Kisfiú is, a Bárgyú is epekedik. Két trió alakul tehát, amely hol egymás mellett, hol összefonódva éli életét.

Időnként eltűnik, majd ismét megjelenik a Rőzsés asszony, de a háttérben marad - például összeszedi a szereplők eldobott köpenyét, majd föladjá rájuk -, benne is van, meg nem is az általa elindított történetben. Míg a többiek végig jelenlévők, a Kisfiú is hol benn van a térben, hol eltűnik. Az expozíciónak tekinthető bemutatkozássor után visszatér a keretjáték, s a Kisfiúhoz beszélő Rőzsés asszony ekkor nyomatékosítja a farkasmotívumot: „A tél növekszik. / Egy magányos farkas jött le a faluba. / Reszket előtted. / Mise ez. / Utolsó áldozás.”

S megjelenik hófehér, testhez simuló ruhában a Farkas (Nagypál Gábor). Fától fáig oson, tönkről tönkre kúszik, közelít az emberek búvóhelyéhez. Nagypál a mozgásával is érzékelteti, hogy ez a lény egyszerre farkas és ember, áldozat és valami tisztaság, földöntúliság megtestesítője. Szomorúság és fenség sugárzik belőle. Eljut a Kisfiú által sárral bekent ablakig, az megállítja. Mint táblára rajzol, s ábráját hátulról, vele szinkronban az ablakra karcolgató Leány vonalai egészítik ki: találkoznak, a Leányt magával viszi.

A Bárgyú menne a Leány után, amikor megérti a helyzetet. Az előadás egyik legszebb jelenete, ahogy Ollé Erik ül a középső fa tövében, tőle pár lépésre fekszik a Farkas és a Leány, kinyújtja feléjük a kezét, hosszú csend után megszólal, s akadozva elmondja: „Itt / Most / Én / Mi / Ti / Nem / Nem / Igen / Igen / Igen.” S mindent megért. A Rőzsés asszony által előzőleg oda-készített rőzséket kezdi tördelni, s ahogy a Kisfiú az előadás elején, monoton hangon, befelé fordulva ismételteti: Fehér zuhog a feketére. / Villámlik és villámlik és / villámlik a fekete nappal. / Fehér zuhog és fekete.

Az emberek természetesen fejszét ragadnak, űzik a Farkast, aki felmenekül egy fára - kimerededik a pillanat. A gyilkosság egy gesztusba sűrűsödik, s a Farkas az emberek fölött, ég és föld között, hófehérben, szinte testetlenül áll. Ebben a szituációban mondja el Nagypál Gábor az *Apokrifet*. Lassan, tagoltan ejti a szavakat, valahogy úgy, ahogy a költő a leme-

zén mondja a versét, de nem őt utánozza, nem az ő hangsúlyait, fakó hangját, sajátos hanglejtését hozza vissza, mégis megidézi Pilinszkyt.

Ezt a záróképet újabb követi: a vers alatt a háttérben ülő Rőzsés asszony nyakába zuhan a Kisfiú, az *Apokrif* végén az asszony, hátán a gyerekekkel előrejön, és a *Síremlék* című darab zárósoraival búcsúztatja el holtját: „A szemgödrom mélyén árok neki sírhelyet. S ha ez se lesz elég, csukott szemem alatt melengetem tovább. S ha ez se lesz elég, belekapaszodom egy fába, tőle kérek tanácsot és erőt. És ha még ez se lesz elég... A tél megígérte, hogy idén is eljön. Hát legvégül is bízunk ebben az ígértben. Hogy végül is minden és mindenki fehér lesz. Egyenletesen fehér. Egyszóval: gyönyörű és semmilyen. Ámen.”

Önmagukban remek epizódok, gyönyörű képek, erős pillanatok, összehangolt színészi játék – s mégis némi hiányérzettel távozik az ember a színházból. Mi okozhatja e hiányérzetet? Mindenekelőtt a tér. Az előadás, mint az eddigiek, kamaraközeget kívánna, ehelyett egy hodályban játsszák, amelynek csupán az első harmadán zajlanak a történetek, a hátsó traktus gyakorlatilag kihasználatlan, nem születik meg tehát a látvány, a térélmény és a játék Mezeinél máskor megszokott erős kohézise. Másfelől tisztázatlannak vagy legalábbis nehezen követhetőnek tűnik a keret és a mese kapcsolata, az, hogy miként vesz részt a történetben a Rőzsés asszony és a Kisfiú, illetve milyen összecsengés van a Farkas és a Kisfiú sorsa és személye között. S harmadrészt az egyes tételek nem szervülnek, önálló epizódok maradnak.

Pilinszky János költészetének az életet, a megújulást is jelentő fa mellett egy másik meghatározó, állandóan visszatérő motívuma, képe a kő. A kavics. A tökéletessé csiszolódott forma, amely évtizedek történetét zárja magába, halott alakjában titkokat rejt.

A *Fabulában* talán a fa mellől hiányzott a kő.

PILINSZKY JÁNOS, MEZEI KINGA, GYARMATI KATA: FABULA
BÁRKA SZÍNHÁZ, BUDAPEST

Rendező: MEZEI Kinga

Színészek: NAGYPÁL Gábor, KARDOS Róbert, PUSKÁS Zoltán, OLLÉ Erik,
SZORCSIK Kriszta, VARGA Anikó, SZABÓ Gábor, HAJÓS Eszter.

Díszlet: MEZEI Kinga, jelmez: JANOVICS Erika, zene: MEZEI Szilárd,
dramaturg: GYARMATI Kata.

Érteni és/vagy nézni?

Ha igaz, ha elfogadjuk, hogy kétféle néző van, az, akinek a színházban történet kell, mesét, szereplőket, világos viszonyokat akar, keres, és az, akinek képek, színek kellene, mozgást akar, akkor ezt az előadást igazán csak az egyik néző kedvelheti, érezheti magához közelinek. Az utóbbi. Az viszont, aki nem csak nézni, hanem érteni is szeretné, amit lát, csalódik.

Magamat az utóbbiak közé sorolom.

Semmiképpen sem szeretném rossz hírért kelteni egy részleteiben érdekes előadásnak, de azt sem tagadhatom, hogy értettem volna, mi miért történik, illetve ki kicsoda.

Holott ígéretesen indul. Kétségtelenül.

Míg teljes sötétség van, félelmet keltve végigzongoráz felettünk egy erős repülő(ke)t idéző hang. Beleborzongunk vagy legalábbis önkéntelenül összehúzzuk magunkat. Szerencsére fokozatosan kivilágosodik a színpad, ahová előhempereg egy ember formájú valaki. Vonaglik, fetreng. Sóhajtozik. Majd bemozdulnak a falnyi, éppen zöld (később hol kék, hol sárga) színű hasábok, s az összezáródó térben, most már felismerjük, egy férfi (Kőrösi István/Husza Dániel) szenved. Amikor hídba merevedik a teste, az addig sima falfelület hullámvásba kezd, most látjuk, hogy sok-sok szalagsíkból állnak az óriás hasábok falai (ez az előadás legnagyobb ötlete!), és a csíkok között emberi alakok tűnnek fel, kezeket, lábakat, fejeket látunk. Néhány másodperc után kisimulnak a hullámváz felületek, s a fetrengő férfitest is megnyugszik. Ekkor az immár kékbe váltó hátsó fal közepe kinyílik, s megjelenik egy kéz, a test felemelkedik, a kéz alá térdel, mintha simogatást várna, a kéz azonban visszahúzódik, a térdelő férfi bizonytalan, jobb híján megsimogatja a saját arcát, majd mivel az őt körülfogó falakból számos hívó kéz nyúlik ki, hirtelen felugrik, s megindul feljűk, de a kezek visszahúzódnak, eltűnnek, mintha ott sem lettek volna. A férfi pedig kétségbeesetten futkos az egyik faltól a másikig, nem érti, mi történt. Ahogy azt sem érti, kik azok, akik váratlanul kilépnek a falakból, de láthatóan megörül nekik, élvezi, hogy hozzájuk simulhat, hogy kedvesen megsimogatják, hátukra veszik, elétérdelnek, hogy a hátukra lép(het), egyre magasabbra emelkedik. Boldogan mosolyog. Majd mintha darázs csípte volna, elmenekül közülük, lekuporodik az egyik fal tövébe, az addig kedves ala-

kok pedig csúfolkodnak/incselkednek vele. Ekkor a csoport közepéből kiemelkedik egy díszes fekete ruhás, fehér köpenyes nő, kezében egy dobozt tart, s lassú léptekkel megindul felénk, a csoport közrefogja, hajlong a mereven álló nő körül, tapogatják, simogatják, a férfi megpróbál közelébe jutni, de nem sikerül. A nőt a csoport magasba emeli és méltóságteljesen kiviszi, a férfi pedig a jobb oldali falhoz megy, s az ott ülő nő (Jaskov Melinda) ölébe hajtja a fejét. Majd feláll, a tér közepére megy, s hirtelen lerogy, összekuporodik, mint akit kibírhatatlan fájdalom kínoz. Az a nő, akinek az imént az ölébe temetkezett, feláll, s látható részvétellel a fal mögé húzódik. Így reagálja le, adja tudtunkra, hogy valami borzasztó történt. Hogy mi, az nem derül ki, mert a színen maradt két alak (a többiek jobb hátul távoznak) közrefogja, s azt a dobozt adja oda, amit már láttunk a fekete ruhás nő kezében. Megtudjuk, a doboz kegyeleti tárgy, a nőé volt, aki - most derülhet ki - meghalt (ezért volt mozdulatlan s ezért vitték ki méltóságteljes lassúsággal), és ez a doboz maradt utána. Mikor pedig a két beazonosíthatatlan alak felfedi, hogy a doboz titkot rejt, a hátsó fal szalagcsíkjai között kíváncsi fejek jelennek meg. Eltűnnek, s velük együtt a két alak is bemegy a falba. A férfi, kezében a dobozzal, megsimogatja a fal mellől mellé lépett nő arcát, s miután néhány másodpercig mereven nézik egymást, a nő távozik, pillanatok múlva a férfi utána megy...

Vége a cirka nyolcpercnyi jelenetnek.

Szép volt, csak több mindent nem értettem, elsősorban azt, kik a férfi körüli alakok. Ha a színlap szerint akarunk tájékozódni, csak arra a következtetésre juthatunk, hogy ők a robbantóangyalok. Nagyszerűen hangzik, de hogy az elnevezés mit rejt, nem tudom. (Hasonlóképpen talányos a darab címe is!) Az sem bizonyos, hogy a férfi fájdalmát a fekete ruhás nő halála okozta, bár elképzelhető. A talányok ellenére, nem kétséges, érdeklődést keltő indítás.

De itt, sajnos, megtorpan az előadás, melynek folytatása számomra már csak talányos.

Az ismét elsötétedő színt ellepi a már látott csoport, a félhomályban mintha kísértetek lennének, akik per pillanat éppen díszletmunkásokként tevékenykednek. Ők húzzák be azt a különös alakú lila szekrényt (tervezői telitalálat lenne, ha tudnám, miért ilyen), amely a következő jelenetben kap szerepet. Mielőtt azonban erre sor kerülne, belép egy fekete ruhás erősen feminin viselkedő férfi (Balázs Áron), s tolókcocsiba ül. A szekrényben megjelenik egy komikus figura feje, a tolókcocsis felkel, a földre veti magát, fetreng, visszaül, körbekocsizza a szekrényt. Néhány kíváncsi fej jelenik meg a szalagok között, a tolókcocsis ismét feláll, most a szekrény forog, a tolókcocsis a szekrényhez lép, kinyitja, egy bőrdzsekit veszi ki, visszaül. Az előbb már látott komikus alak (Kovács Nemes Andor) kijön a szek-

rényből, óvatosan a tolókosci mögé settenkedik, s elüvölti magát, a tolókoscis megrémül, mire a bohócsipkás megsértődik, hiszen ő csak tréfált, viszsza akar menni a szekrénybe, most a tolókoscis ijeszti meg őt...

És itt végleg feladtam a megértést. Cirka negyed óra telt el, s most már illene tudni, mi miért történik, s kiket látunk...

Innentől már semmit sem akartam érteni, csak néztem. És nem titkolom, időnként élveztem is a látványt. Kevésbé a biobáj gyógyszerész nénit (Jankovics Andrea), aki a nevéhez illőnek vélte, hogy illegitetnie kell a bájait. De az árnyjátékot vagy a sok-sok színes labdával tarkított (álom?)jelenetet igen. Valóban lenyűgöző látványt nyújtanak.

Az előadás minden további mozzanata hasonlóan leírható, de nem értelmezhető. Mert a látványnak nincs követhető gondolati vezérfonala (ez kizárólag a szöveg hibája!!!), hiába hallunk sommásnak tetsző, okos mondatokat, ezek, bár sok van, nem állnak össze sem történetté, még kevésbé bölcselletté.

Holott talán lenne egy motívum, ami meghatározó szerepet kaphatna: a doboz rejtette titok. Csakhogy a doboz, a doboz felnyitására való törekvés, a megismerés igénye s a dobozbeli titok megfejtése sem válik az előadás vezérfonalává. Időnként előkerül, foglalkoznak is vele, sikerül kinyitni, sokkal egyszerűbben, mint vélték, s talán az is kiderül, hogy nincs benne semmi. De ez nem válik filozófiai tapasztalattá. Holott nemcsak hogy tanulságos lenne, de visszamenőleg igazolhatná a groteszkre vett játékot is.

Mert kiderül(het)ne: minden, ami történik – sok hűhó semmiért.

Ehelyett egy másik mondás jut a néző eszébe: se füle, se farka.

Kár, mert ennyi energiával, amit ebbe az előadásba színház és színészek befektettek, remekművet lehetett volna csinálni.

A nézőnek állandóan az az érzése, hogy előtte csodálatos jelenetek játszódnak le, csak éppen nem érti, ezek miről szólnak. Ahogy nem érti azt sem, hogy a nagy igyekezettel ügyködő színészek miféle szerepekbe bújnak. Hiába drámázik a Pongrácz névre hallgató főszereplő (Huszta ezt, mint az utóbbi szerepeiben, rendre túlzásba viszi, kizárólag hangerővel véli megoldani, amire nem ártana figyelmeztetni!), hiába formálja árnyaltan a Joachim nevű feminin szélhámost Balázs Áron vagy mulatságosra a bohóc Gerlét Kovács Nemes Andor, veszi harsányan groteszkre a szereleméhes patikárius hölgyet Jankovics Andrea, játssza el az érző, ragaszkodó Estigmát Jaskov Melinda, próbálja értelmezni a színlap szerint Triumfátort Giricz Attila, jelenik meg három kis szerepben is figyelmetkeltően Faragó Edit, s vihognak, hancúroznak lelkesen a robbantóangyalok, ha...

Az írás kezdetén kétféle nézőt említettem, azt, aki érteni (is) akarja az előadást, s azt, akit a látvány is kielégít. Az utóbbi valóban kedvére néze-

lódhet. A látványt azonban kivétel nélkül mindenki élvezheti, ami a csodálatos díszletet tervező Csík György és a mozgást komponáló Lavró Gyenes Ildikó érdeme. Belegondolni is rossz, nélkülük mi lenne ebből a konfúzus, álmodern szövegből készült előadás.

VEREBES ERNŐ: TEREMTŐHADJÁRAT
ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZ

Rendező: LÁSZLÓ Sándor

Színészek: HUSZTA Dániel f. h.,/ KŐRÖSI István, BALÁZS Áron, KOVÁCS NEMES Andor, JASKOV Melinda, GIRICZ Attila, JANKOVICS Andrea, FARAGÓ Edit, ELOR Emina f. h., FERENC Ágota f. h., FERENC Judit m. v., FIGURA Terézia, MOLNÁR Róbert f. h., NÉMET Attila, PONGÓ Gábor f. h.

Díszlet: CSÍK György m. v.; jelmez: JANOVICS Erika m. v.; zene: VEREBES Ernő; koreográfia: LAVRÓ GYENES Ildikó; dramaturg: GÓLI Kornélia.

tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat tárlat

Náray István

Ördögszövő

Két művész és barát: Farkas Béla és Baranyi Károly.

Városi Múzeum, Szabadka; Art Gallery, Topolya

Egy új megközelítés szerint létrehozott, két művész azonos születési évét, barátságát, az azonos társadalmi körülményeket alapul vevő, a festő Farkas Bélát és a szobrász Baranyi Károlyt bemutató *Két művész és barát* című tárlat, Ninkov Kovačev Olga elképzelései alapján. Az ötlet első pillanatra bizarrnak, másodikra erőltetettnek tűnik. Némi fenntartással fogadtam a tárlatot, nem sok jóra számítottam a kiállítás kapcsán, tudván hogy két, művészetében, gondolatvilágában egymástól távol alkotó, eltérő felfogással és anyaggal dolgozó művész közös tárlata általában nem szokott sikerülni. A művek ilyenkor többnyire ütik egymást, a látvány gyakran siralmasan szedett-vedett, kényszeredett. A helyzet azonban ezúttal más.

Baranyi Károly: Farkas Béla

Van egy ügyességi játék, a gyerekek világszerte sokat játszzák. Ördögszövő a neve. A lényege, hogy a két végénél összekötött fonalat az egyik játékos ujjai használatával ügyesen a kéz fejére veszi, és megfeszíti. Így kialakul egy minta. A másik ezt egyetlen mozdulattal le tudja venni, majd egy újabb mozdulattal új, bonyolultabb formát hoz létre. Miközben a formák mindig egymásra épülnek, a fonálnak mindig egyetlen mozdulattal szétoldhatónak kellett maradnia. Ha csomó keletkezett, az a játékos ügyetlenségét jelentette, és vége szakadt a játéknak. Engem erre az ördögszövőre emlékeztet a kiállítás.

Egyfelől ott van Farkas Béla, a szenzibilis, már-már túlérzékeny, lélekben labilis, magába forduló, a világot magához csak megszűrve engedő, csupa ideg művész, szemben vele (vagy talán mellette?) ott van Baranyi, ez a nyitott, az el nem kopott energiákat felhasználó, a világ felé kitárulkozó alkotó. Egy lírai és egy kirobbanó alkat. Farkas az életet közelítette a művészethez, Baranyi ennek ellenkezőjét tette, a művészetet közelítette az élethez. S mint a fentebb említett játékban, erre a két, egymástól olyannyira eltérő opusra hurkolta rá a maga varázsfonalát Ninkov Kovačev Olga. S a játék varázslatosra sikeredett. Az összefüggések mind bonyolultabbak lettek, de a vezérfonál mindig csomómentes tudott maradni.

Már a realizmus megjelenése idején sem számított újdonságnak a magánélet nyílt vagy rejtett bevonása a műalkotásba, gondoljunk csak Schelling „élet mint műalkotás” gondolatára, az életrajzi vonatkozások megfejtése pedig mindig is a művészettörténeti kutatás szerves részét képezte. A művészet és az élet összefüggéseinek, egymásba olvasztásának kérdése a huszadik században vált a művészek gondolkodásának sarkalatos pontjává, hogy aztán a múlt század utolsó negyedében, épp akkor, amikor már szinte mindenki feladta a szimbiózis gondolatát, a művészeti irodalomban is feltűnjön a határokat átrajzoló „életművészet” fogalma, a művekre alkalmazva pedig az „élet-mű” szó. Ez a kifejezés természetesen nem elsősorban egy-egy alkotásra vonatkozik, hanem akár az egész életműre vagy annak egy szakaszára, amelyet a (magán)élet esztétizálása és ennek nyilvánosság előtt történő bemutatása jellemez. Egy errefelé csöppet sem szokványos megoldással, nevezetesen két művész életműve egy-egy szakaszának párhuzamos, vagy egybefonódó (ki-ki döntse el maga) mozzanatainak bemutatására tesz kísérletet a jelen tárlat rendezője is.

Ninkov Kovačev Olgának jó szeme volt, és megérezte azt, amit a gyanakvó tárlatlátogató a kiállítás megtekintéséig nem is sejtett, nevezetesen hogy a két művész alkotásai kedvelik egymás társaságát, lehet szeretni azo-

kat együtt és külön-külön is. Ennek oka egyrészt az, hogy – éppen karakteres különbözőségük miatt – mintegy kiegészítik egymást. Farkas lázasan kavargó, mégis rendkívül szigorúan komponált képei és Baranyi már-már jelzésszerűre leredukált formái egymás mellett kedvesek a szemnek. A másik ok, hogy – a nyilvánvaló különbözőségek ellenére – egy dologban nagyon is hasonlít Farkas és Baranyi: rendkívül precízek, igényesek a megvalósításmód tekintetében. Egyikük sem tűrte meg munkái között a vacakot.

A tárlat lényegét ugyanakkor mégsem a művek együttes hatása adja. Az csak a foglalat, ami – a rendező meglehetősen merész elgondolásának eredményeként – lehetőséget teremt a közös bemutatkozásra. Az igazán fontosak a kiállított művek. Az igazán fontosak Farkas Béla és Baranyi Károly.

Kezdjük Farkas Bélával. Farkas képei egyfelől árulkodnak alkotójuk fokozott érzelmeiről, hangulatairól, olykor kábítószeres látomásairól, a lélek legrejtettebb bugyraiban tett gyötrő utazásairól, másfelől ezek a képek valami varázslatos nyugalmat árasztanak, a nyugodtan lélegző szüzi rendet érzékeltetik, a természet féltve őrzött magánéletét, a képeken megjelenő emberi alakok ellenére is végtelen távolságban az emberi izgágaság felesleges mozgásaitól. Mintha minden, amit a festő látott, érzett, átélt, amit idegeibe feljegyzett, csak arra lett volna jó, hogy minden, a mezők, földek, égboltok, fák és emberi alakok átszellemített formájában valami megingathatatlanul véglegessé: örök képpé álljon össze. Farkas mintha minden ecsetvonását az örökkévalóság jegyében gyakorolta volna, de hiszen így is volt, számára a festés az élet és az egyetlen menedék volt. Az érzékenység és érzelmesség amúgy alapvető jellemzője Farkas Béla munkáinak, ám ez sohasem párosul érzélgősséggel vagy csapongással. Lágy, hajló formái pontosan kidolgozottak. Sajátos módon egyszerre esendők és precízek. Nem véletlen, hogy békésen megférnek Baranyi Károly alkotásai mellett, akinél a pontosság alapkövetelmény. Sőt: szinte rigolya. De Baranyi Károly rigolyája nagyon is rokonszenves, és művészi szempontból megalapozott.

Amit csinál, az a fajta, a minimális kifejezőeszközökre épülő művészet, mely lehetővé teszi, hogy a világot, a jelenségeket finom különbségtevésnek vessük alá, és ezáltal izgalmas, egyébként nehezen végrehajtható felfedezéseket tegyünk. Ahhoz azonban, hogy ez hiteles lehessen, biztos kéz és jó szem kell. Baranyi Károlynak pedig jó szeme volt.

Baranyi mindig kísérletezett a formákkal, azok egymáshoz való viszonyával, a formák és kontúrok kapcsolatával, illetve a formák térbeli elhelyezkedésével. Esetében azonban gyakran a formai kapcsolatok emberek közötti kapcsolatokkal fonódtak össze. Művei közvetlen emberi tartalmakkal töltődtek meg. A valós élet iránti érdeklődését a formák térbeli komponálásának dinamikus érzésével ötvözte. Jelentősége abban van, hogy egy konstruktivista alapú tudás realista alkalmazásával új térfelfogást valósított meg.

Az alapvető jelentésre redukált, minden sallangtól megfosztott, eszszenciává sűrített alkotásai tulajdonképpen az adott gondolatmenet, vagy – ha úgy tetszik – egy meditatív folyamat gondolati alapokon nyugvó, ám szavakkal leírhatatlan módon megfogalmazott állomásai. Ezek a munkák – bármennyire precízek, szerkesztettek is – szintén nem mentesek az érzékenységtől, ám ez inkább az értelem érzékenysége, ami – ha más tőről is fakad – egyáltalán nem idegen Farkas Béla kevésbé racionális, ám elbűvölő érzelmességétől. Jól megfér egymás mellett ezen a tárlaton a szigorú forma és a lágyan vibráló felület.

Az egy generációt képviselő két művész igen eltérő utakat járt be. Farkas Béla a figurák magányosságára és kapcsolódásaira épített képei azonban végül is kiválóan kiegészítik Baranyi egyfajta atavisztikus, ősi formakultúrát felelevenítő plasztikáit.

A *Két művész és barát* feladta a leckét az eljövendő kiállítások rendezőinek. Nyilvánvalóvá tette, hogy szükség van ilyen „ördögszövő” kiállításokra, hiszen már ismert és elhelyezett életművekhez szolgál új adalékkal, kölcsönöz nekik újabb árnyalatokat. Amennyiben Ninkov Kovačev Olga hamis úton haladt volna, aligha sikerült volna a párhuzamosan futó két életmű egyes vonatkozásainak ilyen felfokozott érzékeltetése. Elmélyedés, magas fokú szakmai elhivatottság és jó szem kell egy ilyen kiállításához. Ninkov Kovačev Olgánál egyik sem hiányzik.

Klemm József

A Sorstalanság filmen

Irodalmi mű alapján filmet forgatni mindig nagy kihívás volt. Egy Nobel-díjas regény megfilmesítése még merészebb vállalkozás, hisz a feladat nem kevesebb, mint a mű újraalkotása a verbális helyett vizuális kódrendszer alkalmazásával, az eredeti jelentéstartalom meghamisítása nélkül.

A próbálkozásba már sokan – közöttük a filmvilág legnevesebb rendezői közül is többen – belebuktak, ezért vártuk nagy érdeklődéssel a *Sorstalanság* filmváltozatát, amelynek rendezését a világhírű operatőr, Koltai Lajos vállalta, forgatókönyvét pedig saját Nobel-díjas regénye alapján maga Kertész Imre írta.

A 36. Magyar Filmszemlén jelen levő külföldi újságíróknak megtartott világpremier előtt annyit már tudtunk, hogy a *Sorstalanság* az eddig elkészített legdrágább magyar mozifilm, hisz különböző hazai forrásokból, valamint a külföldi partnerek segítségével 2,7 milliárd forintot költöttek rá, ami 10-12 átlagos költségvetésű film ellenértéke. Ez a kivételes bőkezűség – vagy mások szerint pazarlás – már az ősbemutatót megelőzően pótlólagosan felfűtötte az indulatokat, és megosztotta a magyar filmszakmát meg a közvéleményt. Nekünk, kívülállóknak, szerencsére mellőznünk lehetett ezeket a titkon ott feszülő szenvedélyeket, és az előítéleteket gerjesztő *pró és kontrák* figyelembevétele nélkül ülhattünk be a nézőterre, kíváncsian várva a filmmel kapcsolatos első benyomásokat.

AZ ELSŐ...

...*kellemes benyomás a főszereplő, Nagy Marcell megjelenése. Ő valóban Köves Gyuri. Talán még kissé szebb is, kissé bájosabb, kissé lányosabb, mint amilyennek Kertész regényének olvasásakor elképzeltük. Tudjuk, Koltai több ezer jelölt közül választotta őt, és már az első öt perc után be kell ismernünk: kitűnően választott. A fiú fekete bozontja a film elején szinte sámsoni energiát áraszt, ezért lesz utóbb valóban döbbenetes érzés belerévedni a kopaszra nyírt gyermek arcába, a gyermekébe, aki hajdísztól megfosztva egyszerre az emberi megalázottság és teljes kiszolgáltatottság jelképévé válik.*

Nagy Marcell játéka szinte hibátlan. Visszafogott, sallangmentes, helyenként már-már meditatív: a pillanatban él, és minden mozdulata, minden arcrezdülése a pillanatra való őszinte reagálás. Mivel a fiú nem rendelkezett színészi előtapasztalattal, játéka – a tagadhatatlan tehetségen kívül – nyilván Koltai színészvezetését is dicséri.

...*csalódás a film kezdeti húsz-huszonöt perce. A Köves Gyuri megpróbáltatásainak keretet adó társadalmi és történelmi háttér felvázolása közhelyszerűen sematikus. A Köves családban, a rokonságban, a szomszédságban, a városban klisészerű figurák mozognak, szinte leri róluk, hogy nagyon szeretnének hitelesek lenni, a sárga csillagot viselők és a dühödten zsidózók egyaránt, de talán éppen ez a túlzott beleélés, ez a szenvedélyes szembefeszülés okozza azt, hogy nekik nemigen hiszünk, és hogy a film eleje csupán egy kevésbé lényeges eseménysor képregényszerű illusztrációjának tűnik, amelyben a vizuális újraalkotás szándékát még jelzésekben sem fedezzük fel.*

...*remény, hogy lehet még a filmből valami, akkor éled újra, amikor az egyik kulcsjelenethez érünk: Gyurit és társait leszállítják a buszról. Azonnal egyértelművé válik számunkra, hogy a film valódi kezdete itt lenne. És miközben a színek egyre halványulnak, hogy a haláltáborba való elhurcoláskor a film fekete-fehérbe váltsa át, a kép, a látvány végre fokozatosan átveszi a központi szerepet.*

A HALÁLTÁBOR...

...*Kertész regényében egészen más, mint a korábbi holokauszt-történetekben. Köves Gyuri szavait idézve „...még ott, a kémények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogságra hasonlított”. A regényben időnként csendes ironiába átszűrő szikár tényszerűséggel sorjáznak az események, amelyekből az – a korhoz és helyhez már nem kötött, talán még a Teremtés Könyvéből származó – igazság olvasható ki, hogy az ember valódi létállapota a szenvedés, és a boldogság lényegében csak a kín hiánya vagy átmeneti enyhülése.*

Ez volt az a többlet, amelyet Kertész kritikusa a regény egyik alapvető értékeként emlegettek, és nyilván ez volt az a vezérmotívum is, amelyet Koltai - operatőrével, Pados Gyulával együtt - látvány formájában kísérelt meg visszaadni.

A *Sorstalanság* filmváltozatának több bírálója felrótta Koltainak, hogy *túl szép képeket* készített, és így az eredmény egy jellegzetesen hollywoodi holokausztfilm lett. Mások azt nehezményezték, hogy a műves operatőri munka, amely kicsúszik a rendező ellenőrzése alól, a túlzottan poétikus képi világ vízfejként elnyomja a soványka mondanivalóból felépült testet. Személy szerint ezekkel a véleményekkel nem tudok egyetérteni. Ellenkezőleg: úgy érzem, a film azon részletei fogalmazzák meg hitelesen, képi nyelvre lefordítva a korábban említett üzenetet, amelyekben a rút és a szép, a rettenet és az élni akarás, a halálsikoly és a megbékélés csendje egyszerre van jelen. Ilyen döbbenetesen gyönyörű az a jelenet, ahol a bűntetésből felsorakoztatott foglyok tömött sorai - az órákig elhúzódó egy helyben állástól kimerülve - dülöngélni kezdenek, s a tántorgó, az ájulás határán álló egyénektől messzire távolodó kamera szemével nézve egyszerre a tömeg óriási búzatóblára kezd hasonlítani, amely szelíden hullámozik a szélben. Nagy kár viszont, hogy az ilyen és ehhez hasonló vizuális bravúrokból kevés van, ehelyett az időnként közhelyes és sokszor látott holokausztklisék kerülnek túlsúlyba. Sajnos, a színészi alakításokra is leginkább ez nyomja rá bélyegét. A kevés kivétel közé tartozik a Citrom Bandit megszemélyesítő Dimény Áron, továbbá némileg Gyabronka József, Harkányi Endre és Rajhona Ádám.

...*történéseit taglaló filmrészre a balladaszerű építkezés a jellemző.* Ez az emberi emlékezés szabályaival is magyarázható, hisz az emlékezet az egyedi események különálló képeiből épül fel, amelyek között a tudat utólag teremti meg az ok-okozati összefüggéseket. A film esetében viszont az ilyen szerkesztés veszélye, hogy monoton lesz, ha nem sikerül szavatolni a jelenetek dinamikáját, ha nincs tervezett feszültségépítés, és elmarad a kulmináció. A *Sorstalanság* - sajnos - ebbe a hibába esett. Kertész lineáris történetmesélése a filmváltozatban szaggatottá, széttöredezetté válik, ami szinte lehetetlenné teszi a folyamatos érzelmi azonosulást, valamint ismét felidézi az első percekben megfigyelt képregény-jelleget.

Furcsa továbbá, hogy a könyvben életszerűnek ható belső monológ és a fogolytábor lakóinak dialógusai a filmvásznon időnként mesterkéltnek hatnak. Arra többen is felfigyeltek, hogy Köves Gyuri szavai nem mindig valóak a tizenéves fiú szájába, túl felnőtthöz illőek, túl komolykodóak, öregesek. Ami a regényben nem volt bántó, hisz a szöveget önmagunkon át-szűrve „hallottuk”, az itt, a filmben, egy gyermek hangján kimondva fontoskodónak tűnik.

...jellegzetes hangja a jajszó vagy ennek ellentéte, a rettenet csendje. Ezért volt nehéz feladata Ennio Morricónénak, hogy megfelelő zenei aláfestést találjon a film képi világához. Feladatát váltakozó sikerrel oldotta meg. Rekviemszerű zenéje akkor a legsikeresebb, amikor a már említett rít-szép ellenpont találkozásánál szólal meg, mintegy katarktikus hangulatot kölcsönözve a jelenetnek. Bántóan giccsesnek és hatásvadásznak érezzük ellenben azokat a bombasztikus, túláradó betéteket, amelyek az emberi tragédia csendjét bontják meg akkor, amikor a némaság sokkal hatásosabb és hitelesebb lenne.

A LEZÁRÁS...

...némileg eltér az eredeti *Kertész-műtől*. A fogolytáborból szabaduló fiú hazatérésének állomásaként láthatjuk a földig rombolt Drezdát, de megjelenik egy jólelkű, aggódó amerikai tiszt is, aki az orosz megszállás alatt levő Magyarországra való visszatéréstől óvja, és nyugati emigrációba csalogatja Köves Gyurit. A film fekete-fehérből szépiába vált, majd visszatérnek a színek is, bár már nem olyan rikitóan, mint a történet kezdetén. Az utalás egyértelmű: ez a világ már nem az – és a szörnyűségek után nem is lehet soha többé – a régi. A regény utolsó mondatai, Gyuri zárómonológja, majd Morricone túlcsonduló zenéje: és 140 perc után kialszanak a fények.

Az ősbemutató végén a külföldi tudósítók körében csak udvarias taps hangzott fel. Azóta a berlini filmszemlén a német kritika eltemette a *Sorstalanságot*, amihez nem kis mértékben az is hozzájárult, hogy a filmet – egyelőre ismeretlen módon – csak kerülővel, egy másik film kiszorítása árán sikerült a forgalmazónak az utolsó pillanatban bekönyörögnie a versenyműsorba. Az első magyar Nobel-díjas regény filmváltozatának hazai forgalmazása viszont kiválóan indult: alig egy hét alatt elérte a százezres nézőszámot, ami arra utal, hogy akár minden eddigi magyarországi nézőcsúcst is megdönthet. A jövőbeni nézők számát e sorok írója is gyarapítani akarja, aki – bár meg van győződve arról, hogy Koltai *Sorstalansága* korántsem remekmű – a film első látása alapján alkotott (és ezért talán nem is mindenben helytálló) véleménye alapján a *Kertész-regény* filmváltozatának megnézését bátran meri ajánlani a magyar film és irodalom iránt érdeklődőknek egyaránt.

KOLTAI LAJOS-KERTÉSZ IMRE: SORSTALANSÁG

Rendező: KOLTAI Lajos, forgatókönyv: KERTÉSZ Imre, operatőr: PADOS Gyula, zene: Ennio MORRICONE, vágó: SELLŐ Hajnal, jelmez: SZAKÁCS Györgyi, díszlet: LÁZÁR Tibor, gyártás: BALÓ Sándor.

Színészek: NAGY Marcell, DIMÉNY Áron, HARKÁNYI Endre, M. KECSKÉS András, GYABRONKA József, DÓRA Béla, SZABÓ Dániel, DÉR Zsolt és még sokan mások.

Jegyzet

Jung Károly

További adatok Bálint Sándor bibliográfiájához

Pótlás a pótlások pótlásaihoz

Nemrégiben (*Híd*, 68[2004] No. 11-12. 1574-1576.), de még az ünneptelt szerző emlékéve során, pótlásokat tehettem közzé Bálint Sándor (1904-1980) szegedi néprajztudós munkásságának többszörösen pótoltt és kiegészített bibliográfiájához. (E könyvészeti áttekintés pontos adatai említett Pótlásaimban.)

Pótlásaim második részét a szerkesztés során tettük hozzá az eredeti közléshez, mivel azok nem sokkal a folyóirat nyomdába adása előtt kerültek elő. Ily módon összesen öt (5) újabb tétellel egészülhet ki Bálint Sándor bibliográfiájának virtuális újabb, javított kiadása, melynek indoka BS halálának ideje, negyedszázados jubileuma lehet. (Elhunyt 1980. május 2-án, Budapesten.)

Sietek azonban ezen a helyen bejelenteni, hogy időközben újabb adatok kerültek elő, mégpedig a tavaly elhunyt Bori Imre professzor tollából. Mivel baráti felkérésre emlékeztést írok Bori Imréről, kézbe véve munkásságának könyvészeti áttekintését (*Csáky S. Pirokska: Bori Imre-bibliográfia [1950-1992]. A név- és tárgymutató Csapó Julianna munkája. Újvidék, 1994.*), azt is ellenőriztem, hogy hányszor és mely alkalmakból foglalkozott Bálint Sándor munkásságával. A névmutató szerint tizenegy alkalommal fordul elő BS neve a tételek szövegében. Visszakeresve az adatokat, beigazolódt, hogy a mutató összeállítója egy kalap alá vette a szegedi néprajztudóst és az újvidéki hírlapíró-szerkesztőt (Bálint Sándor, a Magyar Szó volt rovatvezetője és főszerkesztője), ami a délvidéki közélet jelenének és közelmúltjának ismerői előtt ma még nyilvánvaló, de nem biztos, hogy a magyarországi kutatók előtt is ugyanilyen, különösen a jövőben. Nos, a té-

teleket ellenőrizve kiderült, hogy hét (7) az újvidéki BS Bori Imrével kapcsolatos ismertetéseit, beszélgetéseit stb. tartalmazza, s mindössze négy tétel vonatkozik a néprajztudós szegedi Bálint Sándorra. Bori Imre egyébként ismerte Bálint Sándort, munkásságát számon tartotta, műveit ismerte, némelyiket ismertette is. (Bori Imrével természetesen ott voltunk a szegedi mester temetésén, ami, mint utólag megtudtuk, némi zavart okozott a helyi Hivatal illetékesei között. A magyar nemzet, a szakma és a katolikus egyház azonban bámulatos és emlékezetes, szinte tüntetésszerű, közös, grandiózus főhajtással temette és gyászolta a szegedi szentembert.)

Bori Imre Bálint Sándorral kapcsolatos négy írásos megnyilatkozása adatainak ellenőrzése során az is kiderült, hogy ezek közül egyet, Bori BS-nekrológját ismeri a többszörösen pótolts és kiegészített bibliográfia (Szeged, 2004, 525. tétel), a további három közül kettőt nem jegyez, a negyedik elhelyezése pedig a BS-bibliográfia szövegtengerében nem megnyugtató, s Bori neve is mindössze egyszer szerepel a BS-bibliográfia névmutatójában. E mostani könyvészeti kiegészítés ezt is tisztázni kívánja.

A szegedi tudóst 1974-ben, hetvenedik születésnapja alkalmából, két (akkor még) jugoszláviai magyar kitűnőség is köszöntötte: a jó barát Herceg János és a tisztelő Bori Imre. Herceg köszöntőjét magam ástam elő, mivel azt a szegedi BS-bibliográfiák nem ismerték; ennek adata jelent meg a Pótlásaim pótlásaiban. Bori Imre születésnapján köszöntője az az írás, melynek elhelyezése (elhelyezése?) problematikus a BS-összevont bibliográfiában. Ez a szöveg Herceg írásának ismeretében íródott (Bori említi is cikkében), s utalás van benne Péter László ugyanakkor megjelent BS-bibliográfiájára is. Amennyiben jól olvasom a 2004-es összevont BS-bibliográfiát, akkor a 403. tételben olvasható Bori neve, és (címe szerepeltetése nélküli) cikke megjelenésének helye és ideje: „M. Szó, szept. 28. 13. p.” Nos, előkeresve ezt a lapszámot, megállapíthattam, hogy a cikk nem oda illő, mivel szinte kizárólag BS-t köszönti és műveivel foglalkozik, ez utóbbit továbbá az alcím is jelzi. (Egyébként érthetetlen, hogy az összevont BS-bibliográfia névmutatójában nincs visszautalás Borira a 403-as tételben. (Úgy vélem, a teljes BS-bibliográfia virtuális [kiegészített] újrakiadásakor a névmutatót ellenőrizni kellene, mert más nevek is kimaradtak belőle!) Az elmondottak alapján úgy találok, hogy a BS-t ünneplő Bori-cikket új tételként kell majd szerepeltetni a virtuális bibliográfiában.

A következő esztendőben, 1975-ben, Bori Imre ismét foglalkozott Bálint Sándor munkásságával, ezúttal a Mester *Szeged reneszánsz kori műveltsége* című könyve kapcsán. (A mű dedikált példányát magam is őrzöm; 1978 őszén Sándor bácsinál tett látogatásomkor tisztelt meg vele.) Bori maga ismertetőjét (mint pedánsan feljegyezte) december 16-án írta, s nyilván az Újvidéki Rádió szokásos heti művelődési műsorában hangzott el.

Abban az időben magam szerkesztettem az Újvidéken megjelenő *Misao-Gondolat* című, pedagógusoknak kiadott kétheti lap magyar anyagát; ez a lap a szerb nyelvű szövegek mellett magyar, szlovák, ruszin, néha román nyelvű szövegeket is közölt. Mivel Bori Imrétől több alkalommal sikerült kéziratot kikunyerálnom az újság számára, így kaptam meg azt a kéziratot is, s pár hét múlva, 1976 elején közöltem is. Mint utólag megállapíthattam, Bori e szöveget egy későbbi könyvében is közzétette.

Végül a BS-bibliográfiákból kimaradt harmadik Bori-szöveg a szegedi mester 75. születésnapja alkalmából íródott, s ebben is munkásságával foglalkozik. Mindebből megállapítható tehát, hogy Bori Imre roppant szorgalommal létrehozott gigantikus terjedelmű életművében Bálint Sándor négy szöveggel is jelen van; akinek munkásságát ugyanis számon tartotta és fontosnak találta, azokhoz többször is visszatért. Bálint Sándor műveit fontosnak tartotta a délvidéki magyar néprajzkutatás szempontjából is; ennek a tudományszakunknak művelését és felvirágoztatását mindig fontosnak tartotta.

A Bálint Sándor munkásságát áttekintő (virtuális) teljes bibliográfia tehát az alább következő három tétellel egészíthető ki:

1. Bori Imre: Az olvasó jegyzetei. A nem önelégült regionalizmusról. Bálint Sándor műveiről. *Magyar Szó* (Újvidék), 1974. szeptember 28. 267. sz. 13. p.

2. Bori Imre: Egy jelentős könyvről. (Bálint Sándor: Szeged reneszánsz kori műveltsége) *Misao-Gondolat* (Újvidék), 1976. január 13. 24. sz. 9. p. – Ua. Bori Imre: *Krónikák írókról, könyvekről*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999. 76–77. (Címe itt: Bálint Sándor könyvéről.)

3. Bori Imre: Egy néprajztudós hetvenöt éve. *7 Nap* (Szabadka), 1979. október 26. 43. sz. 16. p.

Krónika

IN MEMORIAM

Március 3-án, 81 éves korában Bácsfeketehegyen elhunyt Juhász Géza (1924–2005) irodalomtörténész, a Forum Könyvkiadó egykori főszerkesztője, az újvidéki Művészeti Akadémia nyugalmazott egyetemi tanára. Művei: Lako i brzo mađarski (Kovács Jánossal, 1962, 1966, 1975, 1978, 1995), Papp Dániel (1965), Majtényi Mihály (1978), Laták István (1982), Múltunk és jelenünk az irodalomban (1983), A fordulat forgatagában (1987), Párhuzamok és kapcsolatok (1998), A fordulat utáni forgatagban (1999).

DÍJAK

BODROGVÁRI-DÍJ RAFFAI JUDITNAK - Raffai Judit néprajzkutatót A mesemondás hagyománya című könyvéért Bodrogvári-díjjal jutalmazták. A könyv a mesemondás hagyományos gyakorlatára koncentrál, gyakorlati útmutatót tartalmaz, amely kifejezetten a mesével foglalkozó, az azt tanító pedagógusoknak, szervezőknek, felkészítőknak készült. A magyar nyelvterület mesemondói című lexikonszerű fejezet pedig a szakirodalomban először foglalja össze a magyar nyelvterület nagy mesemondóinak életrajzi és bibliográfiai adatait.

PULITZER-EMLEKDJÍ VÉGEL LÁSZLÓNAK - A magyarországi Joseph Pulitzer Emlékdíj Alapítvány idei egyik díjazottja Végel László. A kimagasló díjat, melyet publicisztikai munkásságáért érdemelt ki, március 13-án vette át Budapesten.

PRO CULTURA HUNGARICA-DÍJ DEÁK FERENCNEK - A díjat március 13-án vette át Szabadkán Deák Ferenc író a Magyar Főkonzulátuson rendezett ünnepség keretében Huszár János főkonzultól.

ARANYTOLL DÍJ VUKOVICS GÉZÁNAK - A Magyar Újságírók Országos Szövetségének évente kiosztásra kerülő életműdíj idei egyik kitüntetettje Vukovics Géza, a Magyar Szó nyugalmazott újságírója, a lap egykori főszerkesztője, a Kilátó című irodalmi melléklet alapítója. A díjat a magyar sajtó napján, március 15-én adták át Budapesten.

NAPLEÁNY DÍJ LÉPHAFT PÁLNAK - A magyar sajtó napja alkalmából tartott ünnepségen adták át Szabadkán Léphaft Pálnak, a Magyar Szó karikaturistájának a vajdasági magyar újságíródíjat.

DÍJ LAJKÓ FÉLIXNEK - Lajkó Félix március 15-én vette át Mádl Ferentől a Magyar Köztársaság Tiszttikerestjét.

RENDEZVÉNYEK

DUDÁS KÁROLY NAGYBECSKE-REKEN - Február 21-én Nagybecskerekben a helybeli Madách Irodalmi Színpad szervezésében Dudás Károly Csantavéri legényes című szerzői estjén vehettek részt az érdeklődők. Kajári Margit ismertette a vendég eddigi munkásságát, Jónás Gabriella és Barácius Zoltán színművészek pedig kispriódákat olvastak fel a szerzőtől, illetve a szerzőről.

UGRÁS BELÜLRE MAGYARKANIZSÁN - Február 21-e és 25-e között a magyarkanizsai Művészetek Háza kis-színpadán, Ugrás belülré címmel színházi műhelymunkát tartottak belgrádi tanárokkal a színház iránt érdeklődő fiataloknak. A műhelymunka során két belgrádi mozgásszínház is vendégszerepelt. A műhelyben részt vevő fiatalok előadását február 25-én este láthatta a közönség. Ugyanakkor színpadra lépett az ERG status belgrádi táncszínház is.

A SIKOLY SZEGEDEN - Február 22-én a Vajdasági Magyarok Szegedi Egyesületének szervezésében a szegedi Millennium Kávéházban bemutatták a muzslyai Sikoly című irodalmi és művészeti folyóiratot. Az esten felléptek Sáfrány Attila, Nagy Farkas Dudás Erika, N. Czírok Ferenc és Sándor Zoltán, a decemberben megjelent első szám szerzői, illetve szerkesztői.

BESZÉLGETÉS AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZBAN - Február 22-én az Újvidéki Színházban Az eltört korsó című darab után a társulat tagjai és az érdeklődők beszélgettek a színházról, a darabról. Az alkotók munkájukról vallottak, a kritikusok (Franyó Zsuzsanna, Gerold László, Jódal Rózsa és Káich Katalin) elemezték az előadást, melyről a nézők közül többen is elmondták véleményüket.

JÓZSEF ATTILA-VÁNDORKIÁLLÍTÁS SZABADKÁN - A költő tiszteletére rendezett Eszmélet című multimediális, interaktív vándorkiállítás február 23-ától március 4-éig a szabadkai Népkör Kosztolányi Dezső termében, március 5-étől 20-áig pedig a zentai Művelődési Házban tekinthették meg az érdeklődők. A kiállítás megnyitása alkalmából Bányai János egyetemi tanár tartott előadást József Attila vajdasági vonatkozásairól, illetve délszláv recepciójáról. A vándorkiállítás modern technikai eszközök segítségével ismerteti József Attila életútját és költészetét.

VILLANÁSOK SZABADKÁN - Február 25-én Szabadkán, a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnázium dísztermében vendégszerepelt a szegedi Villanások Mentális Színház, melyre jellemző, hogy a néző is aktív alakítója a színházi produkciónak.

A MAGYAR TANSZÉK MÁRCIUS 15-I EMLÉKMŰSORA - Március 14-én a Bölcsészettudományi Kar mozi-termében került sor - Faragó Kornélia összeállításában készült - a Magyar Tanszék 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére rendezett ünnepi műsorára, melynek keretében bemutatkoztak az elsőéves hallgatók: Balassa Brigitta, Bózsó Izabella, Brenner János, Cini Zoltán, Csorba Eszter, Domonkos Ibolya, Égető Beáta, Fekete Krisztina, Fodor Anikó, Gázsó Hargita, Gruber Enikő, Gyuráki Sarolta, Horvát Andrea, Janovics Mária, Juhász Ibolya, Mészáros Krisztina, Milutinovity Sarolta, Nádi Karolina, Párducz Klaudia, Raffai Ágnes, Roginer Oszkár, Sági Leona, Szabó Zsuzsanna, Szlancsik Enikő, Urbán Viola, Varga Kinga, Vékás Éva és Vlahovity Annamária.

MEGJELENT

Fekete J. József: POST - Szentkuthy Miklós és művei. - Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2005

Weissenbeck József: Szent és mostoha délibábunk - Bácsföldvár művelődési életének krónikája 1867-2002. - Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság, Újvidék, 2004

Hírünk a világban - Jugoszláviai magyar exteriorika VI. (szerkesztette Orvos Mária). - Vajdasági Magyar Közművelődési Társaság, Újvidék, 2004

Papp Árpád: Rossz vér - Adalékok a vérrel kapcsolatos népi gyógyászat történetéhez. A Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára I. Grafoprodukt, Szabadka, 2004

SZÍNHÁZI BEMUTATÓ

Újvidéki Színház, március 2. - Verebes Ernő: Teremtőhadjárata. Rendező: László Sándor. Szereplők: Kőrösi István/Huszta Dániel f. h., Balázs Áron, Kovács Nemes Andor, Jaskov Melinda, Giricz Attila, Jankovics Andrea, Faragó Edit, Elor Emina f. h., Ferenc Ágota f. h., Ferenc Judit m. v., Figura Terézia, Molnár Róbert f. h., Németh Attila, Pongó Gábor f. h.

FILM

MAGYARKANIZSAI KISJÁTÉK-FILMEK ÖSBEMUTATÓJA - Február 18-án a magyarkanizsai Művészetek Házában két kisjátékfilmet mutattak be, az Áttűnéseket, melyet Káló Béla rendezett, és a Tűzút című filmet, mely Csáth Géza novellája alapján készült, rendezője Iván Attila. A vetítés után a közönség találkozhatott az alkotókkal.

NOVÁK Anikó összeállítása

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

Balogh Tamás
Bányai János
Bognár Antal
Cseh Márta
Csorba Béla
Faragó Kornélia
Aleksandar Gatalica
Gerold László
Harkai Vass Éva
Jung Károly
Klemm József
Losoncz Alpár
Melinda Marinović
Nánay István
Náray Éva
Novák Anikó
Petri György
Toldi Éva
Vasagyi Mária
Mladen Vesković

A fedőlapon:

Csernik Attila:
Kipréselt nagybetű

A szám megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális Alapprogramja, az Illyés Kézalapítvány és Újvidék város önkormányzata támogatta.

híd

ISSN 0350-9079

9 750350 907007